

Василь Ботушанський

**Нариси
з історії освіти на Буковині
(XIX – початок XXI ст.)**

Чернівці
Мехнодрук
2017

УДК 37(091)“18/20”(477.85)

Б86

*Друкується за рішенням вченої ради факультету історії,
політології та міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол №1 від 29 серпня 2017 р.)*

Рецензенти:

О.В. Добржанський – доктор історичних наук, професор,

М.Ф. Юрій – доктор історичних наук, професор.

Ботушанський В.М.

Б86 Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок ХХІ ст.). –
Чернівці: Технодрук, 2017. – 176 с.
ISBN978-617-7096-96-1

У збірці нарисів йдеться про окремі події, явища, факти, процеси з історії становлення і розвитку народного шкільництва, середньої класичної і фахової, а також вищої освіти на Буковині австрійського періоду та часів незалежності України.

Для освітян, студентів, викладачів, усіх, хто цікавиться розвитком освіти в буковинському краї.

Botushanskyi V.M.

Essays on History of Education in Bukovyna (19th – early 20th century).
– Chernivtsi: Tehnodruk, 2017. – 176 p.
ISBN978-617-7096-96-1

The collection of essays includes and describes events, facts and processes on history of development of people schooling, high school and professional as well as higher education in Bukovyna during the Austrian period and years of Ukraine's independence.

The collection is recommended for educationalists, students and people who are interested in Bukovyna education.

УДК 37(091)“18/20”(477.85)

Зміст

Передне слово.....	4
Законодавчі та розпорядчі основи функціонування і розвитку народного шкільництва на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст.	6
Стан народного шкільництва в Чернівцях (кінець XVIII – початок XX ст.)	27
Степан Смаль-Стоцький і українське шкільництво Буковини.....	42
Освітній рівень населення Буковини за урядовими переписами на рубежі XIX – XX ст.	52
Розвиток середньої освіти на Буковині (XIX – початок XX ст.).....	62
Діяльність середньої та нижчих агрошкіл (70-ті рр. XIX – початок XX ст.)	90
З історії розвитку музичної освіти на Буковині (1911-1913 рр.)	103
Буковинські студенти у вищих навчальних закладах Австрії у другій половині XIX ст.	106
Костянтин Томащук – перший ректор Чернівецького університету ...	108
Чернівецький університет у роки Першої світової війни	116
Ректори Чернівецького університету 50-х рр. XX – початку XXI ст. на сторінках буковинської преси	129
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	139

Переднє слово

Освіта народу – наріжний камінь культурного і передумова економічного та політичного розвитку кожної країни, регіону, людської спільноти, що переконливо доведено у період нової та новітньої історії. У т.ч. прикладом Габсбурзької імперії і її складових, однією з яких було герцогство Буковина.

Однією з причин порівняно низького загального рівня розвитку краю впродовж століть і десятиліть була відсутність шкільної освіти, а згодом – недостатня увага до цієї галузі культурного життя. У т.зв. молдавські часи лише при православних монастирях тут існували своєрідні школи, де дітей із заможних сімей могли навчити читати і писати. Великі землевласники (боєри) утримували у себе вдома приватних вчителів.

Після приєднання Буковини до Австрії (1774 р.) у процесі шкільної реформи при імператриці Марії-Терезії і її сині-співправителі Йосифі II у містах і селах засновували т.зв. тривіальні школи, у яких учні вчили Святе Письмо, читання, писання і рахування.

У окружних школах, крім зазначених предметів, ще учні вивчали латинь, писали перекази з художніх творів, знайомились з основами геометрії, географії, історії. У головних містах австрійських провінцій створювалися т.зв. нормальні школи, у т.ч. й на Буковині, з яких виходили в основному духовні особи: монахи, духовні півчі, частково економі, різного роду службовці, що ставали на службу до великих поміщиків. Станом на 1792 р. на Буковині було відкрито 32 тривіальні школи. Однак після смерті Йосифа II (1790) його реформи, у т.ч. шкільну, було призупинено, а то й скасовано, кількість шкіл на Буковині скоротилася до 15. З адміністративним приєднанням Буковини до Галичини (1786) нагляд за тутешніми школами до 1844 р. здійснювала Львівська римо-католицька консисторія, що мало негативні наслідки [2].

Тільки після демократичної революції 1848 р., створення самостійного міністерства освіти і віровизнань, ряду реформ, прийняття конституції 1867 р. народне шкільництво на Буковині

почало розвиватися більш успішно, спираючись на імперські і крайові закони, урядові і крайові владні розпорядження.

Проблема розвитку народної освіти в регіоні в означений період уже була предметом розгляду науковців [1], однак у деяких напрямках – побіжно, або й зовсім не розглядалась.

Автору впродовж тривалих наукових різнопланових пошуків з історії Буковини доводилося неодноразово звертатися і до такої вдячної для освітянина тематики, як освіта народу, особливо до ювілейних дат, проведення наукових конференцій тощо.

У пропонованій збірці вміщені деякі публікації автора на означену тематику стосовно розвитку на Буковині у ХІХ – на початку ХХІ ст. народного шкільництва, середньої і вищої освіти. Одні з них публікувалися впродовж 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст., інші – вперше, один нарис – у співавторстві з проф. Т. Марусик.

Зовсім не претендуючи на всебічність, всеосяжність такої широкої і тривалої в часі сфери людської діяльності, як освіта, автор робить спробу зібрати „під одним дахом” деяку опрацьовану і проаналізовану ним відповідну інформацію і висловлені при цьому наукові узагальнення й висновки, оцінки. Це може становити як фаховий інтерес для тих, хто далі займається цією проблематикою, так і для освітян-практиків, учнівської і студентської молоді, краєзнавців.

1. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині / І. Карбулицький. – Вашківці: З друкарні т-ва „Рускої Ради в Чернівцях під зарядом Івана Захарка, 1905; Кобилянська Л.І. Становлення і розвиток народних шкіл на Буковині (70-ті рр. ХVІІІ – поч. ХХ ст.)”: дис... канд. ...пед. наук / Л.І. Кобилянська. – Чернівці, 1998.; Пенішкевич Д.І. Зміст і методичне забезпечення шкільної освіти на Буковині (ХVІІІ – поч. ХХ ст.) / Д.І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2001.; Її ж: Розвиток українського шкільництва на Буковині (ХVІІІ – поч. ХХ ст.). Монографія. – Чернівці: Рута, 2002.; Korczynsky L. Historische Entwicklung der Volksschulen in der Bukowina / L. Korczynsky. – Czernowitz, 1894.

2. Lagrer H. Die Volksschule in Kozman / H. Lagrer // Czernowitzer Zeitung. – 1880. – 8, 15, 22, 26 Aug.

Законодавчі та розпорядчі основи функціонування і розвитку народного шкільництва на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст.

Діяльність народних шкіл на Буковині, як і в усій Австрії, регулювалася з початку XIX ст. відповідними центральними і регіональними органами влади, але їхні заходи у цій сфері не становили ще єдиної чіткої системи. Тільки з остаточним прийняттям 4 грудня і санкціонуванням 21 грудня 1867 р. конституції й відповідного імперського закону про народну школу справа народного шкільництва була поставлена на загальнодержавний рівень.

Серед найголовніших законодавчих актів, що визначали засади діяльності народної школи в Австрії в усіх провінціях, у т.ч. й на Буковині, була конституція, зокрема 17-а і 19-а її статті. Так, у 17-й статті стверджувалося, що освітні і виховні заклади вправі здійснювати відповідну діяльність на законній основі. Домашня освіта не підлягає жодним обмеженням. У цій же статті вирішувалося, нарешті, принципове питання про контроль за змістом навчання: держава чи церква? Остання впродовж тривалого часу претендувала на першість. Конкордат 1855 р. (угода уряду Австрії з Ватиканом) наполягав на конфесійному характері народної школи, учителів зобов'язували навіть прислужувати в церкві священикам під час богослужіння. У ст. 17-й конституції декларувалося: „Про релігійне навчання в школах турбується, відповідно, церква чи релігійне товариство. Державі належить право верховного керівництва і нагляду за загальною справою навчання і виховання” [3, с. 446; 7. – S. 3 – 4].

Як для освітньої справи, так і взагалі для національно-культурного, громадсько-політичного життя у багато-національній імперії винятково важливе значення мала 19-а ст. конституції. У ній чітко і відповідно до вимог часу було сформульовано загальнодержавне ставлення до національного питання, у т.ч. й життєдіяльності кожного буковинського етносу. Ця стаття включала в собі принаймні три положення: а) всі нації держави рівні у правах, кожна з них має беззастережне право на захист і розвиток власної національної мови;

б) рівноправність усіх вживаних крайових мов у школі, установах і громадському житті визнається державою;

в) у краях [провінціях], у яких проживає багато народностей, освітні заклади у громадах [населених пунктах] повинні бути так засновані, щоб без застосування примусу до вивчення якоїсь іншої крайової мови кожна з цих народностей дістала необхідний засіб для навчання на своїй рідній мові” [3, с. 446; 7. – S. 3 – 4].

Ці конституційні положення лягли в основу всіх наступних імперських і крайових законодавчих і розпорядчих документів стосовно освіти, у т.ч. й на Буковині.

А таких документів було чимало. Уже менше, як через півроку після затвердження конституції 1867 р. прийнято імперський закон 25 травня 1868 р. про стосунки між школою і церквою, яким керувалися і на Буковині. У його 1-й статті відповідно до 17-ї ст. конституції зазначалося: „Головне керівництво і нагляд за усією справою навчання і виховання здійснює держава”, а „релігійне навчання і виховання, – гласила стаття, – здійснює кожна відповідна церква на місці будь-якого віросповідання. Навчання всіх інших предметів не залежить від впливу церкви чи релігійних товариств”.

У ст. 4 стверджувалося, що кожна церква чи релігійне товариство мають право організовувати на свої кошти релігійне навчання учнів, але ці навчальні заклади повинні відповідати державному закону. Для релігійного навчання використання приміщень державних шкіл не заборонялося. Отже, держава, беручи світське навчання у свої руки, сприяла і релігійному навчанню і тим самим в особі церкви мала не опонента, а союзника [3, с. 446; 7. – S. 5].

Це підтверджувалося і ставленням держави до кадрів релігійного навчання. У ст. 6-й зазначалося, що вчителі релігії рівні у правах з усіма іншими учителями, але учитель релігії повинен бути тієї ж конфесії, що й учні, яких він навчає. У приватних школах учитель релігії міг бути будь-якої конфесії.

У ст. 7-й зазначалося, що: держава здійснювала контроль за змістом світських підручників, а контроль за релігійними підручниками покладала на вищі церковні власті.

За статтями 9-ю, 10-ю, 12-ю цього закону у всіх провінціях Австрії були визначені органи нагляду за навчанням і вихованням у народних школах і учительських семінаріях. Ними стали крайові, повітові і місцеві (міські, сільські) шкільні ради, а провінції ділилися на шкільні повіти. До крайових шкільних рад входили крайові начальники чи їхні заступники, депутати крайових сеймів (ландтагів), духовенство тих конфесій, які там переважали. Усі попередні світські і церковні контролюючі органи скасовувалися. На основі цього закону 8.02.1869 р. прийнято крайовий закон Буковини, за яким були створені Крайова і повітові шкільні ради [7. – S. 5; 6. – S. 49].

Основним освітнім документом, яким визначалася і регулювалася діяльність народної школи в Австрії і на який орієнтувалися всі крайові закони в галузі народної освіти, був імператорський закон від 14 травня 1869 р. (частково змінений законом від 2 травня 1883 р.) про основи організації навчання у народних школах.

Він складався з кількох частин і розділів, у кожному з яких регулювався і визначався певний напрям діяльності народної школи. У розділі I „Мета і порядок відкриття школи” у §1 зазначалося: „Народна школа має своїм завданням здійснювати морально-релігійне виховання молоді, розвивати духовність, давати необхідні знання і готувати її до подальшої освіти, до життя, закладати основи для формування старанних людей, членів суспільства” [7. – S. 12]. Примітно, що за цим законом, школа передусім повинна виховувати, а потім давати знання.

У §2 давалося визначення, що таке народна (публічна, офіційна) школа, яка у загальнообов’язковому порядку дає освіту всьому підростаючому поколінню – майбутнім громадянам країни; кожна школа, заснована на кошти держави, краю чи громади (села, міста) є доступною для всіх учнів, незалежно від віросповідання. Інші школи – приватні [7. – S. 12].

Серцевиною закону був перелік обов’язкових навчальних предметів (§3): релігія, читання і писання, мова навчання, рахунок разом з елементами геометрії, початкові знання з природознавства, географії та історії, малювання, співи, ручні роботи (домоводство) для дівчат, фізкультура обов’язкова для хлопців і необов’язкова для дівчат.

Навчальні плани для народних шкіл розробляли крайові шкільні ради. Пізніше, 18.05.1874 р. міністерство культів і освіти видало спеціальне розпорядження. За навчальним планом перші три роки навчання приділялися вивченню мови, письма, рахунку. Вказувалося, що матеріал для читання слід ув'язувати з практикою життя, можливо – з майбутньою роботою учнів.

Під час середнього ступеня навчання з геометрії учні повинні були знати властивості основних геометричних форм, фігур, ліній, плану, а під час вищого (останнього) ступеня навчання – визначення їх площі, об'єму [7. – S. 14].

Міністерство культів і освіти всі наступні проекти законів, наказів, розпоряджень повинно було попередньо узгоджувати з крайовими властями або й на їх пропозиції (§5).

Вибір мови навчання і вибір для вивчення другої крайової мови у школі здійснювали крайові шкільні власті (§6). Цей параграф потребує деякого пояснення. Стаття 19-а конституції гарантувала всім націям імперії навчання рідною мовою. Крайові (провінційні) шкільні ради для кожної школи визначали мову навчання, орієнтуючись на число населення тієї чи іншої національності. Якщо, приміром, школа знаходилася у селі (містечку, місті), де серед мешканців за останнім переписом населення за чисельністю українці займали перше місце, румуни – друге, поляки третє і т. д., то мова навчання визначалася українською, а румунська мова вивчалася як предмет і – навпаки. Це робилося для того, щоб, по-перше, досягти певної рівності, толерантності у ставленні до уживаних мов у даному населеному пункті, а по-друге, знання мови іномовного сусіда полегшувало міжнаціональне спілкування, дещо згладжувало можливі суперечності на міжнаціональній основі. Наприклад, Крайова шкільна рада Буковини на вимогу великих польських землевласників Кіцманського повіту своїм рішенням від 3.03.1888 р. №71 визначила польську мову у різних школах цього повіту як другу і третю крайову, тобто обов'язкову для вивчення як предмету, хоч за переписом 1880 р. поляки у цьому повіті становили тільки 6% [1. – 1895. – 24 чер.]. Німецька мова у всіх школах вивчалася як загальнообов'язковий предмет, а у школах з німецьким і єврейським контингентом учнів – як мова навчання.

Навчальний матеріал Крайова шкільна рада розподіляла у школах по роках, по тижнях і визначала денне педнавантаження. У школах при фабриках тижневе навантаження було меншим і становило 12 годин (уроків).

У всіх інших заняття могли бути в одну і дві зміни. Тому уроки могли починатися о 7 год. ранку, а кінчатися щонайпізніше о 7 год. вечора (§9).

У школах могло здійснюватися і виховання дошкільнят (§10).

Відкриття школи у населеному пункті могло відбутися при наявності 40 учнів шкільного віку (6 – 14 років). Тоді на школу призначався один учитель. Якщо набиралося 80 учнів, призначався другий учитель, при 120 учнях – третій учитель і т.д. Але якщо навчання відбувалося у дві зміни, тоді другий учитель призначався аж при 100 учнях. Ставка учителя могла бути ліквідована тільки Крайовою шкільною радою (§11).

Якщо у школі працював один учитель, то він же був і завідувачем, якщо два, завідувачем ставав старший, якщо три, вводилася ставка підучителя (Unterlehrer), якщо 4 – 5, то два були підучителями, якщо ще більше, то 1/3 учителів мала бути підучителями (§§12, 13).

Це ж стосувалося і шкіл для дівчат, де працювали учительки (§14).

Деякі особливості в діяльності мали міські школи (§§17 – 19).

У розділі II „Відвідування школи” застерігалось: батьки чи опікуни не повинні перешкоджати відвідуванню учнями школи (§20). Шкільний вік – з 6 по 14 рік включно. Учень міг бути відпущений з школи, якщо опанував такі дисципліни, як Закон Божий, читання, письмо і рахунок. Після 6 років навчання допускалося полегшення щодо відвідування. На прохання батьків чи опікунів учень міг не відвідувати школу певну частину навчального року або половину занять щодня, або у певні дні тижня. На селі таке полегшення могло бути для всіх учнів (після того, як провчилися 6 років), якщо про це прийме рішення відповідне представництво громади [населеного пункту]. Однак до 14 років включно все ж учень повинен числитися у школі. Якщо на час закінчення навчального року учню ще не

виповнилося 14 років, а лише у другій половині року, він міг бути звільнений від навчання за дозволом повітових шкільних властей (повітового інспектора) (§21).

Тимчасово або й надовго звільнялися від навчання в народній школі ті діти, які відвідували фахові школи чи курси (музичні, сільськогосподарські, ремісничі, художні, моделювання та ін.), але якщо вони не перешкоджали відвідуванню народної школи. Якщо ж ці школи, курси давали такі ж знання, що й народна школа, учні могли звільнитися від народної школи зовсім (§23).

За відвідування учнями народних шкіл (обов'язкове) відповідали батьки, опікуни, власники фабрик, майстри майстерень. Шкільні власті мали право застосовувати щодо них примус, якщо учні пропускали уроки (§24). Батьки й опікуни зобов'язані були також забезпечити учнів необхідним шкільним приладдям (§25).

Слід зазначити, що пізніше на домагання фабрикантів і поміщиків, які широко використовували працю дітей і підлітків, австрійський парламент у січні 1883 р. до шкільного закону 1869 р. ввів деякі новели: дозволяти в останні два роки навчання учня народної школи давати йому довготривалу відпустку (очевидно, для участі у трудовій діяльності сім'ї); призначати другого вчителя у школу не тоді, коли набереться 80 учнів, а коли їх буде 100, що значно утруднило працю вчителя [7. – S. 21.; 9. – 1909. – 22. Mai].

У розділі III „Підготовка учительських кадрів” це завдання покладалося на 4-річні учительські семінарії, при яких для педагогічної практики повинні були існувати народні школи (§§ 26 – 28). У цих семінаріях повинні були вивчатися такі предмети: релігія, педагогіка з педагогічними вправами, мова (мова викладання), географія, історія і конституційний устрій своєї країни, математика і геометричне креслення, природознавство, вчення про сільське господарство з особливим вивченням крайових сільськогосподарських відносин, каліграфія, вільне малювання, музика (особливо церковний спів), фізкультура.

Крім того, факультативно можна було вводити ще дисципліни: методика навчання глухих і сліпих, робота на пришкільних сільськогосподарських ділянках, у садах.

Дозволялося також вивчення другої мови (з дозволу міністерства), що давало право майбутньому вчителю працювати у школах з різними мовами викладання (§§ 29 – 31).

На навчання в учительську семінарію можна було приймати фізично здорову молодь у віці не молодше 15 років після вимогливих вступних іспитів без різниці у віросповіданні, безплатно. Набір на перший рік навчання – не більше 40 осіб. Бідним, але старанним надавалася стипендія. Випуск здійснювався після вимогливих іспитів (§§ 32 – 37) [7. – S. 24].

У розділі VI закону зазначалося, що відкриття школи могло відбутися при наявності понад 40 дітей шкільного віку (6 – 14 років), а їхні домівки – не далі 4 км від школи (допускалася і більша відстань) (§ 60). Якщо діти зайняті на фабриці, власник фабрики не повинен перешкоджати навчанню дітей, мусить забезпечити відвідування ними школи. Якщо школа далеко, мусить сам, або разом з іншими фабрикантами побудувати школу ближче (§ 60) [7. – S. 30 – 31].

У розділі VII закону „Видатки на школу” вказувалося, що про забезпечення школи усім необхідним дбає місцева громада [7. – S. 30 – 31].

Такими були найбільш суттєві положення імперського закону про народну школу в Австрії від 14 травня 1869 р.

На його виконання 20 серпня 1870 р. було видано міністерське розпорядження про організацію навчального процесу в народних школах, зрозуміло, обов’язкових і для шкіл Буковини. Розглянемо найбільш важливі його положення.

Першорядним у цьому розпорядженні ставилося завдання, щоб було забезпечено відвідування учнями шкіл. Місцева шкільна рада за 8 днів до початку навчального року повинна була керівнику школи передати список дітей шкільного віку. Якщо через три дні після початку навчального року учень не з’явився у школу, керівник школи повинен був повідомити шкільну раду (§1).

Учень повинен був ходити до школи з 6-річного віку [на Буковині з 7-річного]. Учень не міг пропустити уроки в школі жодного дня, жодного уроку без поважної причини: хвороби учня, чи батьків, членів сім’ї, які потребували допомоги і догляду

з його боку; поганої погоди, яка загрожувала його здоров'ю, непрохідність доріг; засвідченої бідності (дитина не мала одяжі) (§ 2). Шкільні власті повинні були потурбуватися про одяг для таких дітей.

Кожний учитель був зобов'язаний день у день ретельно відмічати відвідування у журналі і доповідати громадській шкільній раді про відсутніх, а та повинна була встановити причину невідвідування і обов'язково вжити щодо батьків чи опікунів законні засоби впливу (§ 5).

Навчальний рік визначався тривалістю в 46 тижнів і міг початися у межах від 1 вересня до 1 листопада. Початок навчального року визначали повітові шкільні власті у залежності від місцевих умов. Виняток із цих правил могла дозволити крайова влада (§8). Вона ж визначала тривалість канікул (6 тижнів (§ 9)).

У багатокласних школах навчання було однозмінним, у однокласних – двозмінним, тобто одна половина учнів вчилася до обіду, друга – після обіду, це встановлювала місцева шкільна рада (§§ 11, 12)*.

Учень був зобов'язаний ходити до школи до повного 14-річного віку [на Буковині – до 13-річного], але у старшій віковій категорії міг бути звільнений від школи на півроку у зимовий час, або міг відвідувати школу у вечірній час (§ 13) [7. – S. 94].

По завершенні навчання у народній школі учню при позитивних оцінках видавалося свідоцтво про звільнення від школи. У однокласних школах його видавав керівник школи, а у багатокласних – учительська конференція (по-сучасному – педрада). Батьки, діти яких не отримали свідоцтв через неуспішність, могли звернутися до повітових шкільних властей,

* Положення міністерського розпорядження про „багатокласну” школу зовсім не означало, що одні учні вчилися „багато” років, а інші – „один” рік, всі вчилися 7 років [на Буковині – 6]. Як уже зазначалося, згідно з імперським законом 1869 р., школа у населеному пункті могла відкритися за наявності не менше 40 дітей шкільного віку (6 – 14 років, на Буковині – 7 – 13 років). Відкривався фактично один клас і школа вважалася однокласною. Але у цьому класі учні різного віку ділилися на групи учнів 1-го року навчання зі своєю навчальною програмою, 2-го року навчання зі своєю програмою, 3-го, 4-го, 5-го, 6-го, 7-го – зі своєю і працював з ними один учитель з різними програмами і завданнями. Якщо у населеному пункті набиралося ще 40 дітей шкільного віку, призначався ще один учитель, відкривався ще один клас з учнями різного віку і з відповідними віку учнів програмами, а школа уже називалася 2-класною. У такий же спосіб у подальшому школа могла стати 3-класною, 4-класною, 5-класною, 6-класною, 7-класною [на Буковині – лише 6-класною].

щоб їхнім дітям було влаштовано іспит. Але якщо вони іспит не склали, батьки були зобов'язані й далі посилати їх до школи (§§ 14, 15) [7. – S. 94].

Діти, які вчилися вдома або у приватній школі, в кінці свого навчання мушили здати іспит у публічній (офіційній) школі, а результати завірити у повітових шкільних органах влади, заплативши за іспит 5 гульденів, які ділилися між екзаменатором і керівником школи.

У свідоцтві про звільнення від школи виставлялися оцінки з поведінки, по предметах і за старанність, вказувалась тривалість навчання і національність учня (§ 16) [7. – S. 99]. Цікаво, що першою виставлялась оцінка з поведінки: „цілком відповідна”, „відповідна”, „посередньо відповідна” і „невідповідна”. За предмети: „дуже добре”, „добе”“ „задовільно”, „майже задовільно”, „незадовільно”. За старанність: „старанний” („старанна”), „посередньо старанний” („посередньо старанна”), „нестаранний” („нестаранна”) (§ 20) [7. – S. 96].

Щодо покарань учнів вказувалося: покарання ні в якому разі не повинно бути образливим для учня ні морально, ні фізично (§ 24).

Визначався порядок організації навчання у класах-комплектах, коли вчитель працював з групами учнів різних років навчання (§ 41).

Рекомендувалося: після виповнення учням 12 років далі вести навчання роздільно: хлопці – окремо, дівчата – окремо, а у 4-класних і більшекласних – обов'язково окремо (§ 44) [7. – S. 102].

Визначалася кількість уроків на тиждень: для учнів 1 – 4 років навчання – 18 – 24, для 5 – 7 років навчання – 24 – 28 уроків. Але у однокласних школах при двозмінному навчанні для першої групи 1 – 4 роки навчання (до обіду) – 12 уроків на тиждень, для другої групи 5 – 7 років навчання (після обіду) – 18 уроків на тиждень (§ 47) [7. – S. 103].

Імперський закон про народну школу 1869 р. і міністерське розпорядження 1870 р. про організацію навчального процесу в народній школі були основою для організації роботи народних шкіл у всіх австрійських провінціях, у т.ч. й на Буковині.

Але за цими документами, конституцією кожна провінція в особі своїх крайових парламентів і крайових шкільних рад мали право на їх основі розробити і ухвалити відповідні свої закони і розпорядження у шкільній справі, враховуючи певні місцеві особливості. Приміром, на Буковині, головному сільськогосподарському краї з переважанням ручної праці підлітків. І це було враховано у крайовому законі Буковини від 30 січня 1873 р. про заснування, утримання і відвідування народних шкіл. Повторюючи загалом основні положення згаданих імперських документів, він містив і деякі відмінності. Розглянемо деякі найбільш суттєві його положення.

У першому його розділі стверджувалося, що публічна народна школа могла засновуватися у місцевості, де впродовж 5 останніх років налічувалося постійно 40 дітей шкільного віку і відстань до школи для дітей становила б не більше півмилі (австр. миля=7,5 км) (§ 1) [7. – S. 51]. Класні кімнати повинні були бути світлі, не нижче 3,2 м (допускалося і 2,9 м), щоб на кожного учня припадало площі не менше 0,6 кв. м, квартира вчителя не повинна бути зв'язана з класними кімнатами [7. – S. 54].

Мову навчання визначала комісія, яка складалася із зацікавлених осіб (§ 7). Визначалися також конкретні вимоги щодо функціонування школи: відповідність парт шкільному віку учнів, наявність санітарно впорядкованого туалету, спортзалу, чистої води, освітлення, опалення (§§ 15, 16, 17).

Мабуть, зважаючи на тодішнє ще недостатньо цивілізоване ставлення в суспільстві до жінки, зазначалося, що вчительки могли вчити у школі учнів – хлопців лише по 4-й рік їх навчання (§ 19) [7. – S. 55].

Важливе місце у крайовому законі від 30.01. 1873 р. займала друга частина – відвідування учнями школи. Це мало своє пояснення. Адже батьки дивилися на своїх дітей-підлітків як на помічників, малих трудівників у домашньому господарстві, на польових роботах, у пастухуванні, наймитуванні, а школа „забирала” їх, особливо під час весняних і осінніх робіт. Тож стосунки школи і батьків не раз були неприязними, особливо коли вчителі зі свого службового обов'язку доповідали властям про пропуски уроків учнями. „Дитина зобов'язана ходити до

школи по досягненні 7-річного віку і перебувати у школі по досягненні 13-річного віку включно”, – йшлося у §21 закону [7. – S. 56].

Отже, все-таки враховувалися місцеві потреби, і буковинські діти за цим законом (порівняно з імперським 1869 р.) починали вчитися в народній школі на один рік пізніше і звільнятися від школи на один рік раніше.

Учень, який на кінець навчального року ще не мав 13 років, при добрій успішності міг бути звільнений від навчання достроково (§ 21).

Перед початком навчального року повітові шкільні власті повинні були провести облік дітей шкільного віку, хто з батьків чи опікунів повідомив би неправильні дані про дітей, чи приховав би дітей від школи, на того накладався штраф у розмірі від 1 до 20 флоринів, а якщо батьки бідні – від 1 до 4 днів арешту (§ 22) [7. – S. 56].

Про дітей, які не могли ходити до школи через психофізичні вади або навчалися в інших школах, необхідно було негайно повідомити повітові шкільні власті (§ 23). Діти, які працювали на промислових підприємствах, повинні були навчатися у школах при фабриках (§ 24) [7. – S.57].

Про кожного звільненого від навчання учня повітові шкільні власті повинні були повідомити вищестоящі крайові власті (§ 25).

Якщо перші 4 дні з початку навчального року учень не ходив до школи ще й далі 3 дні, визначався штраф від 1 до 5 фл. Або при бідності батьків – арешт батька (опікуна) на 24 години (§ 26).

Місцева шкільна рада повинна була перевіряти відвідування учнями школи кожних півмісяця і при виявленні порушень негайно подавати на батьків (опікунів) рапорт у повітовий орган освіти для визначення для них покарання (§ 28). Штраф визначався від 1 до 10 фл., або до 2 діб арешту, якщо батьки були бідні. Якщо учень і далі не відвідував школу – до 20 фл. штрафу, або 4 доби арешту. Для сплати штрафу можна було взяти [позичити] гроші у сільській касі бідних або у благодійному товаристві (§ 29 – 30) [7. – S. 57].

Якщо власники фабрик та інших підприємств перешкоджали відвідуванню шкіл дітьми, зайнятих у них на

роботах, вони відповідали за порушення і платили штрафи (§ 31) [7. – S. 58].

У третій частині закону про утримання школи зазначалося, що кошти на це виділяла громада і поміщицький двір. Дозволявся на це також додатковий (до державного) громадський податок на кожен двір у розмірі до 10% (до державного податку). На побудову, добудову, перебудову шкільного приміщення громада могла взяти неопроцентований кредит (§ 39) [7. – S. 60].

Загалом утримання народних шкіл громадами Буковини було для багатьох батьків, зокрема бідних, поряд з податками досить помітною статтею видатків при їх скромних прибутках.

Також 30 січня 1873 р. ухвалено крайовий закон про правовий статус учителів народних шкіл Буковини, оплату їх праці, забезпечення житлом, шлюб. У першому його параграфі стверджувалося, що призначення учительських кадрів на роботу здійснюється тільки на підставі конкурсу, результати якого могли розглядатися до чотирьох тижнів. Але якщо школа цілком утримувалася громадою, учитель (учителька) могли бути призначені Крайовою шкільною радою без конкурсу [7. – S. 64 – 65].

Зарплата учителів була річною, а її розмір залежав від того, до якої із трьох категорій належав учитель (учителька). (До речі, у всіх документах, у яких йшлося про учительський склад, скрізь чітко вказувалася стаття). До першої категорії належали директор(ка), учитель(ка) міської школи, які отримували річну платню двох ступенів: 1-го (вищого) – 900 фл. і 2-го (нижчого) – 800 фл. До другої категорії належали надучитель(ка) і учитель(ка) народної школи, які отримували платню трьох ступенів: 1-го (вищого) – 700 фл., 2-го (середнього) – 600 фл., 3-го (нижчого) – 500 фл. До третьої категорії належали підучитель(ка), які мали ставки двох ступенів: 1-го (вищого) – 450 фл., і 2-го (нижчого) – 400 фл. Тимчасові учителі(ки), новачки – 360 фл. [7. - S. 68]. Кожний керівник школи мав право на річну добавку до пенсії у залежності від того, якою школою він керував: 1-класною – 30 фл., 2-класною – 60 фл., 3 – класною – 100 фл., 4-класною – 130 фл., 5-класною – 150 фл., 6-класною – 170 фл. (§ 10) [7. – S. 72].

Для порівняння: річні ставки буковинських чиновників Крайової адміністрації у 1896 р. у залежності від вислуги років становили: чиновники V рангу – 4,5 – 6 тис. фл., VI – 2,8 – 3,6 тис. фл., VII – 2,0 – 2,4 тис. фл., VIII – 1,4 – 1,8 тис. фл., IX – 1,1 – 1,3 тис. фл., X – 0,9 – 1 тис. фл., XI (найнижчого) – 0,6 – 0,8 тис. фл. [1. – 1896. – 19 трав.].

Отже, у більшості учителів річні ставки були у кілька разів нижчими, ніж у крайових чиновників.

У законі чимало (§§ 12 – 36) йшлося про забезпечення учителів житлом, квартплатою. Зокрема, що кожен керівник школи мав право щонайменше на 2-кімнатну квартиру у сільських народних школах і на 3-кімнату – у міських, а також на господарські будівлі. У міру можливості квартира мала би бути у шкільному будинку. Якщо не було такої можливості, то для керівника школи визначалася квартплата у залежності від величини населеного пункту, у якому знаходилася школа: понад 2 тис. жителів – 40%, до 2 тис. жителів – 30% від нижчого рівня річної учительської ставки у своїй категорії. Решта учителів мали право на квартплату від громади і крайової влади [7. – S. 72].

Можливо, заради забезпечення високої моралі вчительських кадрів у другій частині закону був 37-й параграф, у якому вимагалось: „Члени учительського персоналу жіночої статі не можуть вступати у шлюб без дозволу Крайової шкільної ради. Так само молодший учитель (підучитель) доки його остаточно не призначено на певну посаду, не може одружуватися без дозволу Крайової шкільної ради” [7. – S. 75]. Це явно дискримінаційне, з сучасної точки зору, положення діяло майже 25 років і було скасоване змінами до закону (для Буковини) від 31 травня 1898 р. Вносилось також положення, що звільнити учителя з роботи може тільки Крайова шкільна рада, якщо є рішення кримінального суду, підтверджене громадським представництвом, затверджене міністерством культів і освіти і опубліковане у пресі у всіх провінціях (§§ 52, 53) [7. – S. 78].

За дотриманням і виконанням імперських шкільних законів і міністерських наказів та розпоряджень, крайових законів про школу і розпоряджень Крайової адміністрації щодо народної школи відповідала безпосередньо Крайова шкільна рада Буковини, яка складалася з 6 (згодом більше) досвідчених

педагогів. Вона систематично видавала відповідні обов'язкові для народних шкіл розпорядження щодо того чи іншого напрямку їхньої діяльності, організовувала учительські конференції та ін. Вона, власне, розписувала для народних шкіл тижневий розподіл уроків по предметах, розподіл різновікових учнів (7 – 13 років) за роками навчання по 3 групах (комплектах), часто в одній кімнаті для одного учителя при числі учнів від 40 до 79 (коли було 80 учнів, давали ще одного вчителя).

Ось типове розпорядження Крайової шкільної ради Буковини 3 березня 1888 р. про поділ учнів на відділи (комплекти) на наступний 1888/89 н.р. в однокласній школі: 1-й відділ (комплект) – учні першого року навчання, 2-й – учні 2-го і 3-го років навчання, 3-й – учні 4-го, 5-го і 6-го років навчання. Давався зразок тижневої сітки годин по предметах і комплектах учнів трьох груп (комплектів) (див. табл. №1) [7. – S. 450].

Таблиця 1. Тижнева кількість навчальних годин (уроків) трьох груп (комплектів) учнів різних років навчання у однокласних школах Буковини на 1888/89 н.р.

	Навчальні предмети	1-ша група 1-й рік навчання	2-а група 2-й і 3-й рік навчання	3-тя група 4-й, 5-й 6-й рік навчання
1.	Закон Божий		2*	
2.	Мова: німецька, рідна, третя крайова**	12	10	10
3.	Рахунок з елементами геометрії	4	4	4
4.	Природознавство	-		2
5.	Географія і історія	-	2	2
6.	Писання	-	4/2	4/2
7.	Рахунок	-	2	3
8.	Співи	2/2	2/2	2/2
9.	Домоводство для дівчат	-		4
10.	Фізкультура для хлопців	-	2/2	2/2
	Тижневе навантаження для хлопців	19	24	27
	Тижневе навантаження для дівчат	19	28	30

* Усі разом

** Рідна мова – мова, якою говорила більшість мешканців населеного пункту; третя крайова – мова, якою говорила друга за чисельністю етнічна група населеного пункту.

При двозмінному навчанні рекомендовалося учнів 1 – 3-го років навчання вчити у першу зміну, 4 – 6-го років навчання – у другу [7. – S. 478].

У згаданому розпорядженні Крайової шкільної ради пояснювалося: якщо у однокласній школі відкривався ще один клас (набиралося ще 40 дітей шкільного віку), то у I класі повинні були навчатися діти 1-го і 2-го років навчання, у II класі – 3 – 6-го років навчання (школа ставала 2-класною). Якщо відкривався наступний клас, школа ставала 3-класною, у I класі вчилися діти 1 – 2-го років навчання, у II – 3 – 4-го років навчання, у III – 5 – 6-го років навчання. При відкритті наступного класу школа ставала 4-класною, у I класі вчилися діти лише 1-го року навчання, у II – лише 2-го року навчання, у III – 3 – 4-го років навчання, у IV – 5 – 6-го років навчання. При відкритті наступного класу школа ставала 5-класною, у I класі вчилися діти 1-го року навчання, у II – 2-го, у III – 3-го, у IV – 4-го, у V – 5-го і 6-го. При відкритті ще одного класу школа ставала 6-класною, у I класі вчилися діти 1-го року навчання, у II – 2-го, у III – 3-го, у IV – 4-го, у V – 5-го, у VI – 6-го року навчання, тобто школа виходила на „нормальний” шкільний рівень: який клас, такий в основному і рік навчання учнів. Але цього досягалося в основному у містах і рідко – у селах, там щонайбільше було досягнення – 4-класна школа. Наприклад, у 1895 р. у Кіцмані 6-класна школа перебувала у 4-х кімнатах, у Заставні 4-класна школа у 2-х кімнатах [1. – 1895. – 8 вер.].

У 1893 р. із усіх 314 народних шкіл на Буковині 1-класних шкіл було 220 (70%), 2-класних – 50, 3-класних – 12, 4-класних – 24, 5-класних – 2, 6-класних – 6 [1. – 1894. – 9 бер.]. Швидко досягти поповнення школи на 40 учнів було неможливо, тому перший учитель роками працював з 50, 60, 70, 79 учнями. Так само і наступні учителі. Робота учителя була дуже важкою, а на пенсію він ішов по досягненні 40 років стажу.

Таблиця 2. Тижневий розклад уроків у багатокомплектній двозмінній школі Буковини станом на 1888 р.

(Підкреслено, де вчитель працював безпосередньо. Решта – самостійна робота учнів)

Зміна	Урок	Пів уроку	Комплект	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота	
Перша зміна	1	1	I	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Рахунок</u>	
			II	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	
			III	<u>Рахунок</u>	<u>Граматика</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Граматика</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Рахунок</u>	
		2	I	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	
			II	<u>Рахунок</u>	<u>Кр. мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Рахунок</u>	
			III	<u>Кр. мова</u>	<u>Граматика</u>	<u>Мова</u>	<u>Кр. мова</u>	<u>Граматика</u>	<u>Граматика</u>	
	2	1	I	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	
			II	<u>Граматика</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Граматика</u>	<u>Кр. мова</u>	<u>Рахунок</u>	
			III	<u>Мова</u>	<u>Писання</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Писання</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Писання</u>	
		2	I		<u>Мова</u>	<u>Мова</u>		<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	
			II	<u>Співи</u>		<u>Мова</u>	<u>Писання</u>	<u>Співи</u>	<u>Малювання</u>	<u>Читання</u>
			III		<u>Граматика</u>	<u>Читання</u>		<u>Граматика</u>	<u>Граматика</u>	
	3	1	I							
			II	<u>Мова</u>	<u>Рахунок</u>	<u>Мова</u>	<u>Малювання</u>	<u>Писання</u>	<u>Природознавство</u>	
			III	<u>Землезнавство</u>		<u>Історія</u>	<u>Малювання</u>	<u>Природознавство</u>	<u>Малювання</u>	
		2	I	<u>Писання</u>						
			II	<u>Писання</u>		<u>малювання</u>		<u>Читання</u>		
			III	<u>Кр. мова</u>	<u>Читання</u>	<u>Природознавство</u>	<u>Кр. мова</u>	<u>Писання</u>	<u>Рахунок</u>	
	4	1	I							
			II	<u>Фізкультура</u>	<u>Природознавство</u>	<u>Кр. мова</u>		<u>Фізкультура</u>	<u>Кр. мова</u>	
			III	<u>Домоводство</u>			<u>Природознавство</u>	<u>Домоводство</u>		
		2	I	<u>Домоводство</u>						
			II	<u>Домоводство</u>		<u>Землезнавство</u>		<u>Домоводство</u>	<u>Історія</u>	
			III		<u>Рахунок</u>		<u>Читання</u>			
Друга зміна	1	1	I	<u>Мова навчання</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	
			II	<u>Рахунок</u>	<u>Писання</u>	<u>Природознавство</u>	<u>Мова</u>			
			III	<u>Рахунок</u>			<u>Граматика</u>	<u>Граматика</u>	<u>Історія</u>	
		2	I		<u>Мова</u>	<u>Мова</u>		<u>Мова</u>	<u>Мова</u>	
			II	<u>Релігія</u>	<u>Читання</u>	<u>Читання</u>	<u>Релігія</u>			
			III					<u>Кр. мова</u>		
	2	1	I				<u>Релігія</u>		<u>Землезнавство</u>	
			II	<u>Релігія</u>				<u>Малювання</u>		
			III						<u>Малювання</u>	

Фізкультура – для хлопців; домоводство – для дівчат.

Певне уявлення про організацію роботи багатоконфлектної однокласної двозмінної народної школи Буковини станом на 1888 р. можна мати з тижневого розкладу занять, рекомендованого Крайовою шкільною радою (табл. 2) [7. – S. 478].

Передусім кидається у вічі, що діти вчилися 6 днів на тиждень у дві зміни. Якщо у однокласній школі вчилися діти усіх 6 років навчання, учням кожного року навчання, що групувалися у три комплекти, треба було на одному і тому ж уроці, який ділився на дві частини, дати окремі завдання. У першій половині уроку учитель, приміром, давав учням першого комплекту (1-й і 2-й рік навчання) завдання і працював з ними особисто, а учням другого і третього комплекту давав самостійну роботу. На другій половині уроку учням першого комплекту давав самостійне завдання, а особисто працював з учнями другого чи третього комплекту. Це була важка робота учителя, і при всіх його стараннях за такої організації навчання забезпечити високу якість освіти (особливо у другій зміні) було складно, а то й неможливо.

У згаданому розпорядженні Крайової шкільної ради від 3.03. 1888 р. наводився зразок розподілу в часі на тиждень навчальних предметів. Найбільше уроків відводилося на граматику, мову (німецьку, рідну і 3-ю крайову), рахунок (математику), писання, читання. На уроках співів ставилося завдання вивчати німецькі пісні про батьківщину – Австрію, щоб виховувати відповідні патріотичні почуття. Вивчали також релігію, природознавство і землезнавство, були також уроки малювання, фізкультура (для хлопців) і домоводства (для дівчат).

Певний інтерес становить програма з історії, якій відводилося всього 2 уроки на тиждень, починаючи з другого року навчання, спочатку як короткі розповіді, а на 6-му році навчання як розгорнуті уроки з метою виховувати патріотичні почуття щодо героїчного минулого Австрії. У 1-класній школі на 2 – 3-му роках навчання учні повинні були мати загальні поняття про Батьківщину-Австрію і рідний край Буковину, а в наступні роки знати про такі явища, народи, історичні особи, як: Леонід Фабриціус, Герман, Аттіла, германці, слов'яни, угорці, румуни, Карл Великий, Леопольд Добродійний і Річард Львине Серце, рицарство, Рудольф і Оттокар, Альбрехт II Мудрий, Рудольф IV Засновник, книгодрукування, винайдення пороху, Колумб,

Максиміліан I, битва при Мохачі, перша облога Відня турками, 30-літня війна, друга облога Відня турками, принц Євген, Марія-Терезія, цісар Йосиф II, цісар Франц, Андреас Гофер, битва народів біля Лейпцига, цісар Фердинанд, остання битва Радецького [7. – S. 455].

У 6-класній школі, де були значно сприятливіші умови для вивчення історії, учні, крім усього вищесказаного, вивчали ще таке: у III класі – розповіді про рідний край з найдавніших часів; у IV класі – розповіді з австрійської історії про Дім Габсбургів в Австрії, Фрідріха Австрійського і Людвіга Баварського, Альбрехта II Білого, Карла IV; у V класі учням розповідали про події, явища, історичних осіб із загальної історії – Тезея, Леоніда, Сократа, Горація, Коклексів, Пунічні війни, поширення християнства в Австрії, Магомеда, перший хрестовий похід, завоювання монголів, битву біля Коліна, ерцгерцога Карла, австрійський народ у 1809 р. Вивчали також такі теми, як: Наполеон в Росії, морська битва при Ліссе; у VI класі вивчали австрійську конституцію, особливо обов'язки і права, повторювали пройдене, здійснювали хронологічне співставлення подій, знайомилися з новими історичними подіями і фактами [7. – S. 547].

Отже, програма з історії була, ніби порівняно широкою. Але з якої історії? І якщо тепер говорять про проблему в Україні „Схід – Захід”, то, очевидно, необхідно пам'ятати, що це передусім проблема різної, а то й протилежної історичної пам'яті, яка здавна культивувалася у свідомості громадян двох сусідніх конкуруючих монархій, яка при всіх суспільних змінах ніколи не зникала і відгукується понині.

При всій суворості імперських і крайових законів, міністерських наказів і розпоряджень крайових властей загальний рівень письменності населення Буковини зростав повільно і загалом був невисоким: у 1880 р. він становив в 9%, 1900 р. – 28,7%, 1910 р. – 32,4% [2, с. 199].

У зв'язку з цим на пропозицію Буковинського крайового сейму парламент Австрії спеціально для Буковини ухвалив 20.03.1894 р. закон про повторне навчання. За цим законом всі дівчата і хлопці краю, за винятком м. Чернівці, до досягнення ними 15-річного віку (а то й 20-річного), якщо вони ніде не

вчилися, були зобов'язані від 31 листопада до 30 квітня два рази на тиждень відвідували 4 – 6 років на тиждень [7. – S. 247; 2, с. 199].

З метою реалізації цього закону Крайова шкільна рада, повторивши вимоги закону, у своєму розпорядженні від 25.03.1894 р. вимагала: хлопцям і дівчатам у третій тиждень місяця відвідувати у місцевій школі 4 – 6 уроків – хлопцям ввечері, дівчатам вдень. Якщо контингент досягав би 50 осіб – ділити його на 2 групи. Виділити для навчання молоді учителя, а дітям молодшого шкільного віку денної школи уроки починати раніше [7. – S. 248 – 251].

Такими були найважливіші імперські і крайові закони та розпорядження, на яких базувалося народне шкільництво Буковини у другій половині XIX – на початку XX ст. Далеко не всі їх вимоги досягали високих відповідних результатів у цій сфері зразу і у повному обсязі. Впродовж десятиліть були численні скарги на негаразди у діяльності сільських шкіл: поганий стан, а той відсутність шкільних приміщень, неможливість відвідування шкіл через відсутність в учнів взимку одяжі, взуття, порушення конституційного права навчання учнів рідною мовою, перевищення контролю церкви над школою, ніж це дозволялося законом, недотримання закону про обов'язковість відвідування школи учнями, низька якість знань учнів та ін.

І все ж певний прогрес у народному шкільництві був помітним. Приміром, кількість шкіл зросла у краї зі 173 у 1871 р. до 537 у 1912 р. (у 3,1 раза), серед них – 233 українських (у т.ч. 19 змішаних), кількість класів – з 498 у 1893 р. до 2109 у 1912 р. (у 4,2 раза), число учителів – з 224 у 1871 р. до 2202 у 1912 р. (у 10 разів), число учнів – з 10 тис. у 1871 р. до 102 тис. у 1912 р. (у 10,2 раза), рівень відвідування – з 17% у 1871 р. до 85% у 1912 р. (у 5 разів), рівень фінансування шкіл – з 9432 крони до 3,9 млн к. (у 413 разів), рівень письменності населення краю – з 9,8% у 1880 р. до 32,4% у 1912 р. (у 3,3 раза) [4. – S. 389.; 8. – S. IV – XIII; 1. – 1909. – 17 верес.].

При збільшенні кількості шкіл, класів, числа учнів і вчителів, при поліпшенні рівня відвідування учнями школи зростання рівня письменності населення краю відбувалося повільніше. Але все ж таки воно відбувалося. Кожний прогрес

потребував певних витрат, не раз більших, ніж очікувалося від них позитивних результатів.

Разом з тим заради об'єктивності слід зазначити, що австрійська влада з метою економії коштів на освіті організовувала систему народного шкільництва, функціонування народної школи на Буковині „економно”: формально у рамках обов'язкового 6-річного навчання фактично „втискувала” програмовий 6-річний навчальний матеріал для засвоєння учнями переважно у однокласних і двокласних частково у трикласних і чотирикласних школах і рідше у п'ятикласних і шестикласних школах шляхом створення класів – комплектів – однієї з гірших форм шкільної освіти. Учень пробувши шість років у такій школі, де ще й багато часу йшло на німецьку мову і т. зв. „язичіє”, вважав себе неписьменним. Особливо якщо він у майбутньому став звичайним селянином-господарем, не мав потреби і нагоди користуватися набутками шкільної освіти ні у землеробстві, ні у тваринництві. Він просто забував шкільну науку.

Ще один штрих. Якщо вважати, що при історичних дослідженнях ми знайомимось – з певним історичним досвідом (позитивним чи негативним), то мусимо визнати, що поряд з таким позитивним явищем, як загальнообов'язкове навчання, у наш час все більш помітно повторюється і негативний досвід – комплектний вид народної освіти, коли один і той же вчитель веде кілька предметів з учнями різних класів. Але якщо 100 – 150 років тому це було зв'язано з браком шкільних приміщень і учителів, то нині – з браком... учнів.

1. Буковина. – 1894, 1898, 1909.
2. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.: Історико-демографічний нарис / Г.М. Скорейко. – Чернівці: Прут, 2002.
3. Цьолнер Е. Історія Австрії / Е. Цьолнер / Пер. з нім. Роман Дубасевич, Христина Назаревич, Анатолій Онишко, Наталя Іваничук. – Львів: Літопис, 2001.
4. Hauptbericht und Statistik über das Herzogtum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862 – 1871. – Lemberg, 1872.
5. Kaindl R.F. = Кайндль Р.Ф. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart= Історія Чернівців від найдавніших часів

до сьогодні / Пер. з нім. В.Ю. Іванюка. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005.

6. Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. Dritte Abschnitt / R.F. Kaindl. – Czernowitz, 1898.

7. Sammlung der Bukowiner Volksschul-Gesetze und Verordnungen, bearbeitet von Josef Wotta k.-k. Professor. – Czernowitz, 1899.

8. Statistische Nachweisung über den Stand des Volksschulwesens in der Bukowina nach dem Stande von 31. Dezember 1912. – Czernowitz, 1913. – S. IV – XIII.

9. Volkspresse. – 1909.

Стан народного шкільництва в Чернівцях (кінець XVIII – початок XX ст.)

На час приєднання Буковини до Австрії у Чернівцях шкіл не було. Населення було поголовно неписьменним, хіба що два священики вміли читати, але не вміли писати [8, с. 26]. Губернатору генералу Енценбергу через Вищу військову раду у Відні вдалося перевести з Семигорода в Чернівці двох учителів т.зв. „нормальних” шкіл Антона де Маркі і Франца Таллінгера і зобов’язано їх розробити систему народної освіти на Буковині. З цією метою Таллінгер відправився в Сучаву, а де Маркі 1 березня 1784 р. почав навчання у двокласній німецько-молдавській „нормальній” школі у Чернівцях. Уже у перший рік навчання цю школу відвідували 51 хлопець і 17 дівчат. На другий рік її уже відвідувало 100 учнів. У 1785 р. Енценберг просив у Вищій військовій раді ще двох допоміжних учителів із Семигорода, які б знали німецьку і молдавську мови. У 1786 р. в Чернівцях діяли дві школи з німецькою, а також молдавською мовою навчання, де навчалися діти різних національностей – німці, молдавани, русини (українці) [8, с. 26].

Були створені т.зв. тривіальні школи. У Чернівцях організовано окружне учительське зібрання, яке координувало роботу 32 народних шкіл. Діяло воно до 1802 р. До 1806 р. заборонялося навчання в школах дітей із єврейських родин. Після 1806 р. дозволялося відвідування ними шкіл, але діти ці повинні були сидіти окремо від християнських.

У місті згодом існувало кілька шкіл і головна окружна школа, в якій кандидати складали іспит, щоб стати вчителем [5, с. 53]. Рівень підготовки вчителів був невисоким. Але вони мали деякі пільги: звільнялися від служби у війську, від будинкового податку. Вдови і сироти вчителів отримували допомогу (вдова – 8 крейцерів, дитина – 2 крейцери на добу – із спеціального фонду для бідних, створеного 1784 р.). З 1793 р. школи краю перейшли під нагляд Львівської римо-католицької консисторії, хоч переважна більшість населення краю належала до християн православного обряду. У школах запроваджувалося вивчення польської мови. Це викликало певне незадоволення населення.

У 1823 р. у Чернівецькій головній окружній школі працювало 6 учителів: Іван Варницький (директор), Іван Кравчук, Михайло Грибовський, Леопольд Балінт, Іван Воронка, Тодосій Павлович. Вони вели заняття німецькою і молдавською мовами з таких предметів, як читання і переказування прочитаного, красне письмо, диктант, німецька мова, релігія, християнська мораль, пояснення текстів Святого Письма, рахунок та ін. У I класі навчалося 126 дітей (у віці 6-14 років), у II – 112 (7-15 років), у III – 131 (9-16 років), у IV – 46 (приватне навчання), у V – 85 (переростки) [8, с.26-28].

Невдоволення учительської, батьківської громадськості і православного духовенства Чернівців, як і всієї Буковини, опікою над школами Львівської католицької консисторії було до певної міри враховано владою, і у 1844 р. нагляд за школами, де навчалися переважно діти з молдавських і русинських родин, було передано Буковинській православній консисторії. Решта і далі залишалася аж до 1869 р. під опікою Львівської консисторії, у т.ч. Чернівецька головна школа, дівоча, тривіальна на Роші, у Садгорі [3, с. 258; 10, с. 383-385].

Внаслідок революції 1848 р. сталися помітні зміни в галузі освіти. Передусім 23 березня 1848 р. було створено окреме міністерство освіти і віросповідань, крайові і міські шкільні ради, у, т.ч. Чернівецьку (16 чол.). Оголошено про реформу школи, що знайшло відображення і в першій конституції: рідна мова повинна стати мовою навчання [6, с. 6], введено т.зв. „учительські зібрання”, які збиралися щомісяця у головному місті шкільного округу (округів було три: Чернівецький, Радівецький, Сучавський). На них обговорювалися методика навчання і виховання учнів, навчальні предмети, матеріальне становище шкіл і учителів. Введено посади шкільних інспекторів.

На підставі ст. 17 австрійської конституції про стосунки між церквою і державою прийнято імперський закон, санкціонований цісарем 14 травня 1869 р., за яким держава брала на себе всю справу безплатного, обов'язкового навчання і виховання школярів. За церквою залишалася тільки викладання Закону Божого в народних школах [13, с. 5-12]. Школи поділялися на народні і 3-класні або 8-класні міські школи (Bürgerschule), які давали більше знань, ніж народні, але без права вступу по

закінченні в університет чи технічний ВНЗ. Відвідування школи було обов'язковим. За невідвідування – штраф до 10 фл. або 2 доби арешту батька, якщо він бідний (у 1869 р. школу відвідувало 46% дітей шкільного віку). За відповідним крайовим законом Буковини від 30 січня 1873 р. діти зобов'язані були ходити до школи з 7 до 13 років включно і вчитися 6 років (а не 8, як за імперським законом). Заборонялося фізичне покарання дітей у школі.

У багатонаціональних краях (до такого належала і Буковина) вводилося вивчення мови як предмета тієї національності, мешканці якої становили у цьому краї 1/6 (16,6%). У Чернівцях цей відсоток українців завжди був вищий: 1869 р. – 17,2%, 1880 р. – 18,5%, 1899 р. – 19,6%, 1900 р. – 19,6%, 1910 – 17,3% [4, с. 205]. Учні вивчали такі предмети: релігія, німецька і рідна мова, арифметика з елементами геометрії, природознавство, географія, історія, каліграфія, співи, фізкультура, домоводство (для дівчат). По кожному предмету була розписана навчальна програма [13, с. 450-547].

Для підготовки вчителів і вчительок створювалися чоловічі і жіночі семінарії, де навчалися 4 роки з обов'язковою народною школою при семінарії для практики студентів. Після складання випускних іспитів молоді педагоги два роки працювали як практиканти, потім складали кваліфікаційні іспити і за конкурсом влаштовувалися на роботу [9. – 1880. – 8, 15, 26 Aug.].

За статичними даними, у 1871 р. в Чернівцях існувало уже 15 шкіл, але більшість (11) – приватних. Зокрема, дві комунальні 4-класні дівочі, одна 4-класна хлопчача комунальна, одна 4-класна приватна, по одній іудейській і євангелічній, по одній 1-класній на передмістях Роша, Калічанка, Монастириська, Клокучка, Гореча та ін. У них працювало 52 учителі і учительки, навчався 2051 учень (1124 хлопці і 927 дівчат). За рідною мовою вони розподілялися у такому співвідношенні: німецькомовних (німців і євреїв) – 987 (48%), польськомовних – 599 (29%), румуномовних – 253 (12%), україномовних – 211 (10%), 1 угорець [10, с.389]. Отже, українців училося найменше – 10%, хоча українці за переписом 1869 р. становили у місті 17,2% [10, с. 65].

У наступні роки зростала кількість шкіл, класних кімнат, класів, учнів і учителів, вдосконалювалася система навчання, початкові програми. Тижневе навантаження коливалося від 20 до 33 год. [2, с. 370].

Станом на 1888 р. у Чернівцях діяли такі народні школи: т.зв. вища дівоча 6-класна школа, де працювало 39 учителів і співробітників, дівоча 6-класна школа по вул. Семигородській (нині Головна), де було зайнято 24 учителі, хлопчача 6-класна (14 учителів), хлопчача 4-класна (10 учителів), народна 4-класна (8 учителів), хлопчача 4-класна (7), євангелістська 4-класна народна школа (5), німецько-єврейська об'єднана (хлопчача і дівоча) 4-класна (13), народна 4-класна школа на Роші (5), народна 3-класна школа на Клокучці (3), народна 2-класна школа на Калічанці (2), народна 1-класна школа на Горечі (1) – всього 13 шкіл, у яких працювало 138 учителів [6, с. 8-14]. Тодішню 1-класну чи 6-класну школу не слід розуміти так, що в одній школі вчилися один рік, а в другій – 6. Всі діти шкільного віку вчилися в народній школі 6 років. Але школу відкривали лише при наявності 40 дітей шкільного віку (один клас), коли набиралося 80 учнів, відкривали другий клас, школа ставала 2-класною і т.д. Тож у малих школах в одній і тій же кімнаті могли навчатися діти і 1-го, і 2-го, і 3-го року навчання (комплект). Відповідно до наказу Крайової шкільної ради від 3 березня 1888 р. у однокласних школах поділ учнів на відділи здійснювався таким чином: I відділ – учні першого року навчання, II відділ – учні 2 і 3 року навчання, III відділу – учні 4-го, 5-го і 6-го року навчання. І якщо їх було менше 80, всі вчилися одночасно в одній кімнаті, заняття вів один учитель. Тижневе навантаження для хлопців у I відділі становило 19 год., у II – 24, у III – 27; для дівчат відповідно: 19, 28 і 30 год. [13, с. 450].

За 15 років кількість шкіл майже не змінилася, лише деякі збільшилися на 1-2 класи. Станом на 1904 р. у Чернівцях діяли такі народні школи:

- 6-класна дівоча школа (на нинішній вул. А.Шептицького), директор Констанца Гріліч; мова навчання німецька, як предмети вивчалися також мови українська, польська, румунська;

- 6-класна хлопчача школа (по нинішн. вул. А.Шептицького), директор Іван Каменський, мова навчання німецька, як предмети – українська, польська, румунська мови;
- 6-класна дівоча школа (по нинішн. вул. Головній), директор Йоганн Шрайбер, мова навчання німецька, як предмети – українська, польська, румунська;
- 6-класна хлопчача школа, (по нинішн. вул. Головній), директор Аугуст Флаш, мова навчання німецька, як предмети – українська, польська, румунська;
- 4-класна (згодом розширена на 6-класну) народна школа (по нинішн. вул. Ю.Гагаріна), директор Захарій Мажеран, мова навчання німецька, як предмети – українська і польська;
- 4-класна (згодом розширена на 6-класну) народна школа (по нинішн. вул. Руській), директор Фердинанд Крупка, мова навчання німецька, як предмети – українська, польська і румунська;
- 2-класна народна школа на Горечі, завідувач старший учитель Михайло Пітей, мова навчання румунська, як предмет – німецька;
- 4-класна (згодом – 5-класна) народна школа на Клокучці, завідувач старший учитель Олександр Кантемір, мова навчання німецька, як предмети – українська, румунська і польська;
- 4-класна (згодом розширена на 6-класну) народна школа на Монастириськах, завідувач Максиміліан Кайндль, мова навчання німецька, як предмети – українська, румунська і польська;
- 1-класна (згодом – 2-класна) школа на Роші-Стинці, завідувач молодший учитель Микола Бесплітний, мова навчання німецька і румунська;
- 4-класна народна школа на Роші-I, завідувач Ніколає Мігалескул, мова навчання німецька, як предмет – румунська;
- 5-класна народна школа на Роші-II, завідувач старший учитель Міхаель Сцелтес, мова навчання німецька, як предмети – українська, румунська і польська;
- 2-класна народна школа на Цецині-Роша, завідувач Тит Козак, мова навчання румунська, як предмет – німецька; (згодом – ще одна 2-класна школа, завідувач – Артемії Зама);

- 2-класна народна школа (в районі сучасн. залізн. станції Чернівці-Південна), завідувач старший учитель Іван Олчанський, мова навчання німецька і українська.

Існували й приватні школи:

- 4-класна євангелістська народна школа, ректор Густав Дерер, мова навчання німецька;

- вища православна дівоча школа, завідувачка вчителька Стефанія Жемна, мова навчання румунська, українська і німецька;

- 4-класна православна хлопчача школа, завідувач старший учитель Іван Литвинюк, мова навчання румунська, українська і німецька;

- єврейсько-німецька (по 4 класи) хлопчача і дівоча школа, завідувач старший учитель Кальман Дубенський, мова навчання німецька, як предмети – румунська і українська;

- монастирська школа „Святе сімейство”, завідувачка Франциска Бірнацька, мова навчання німецька, як предмети – румунська і українська;

- румунська дівоча школа-інтернат, завідувачка Єфросинія Вільгельм, мова навчання румунська і німецька [8, с.29].

На відзначення 50-річчя одруження цісаря Франца Йосифа у Чернівцях засновано у 1904 р. 6-класну дівочу комунальну школу імені Франца Йосифа I, завідувачка Сабіна Гартенлауб і комунальну хлопчачу 6-класну школу імені цісаря Франца Йосифа I (нині ЗОШ №5), завідувач Мозес Лорбер, філіал школи по вул. Святої Трійці (нині вул. Б.Хмельницького).

Спочатку школи утримувалися громадами, частково Православним релігійним фондам Буковини, потім крайовим і державним бюджетом. Проте видатки на одного учня на Буковині, у т.ч. в Чернівцях, були значно нижчі, ніж в інших провінціях Австрії. У 1894 р. вони, наприклад, становили у флоринах: у Нижній Австрії – 20 фл., у Чехії – 15, Моравії – 14, Зальцбурзі – 14, Верхній Австрії – 14, Сілезії – 14, Штирії – 12, Каринтії – 12, Далмації – 12, Тіролі і Побережжі – 11, Крайні – 8, Далмації – 7, Галичині – 6, Буковині – 6 фл. [1. – 1895. – 10 груд.; 1896. – 25 чер.]. У 1886 р. шкільний бюджет міста становив досить скромну суму – 39,5 тис. фл. [1. – 1886. – 13 жовт.].

Зарплата учителів за крайовим законом 1873 р. виплачувалася відповідно до трьох категорій учителів, всередині кожна категорія ділилася на 2 - 3 підкатегорії в залежності від посади, стану, типу школи, місцезнаходження (село, місто). Для вчителів першої категорії зарплата становила в місті 900 – 800 фл. на рік, для учителів другої категорії, що працювали в народних школах – 700 – 500 фл., третьої категорії – 450 – 400 фл., новачки і тимчасові учителі – 360 фл. [13, с. 68]. Середня річна платня буковинського учителя була порівняно невисокою, нижчою, ніж в інших провінціях, як, наприклад, у 1875 р. у флоринах: у Нижній Австрії – 717, Верхній Австрії – 612, Трієсті і області – 619, Моравії – 541, Чехії – 490, Зальцбурзі – 479, Штирії – 468, Каринтії – 452, Сілезії – 465, Гйорці і Градісці – 381, Крайні – 368, Буковині – 377 (у місті – 400), Форальберзі – 257, Галичині – 366, Далмації – 366, Тіролі – 167 [9. – 1876. – 16 жовт.]. Пенсійний стаж для вчителя в місті становив 30 років (на селі 40 років) [1. – 1898. – 21 груд.].

Вчителям тривалий час не рекомендувалося вступати у різні політичні партії, брати участь в агітації під час виборчих кампаній. За § 48 шкільного закону вчитель повинен бути того ж віровизнання, що більшість учнів, яких він вчив [7. – 1897. – 17 жовт.].

Підручники у міських школах в основному використовувалися німецькі, видані у Відні, почасти в Чернівцях. У тих школах, де вивчалася українська мова як предмет, використовувалися галицькі підручники, адаптовані до умов Буковини, затверджені міністерством. Крім того, використовувалися підручники, укладені буковинськими авторами: С.Смаль-Стоцьким і Ф.Гартнером та Ом.Поповичем („Руська граматика”, „Руські вправи” та ін.) [1. – 1889. – 28 трав.].

Інколи міністерство освіти і віровизнань на прохання Крайової шкільної ради направляло на Буковину частину підручників для учнів з малоімущих сімей. Так, у 1906 р. ним було направлено на Буковину книг на 9,6 тис. крон (просили на 43,6 тис. к.), у т.ч. виділили на школи Чернівців підручників на 716 к. [1. – 1906. – 18 бер.].

Кількість дітей шкільного віку зростала: 1869 р. – 4,8 тис. (відвідувало школу 2,2 тис.), 1888 р. – 6,3 тис., 1904 р. – 9,4 тис.,

1912 р. – 11,3 тис. Більшість їх навчалася уже не у приватних, а у публічних шкільних закладах (68,6% у 1912 р.), 28,6% учнів відвідували приватні чи інші школи, навчалися вдома, 0,8% не навчалися через психофізичні вади, 0,6% не відвідували школи без причин [11, с. XII-XIII; 12, с. XII-XIII; 1. – 1888. – 28 лип.].

Загалом відвідування учнями шкіл міста поліпшувалося. Якщо у 1869 р. воно становило 46%, то у 1893 р. – 70%, 1894 р. – 85%, 1898 р. – 90%, 1912 р. школою було охоплено абсолютну більшість дітей шкільного віку [11, с. XII-XIII; 12, с. XII-XIII; 1. – 1894. – 9 бер.; 1900. – 13 трав.]. Високий процент (99,3%) охоплення школою дітей шкільного віку забезпечувався не тільки підвищенням свідомості батьків, а й відповідними покараннями батьків за невідвідування школи учнями. У 1904/05 н.р. за невідвідування школи учнями на батьків було накладено 578 штрафів на суму 2,8 тис. к., здійснено 112 арештів батьків (здебільшого на добу в льох) [1. – 1906. – 13 трав.]. Але це незрівнянно менше покарань, ніж раніше, приміром, у 1889/90 н.р. – 3,9 тис. випадків штрафів на 4 тис. фл. (або 7,9 тис. крон) [9. – 1890. – 25 лист.]. Учителі через кожні два тижні повинні були доповідати органам влади, хто з учнів не відвідував заняття, щоб вжити заходів. Щоб зменшити число тих, що не відвідували школу, керівники шкіл інколи не надто дбали про повний облік шкільної малечі. Так, у 1902 р. в Чернівцях з українських родин повинні були ходити до школи 1,8 тис. дітей, а було записано в школах тільки 1,3 тис. (74%).

Про рівень успішності можна судити, приміром, за результатами атестації 1905 р. Із 6,3 тис. учнів, записаних у школах міста, було атестовано 6 тис. (93%). З них 5,2 тис. (83%) переведено у наступні класи [1.– 1906. – 4 трав.].

Особливо помітні позитивні зрушення у шкільництві міста сталися на початку ХХ ст. Зокрема, кількість публічних шкіл (без інших типів шкіл) з 1907 р. по 1912 р. зросла з 19 до 20, класних кімнат – з 112 до 132. (У 1875 р. – 12 публічних шкіл і лише 39 класних кімнат) [1. – 1901. – №42]. Якщо у 1907 р. 5 шкіл не мали власних приміщень, то у 1912 р. такі приміщення мали всі школи. Число дітей шкільного віку зросло з 10,2 тис. до 11,3 тис. (+ 10,3%). Відвідування публічних шкіл зросло з 6,9 тис. учнів до 7,8 тис., зате скоротилося відвідування приватних шкіл – з 1,8

тис. учнів до 1,5 тис. Збільшилося відвідування інших типів шкіл – з 0,7 тис. учнів до 1,7 тис. Скоротилося число учнів, які навчалися дома – з 244 до 23. Внаслідок підвищення інтересу зросло число записаних у повторювальне навчання колишніх учнів – з 77 учнів до 246. А особливо позитивним було скорочення числа тих, хто не відвідував школу без поважних причин – з 319 учнів до 65 (майже у 5 раз).

Дещо зросла кількість учительських і учнівських бібліотек: з 38 до 40. 16 шкіл мали навчально-дослідні ділянки.

Збільшився кількісно і поліпшився якісно склад учителів – з 171 до 225 (+ 13%) осіб, у т.ч. значно (в 1,6 раза) збільшилося число учителів-чоловіків (з 68 до 110). Небагато, але все-таки підвищився відсоток учителів з відповідною педагогічною освітою – з 84% до 85%. Примітним у кадрових призначеннях було і таке: якщо у 1907 р. церквою було призначено 55 учителів релігії, то у 1912 р. – лише 17 [11, с. IV – XV; 12, с. IV – XV].

У цих оптимістичних графах шкільної статистики Чернівців одна графа, як і 10, як і 50, як і 100 років перед тим, залишалася порожньою – графа про наявність у місті бодай однієї української школи на 1500-1700 українських дітей: 1907 р. – 0, 1912 р. – 0 [11, с. IV – V; 12, с. IV – V]. Щоправда, українці міста мусили задовольнитися появою замість однієї „німецько-рутенської” (австрійські чиновники не визнавали, що на Буковині були українці) школи аж трьох і появою двох зовсім нових („вавилонських”) „німецько-рутенсько-румунських шкіл” [11, с. IV – V; 12, с. IV – V], у яких українські діти „успішно” денаціоналізувалися.

Національний склад населення Чернівців був багатонаціональним, учнівський контингент практично усіх міських шкіл теж формувався із дітей з різнонаціональних родин. Це констатовалося щоразу у всіх шкільних, міських, повітових і крайових звітах про роботу шкіл. У 1887/88 н.р. у школах Чернівців навчалося 4346 учнів, у т.ч. 1493 (34%) із єврейських родин, 840 (19%) – із польських, 780 (18%) – із німецьких, 679 (16%) – із українських, 532 (12%) із румунських, 11 – із чеських, 11 – із інших [1. – 1888. – 28 лип.]. Якщо на околицях навчання велося почасти й на національних мовах, то у центрі – тільки на німецькій. Приміром, у 1896/97 н.р. у 4 хлопчачих школах у

центральної частині міста навчалося 2265 дітей, у т.ч. 670 дітей із єврейських родин, 597 – із українських, 167 – із німецьких, навчання у всіх цих школах велося тільки німецькою мовою [1. – 1897. – 1 жовт.]. У 1906 р. серед 9563 учнів німецькомовні (німці – 1871, євреї – 3070) учні становили 4941 (52%), українці 1733 (18%), румуни – 1356 (14%), поляки – 1501 (16%), 32 – інші [1. – 1907. – 2 жовт.].

Багатонаціональними були практично усі школи. У школі по вул. Семигородській (нині – вул. Головна) у 1894/95 н.р. навчалося, наприклад, 827 учнів, серед них 361 (44%) німецькомовні (235 євреїв і 126 німців), 203 (25%) – польськомовні, 172 (21%) – україномовні, 81 (10%) – румуномовні, 10 чехів. Навіть на передмісті учнівський контингент був різномовним. Того ж 1894/95 н.р. у школі на Клокучці серед 330 учнів навчалося 148 румунів, 82 українці, 52 євреї, 18 німців, 28 поляків, 1 чех [1. – 1895. – 21 лип.].

Для вирішення багатьох питань національного характеру в учительському загалі Чернівців і Буковини в цілому у місті виникли національні педагогічні товариства, які мали філії у провінції. Приміром, уже у 80-х рр. XIX ст. тут існували німецьке товариство „Шульферайн”, чеське „Матице школьсько”, польське „Педагогічне товариство”, румунське „Шкоала ромине”, українське „Руська школа” (з 1908 р. „Українська школа” [1. – 1888. – 28 лип.].

З огляду на багатонаціональний склад учнів міста їхнє навчання (всіх без винятку) мало б організовуватися відповідно до ст. 19 австрійської конституції про рівноправність націй і право навчати дітей на рідній мові, відповідно до імперського закону про школу 1869 р. і відповідно до крайового закону 1873 р. Та й Крайова шкільна рада у своєму рескрипті від 22 березня 1874 р. №1587 відповідно до ст. 19 австрійської конституції про рівність націй і мов стверджувала, що материнська, тобто рідна мова є природнім і загально визнаним засобом, з допомогою якого можна засвоїти будь-які знання [1. – 1898. – 11 лют.]. Однак сама рада це положення порушувала, особливо стосовно дітей з українських родин. У 1898 р. у Чернівцях було записано до школи 1445 українських дітей, відвідували школу 1356, але

жодної української школи в місті не було [1. – 1898. – 1896. – 11 лют.].

Про це не раз нагадували владі українські громадські і культурні діячі, батьківська громадськість. Виступаючи у квітні 1898 р. у крайовому сеймі, депутат С.Смаль-Стоцький заявив: у Чернівцях для 1405 румунських дітей є бодай 4 румунські класи у німецьких школах, а для 1660 дітей з українських родин – немає жодного українського класу [1. – 1899.– 7 трав.].

Народна (початкова) освіта в Чернівцях, безумовно, з кожним десятиліттям поліпшувалася, але передусім для німецькомовного населення. Для корінних мешканців краю, зокрема для дітей з українських родин, навчання переважно німецькою мовою було важким випробуванням: порушувався головний педагогічний принцип – навчання дитини на рідній мові. Наприклад, у 1904/05 н.р. серед 6314 учнів Чернівців нараховувалося 3146 (50%) учнів німецької і єврейської національності, 1320 (19%) – української, 1165 (18%) – польської, 766 (12%) – румунської, 17 – інших. Отже, учні з українських родин займали в місті друге місце за чисельністю, але жодної української школи в місті не було.

Українська громадськість не раз клопоталася про поліпшення навчання українських дітей міста. У 1891 р. була внесена петиція з цього питання до Чернівецької міської ради, але та відповіді не дала. Друга петиція товариства „Руська школа” і чернівецьких громадян до Крайової шкільної ради теж залишилися без відповіді. У 1895 р. те ж товариство „Руська школа” знову звернулося до Крайової шкільної ради відкрити в місті 4-класну українську школу, але даремно. На таку ж вимогу крайовий сейм у 1896 р. ухвалив позитивне рішення, але Крайова шкільна рада у 1897 р. заявила про неможливість його реалізувати. У 1897 р. українська делегація двічі зверталася до Крайової шкільної ради з цією пропозицією, але та 17 листопада того ж року відмовила. На прохання українців Чернівецький міський магістрат звернувся з цією ж пропозицією до Вищого адміністративного трибуналу, але той своїм рішенням від 19 вересня 1898 р. відкинув цю пропозицію. У 1900 р. пропозиція про відкриття української школи в Чернівцях і українських відділів у середніх школах також була зігнорована Крайовою

шкільною радою. У зв'язку з цим газета „Буковина” натякала у 1906 р. про можливість вдатися до таких дій, як у Росії у 1905 р. „Думаємо, що вже раз скінчиться ся просто скандальна одісея жадання русинів о руску (українську. – Ред.) школу в Чернівцях, бо не хочемо вірити щоб ... чернівецькі русини, живучи в конституційній державі, мусили в борбі за національну школу хапатись засобу, практикованого з успіхом недавно в самодержавній Росії – а то бойкоту чужої школи, яка вбиває духа нашої молодіжи і спинює її в культурнім поступі” [1. – 1906. – 13 трав.].

У передовій статті „Міське шкільництво в Чернівцях”, вміщеній в газеті „Буковина” за 22 і 25 квітня 1906 р., зазначалося, що у Чернівцях проживало 13 тис. українців, але жодної української школи у місті тоді не було. Міський шкільний відділ на чолі з інспектором Йосифом Вотою нічого не робить для поліпшення навчання українських дітей. „Чернівецькі школи чужі для руского (українського. – Ред.) міщанства, – йшлося у статті. – У них мова чужа: німецька! На цілі Чернівці нема й одної рускої (української. – Ред.) школи. Рускої (української. – Ред.) мови вчать тільки в деяких школах у перших роках, трактуючи її як конечний (вкрай необхідний. – Ред.) засіб, щоб дитина мала можливість вчитися по-німецьки. По шести роках науки дитина руска (українська. – Ред.) не знає прочитати по-руски (по-українськи. – Ред.), бо руского (українського. – Ред.) вчать учительські сили (вчителі. – Ред.) некваліфіковані... Руска (українська. – Ред.) дітвора чернівецька або мусить сидіти по кілька літ в одній клясі задля чужої мови, або зовсім не ходити до школи, бо, як свідчать звіти, фрекценція (відвідування. – Ред.) руских (українських. – Ред.) школярів у Чернівцях що раз більше упадає (за 1903-1905 рр. у школах міста учнів єврейської національності збільшилося на 260 осіб, польської – на 81, німецької – на 75, а української скоротилося на 81 учня, румунської – на 69 [1. – 1906. – 13 трав.]). Хто ж пробув ту школу, виходить з неї, звичайно, духовною калікою із затраченим народним почуванням (втраченим національним самоусвідомленням. – Ред.), або просто яничаром, який відтак, перейшовши не менш славні наші гімназії, а там і університет помагає ворогам із усієї сили „матір катувати”. Автор

наголошував далі: „Наука для не-німецької молодіжи, а передовсім для нашої, переміняється в сих школах на одно безперервне насилування діточої душі, на муку дитини і вчителя, яка кінчиться тим, що руска (українська. – Ред.) молодіж по них просто туманіє, цілими роками висиджує у тій самій клясі, і то звичайно вже в 3-й рік, аж виходить з школи крайніми недоуками, що за свої втрачені роки мусять тільки ненавидіти загалом усяку школу” [1. – 1906. – 22, 25 квіт.].

Про це ж йшла мова на міських зборах у Чернівцях з порядком денним „Про потреби чернівецького руского (українського. – Ред.) міщанства” у квітні 1901 р. під головуванням проф. С.Смаль-Стоцького. Доповідач проф. А.Клим у доповіді „Потреби чернівецького руского міщанства на полі народного шкільництва” зазначив, що частка дітей з українських родин у міських школах від класу до класу зменшується. „Головна вина за це падає на мовні труднощі. Дитина, яка чула вдома лиш українське слово, нагло попадає в німецьку школу і там не тільки сама наука спричинює труднощі, але головне незнання мови”. Доповідач бачив вихід у створенні в місті українських шкіл [1. – 1906. – 11 квіт.].

До речі, так, як учням з українських родин важко було навчатися у неукраїнських школах міста, так і вчителям-українцям важко було дістати роботу в місті, бо як писала газета „Буковина” у 1906 р., учительська посада „все ще є в руках якоїсь кліки в раді міській. Отся система протекційна найбільш дошкульно відбивається таки ж на руских (українських. – Ред.) учителях, яким достатися до черновецької школи (працевлаштуватися. – Ред.) важче, як біблійному верблюдові перелізти через ігольне вухо”, не може він мати і кваліфікацію кількох мов, щоб вільно вести уроки кількома мовами [1. – 1906. – 4 трав.].

Навчання значної частини школярів на нерідній мові було однією з причин повільного зростання рівня письменності населення Чернівців порівняно з іншими великими містами імперії. У 1880 р. рівень письменності населення міста (у віці понад 7 років) становив лише 34,8%, у 1900 р. зріс до 56,2%, у 1910 р. – до 57,2% (на Буковині – 32,4%) [4, с. 99]. Щодо зростання національної свідомості української шкільної молоді

Чернівців, то вона відставала від сільської учнівської молоді, де навчання велося рідною українською мовою.

Отже, впродовж зазначеного періоду народна (початкова) освіта у Чернівцях, як і в усьому краї, незважаючи на значні труднощі, завдяки зусиллям педагогів, владних структур, громадських товариств зробила значні кроки вперед у своєму розвитку, особливо після 1848 р. і прийняття у 1869 р. і 1873 р. загальнодержавного і крайового законів про освіту. Зростали кількість шкіл, число учнів і вчителів, навчально-методичний рівень навчання, рівень письменності городян.

Водночас залишалися невирішеними і деякі проблеми, зокрема навчання дітей рідною мовою. Ігнорування центральною владою природних інтересів ненімецькомовного населення, прагнення підпорядкувати освіту в місті централізаторським інтересам правлячих кіл імперії гальмували декларований рівний доступ до знань корінних мешканців міської громади. А це вело до відставання освітнього рівня значної частини населення міста від рівня інших великих міст країни і передових країн Європи в цілому.

1. Буковина (Чернівці). – 1895 – 1907.
2. Кобилянська Л., Петрюк І. Розвиток української початкової та середньої освіти на Буковині (XIX – початок XX ст.) // 130 років Чернівецькому університетові. Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, 29 вересня 2005 р. Чернівці. Том I. Історія України. Краєзнавство. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С.368 – 372.
3. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / За ред. Б.І. Мельничука, Л.М. Ковалець, О.В. Добржанського, К.М. Лук'янюка. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – 432 с.
4. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис / Г.М Скорейко. – Чернівці: Прут, 2002. – 220 с.
5. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь / С. Смаль-Стоцький. – Чернівці, 1897. – 293 с.
6. Bukowiner Professoren - und Lehrer - Schematismus für das Jahr 1889. – Czernowitz [б.р.в.]. – 64 S.
7. Bukowiner Rundschau (Чернівці). – 1892 – 1899.

8. Czernowitz. Eine Stadt im Wandel der Zeit mit besonderer Berücksichtigung ihres deutschen kulturellen Lebens/Borneman I., Tiefentaler P., Wagner R. – München, Stuttgart, 1988. - 209 S.

9. Czernowitzer Zeitung. – 1868 – 1913.

10. Hauptbericht und Statistik über das Herzogtum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862 – 1871. – Lemberg, 1872. – 422 S.

11. Statistische Nachweisung über den Stand des Volksschulwesens in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1907. – Czernowitz, 1908. – 234 S.

12. Statistische Nachweisung über den Stand des Volksschulwesens in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1912. – Czernowitz, 1913. – 234 S.

13. Wotta J. Sammlung der Bukowiner Volksschule – Gesetze und Verordnungen. – 1899. – 580 S.

Степан Смаль-Стоцький і українське шкільництво Буковини

С. Смаль-Стоцький багато зусиль доклав у справі розвитку українського шкільництва на Буковині. При цьому він діяв і як вчений, і як освітянин, і як громадський та політичний діяч, зрештою – як представник крайового самоврядування. Перші його кроки у цьому напрямі він здійснив при заснуванні і діяльності товариства „Руська школа”, покликаного сприяти розвитку українського шкільництва на Буковині. На початку липня 1887 р. було опубліковано Статут товариства, у якому викладалися мета, форми діяльності і завдання товариства, закликало вчителів вступати у це товариство [2. – 1887. – 13 лип.]. Перші його організаційні збори відбулися на початку вересня 1887 р. у приміщенні товариства „Руська бесіда” під головуванням проф. С. Смаль-Стоцького, секретарем був Ом. Попович. Останній і виступив з основною доповіддю про завдання товариства. Рішення зборів містили пункти про створення філій товариства на місцях, вимогу відкриття української гімназії у Кіцмані, видання української педагогічної газети, необхідність знання шкільними повітовими інспекторами української мови тощо. Було обрано і комітет товариства (воно нараховувало тоді 50 осіб) у складі 13 чол., до якого разом з С. Воробкевичем, Є. Пігуляком, С. Винницьким, Ю. Пігуляком, Ом. Поповичем, Д. Пігуляком та іншими було обрано і С. Смаль-Стоцького [2. – 1887. – 13 вер.].

Незабаром С. Смаль-Стоцький мав нагоду від імені „Руської школи” звернутися у справі українського шкільництва до високої інстанції. 3 жовтня 1887 р. на Буковину прибув міністр освіти і віросповідання Австрії Гавч (майбутній прем'єр-міністр).

Це був другий візит міністра освіти Австрії на Буковину. Попередній візит міністра Штремайера відбувся ще у 1875 р. при відкритті університету у Чернівцях (тобто 12 років тому!). Після відвідин міністром Чернівецької і Радівецької гімназій, університету, реальної і промислової шкіл, учительської і духовної семінарії, після відспівування на його честь учнями псалму румунською мовою під керівництвом проф. С. Воробкевича міністр приймав депутації від різних

національностей краю, у т.ч. від „Руської бесіди” і „Руської школи” у складі С. Смаль-Стоцького, Є. Пігуляка і Осипа (Юрія) Федьковича. С. Смаль-Стоцький вручив міністру петицію про невідрадний стан української школи і просив посприяти у поліпшенні українського шкільництва, наголошуючи, що перед цим уже надсилалося три такі петиції. Міністр обіцяв, що вивчить це питання. На зустрічі з представниками освіти краю міністр, між іншим, вимагав якомога суворіше ставитися до учнів гімназій, слабких виключати, та й при вступних випробуваннях не приймати „середняків”, що стосувалося у першу чергу дітей з українських родин, які недостатньо володіли німецькою мовою [2. – 1887. – 13 жовт.]. У 1888 р. С. Смаль-Стоцький в черговий раз був обраний головою товариства, С. Винницький – заступником, Ом. Попович – секретарем, Ю. Пігуляк та інші – членами [2. - 1888. - 28 груд.].

У наступні роки він постійно обирався до керівного органу цього товариства. Так, у листопаді 1897 р. на звітних зборах С. Смаль-Стоцький був обраний до складу управи разом з Є. Пігуляком, Ом. Поповичем, В. Ясеницьким, С. Шпойнаровським, проф. Юліаном Кобилянським, проф. А. Климом, старшим учителем Ів. Мандичевським із с. Шишківців, старшим учителем Дарієм Пігуляком із с. Старої Жучки. Ухвалили рішення про те, щоб поліпшити керівництво українськими школами, добиватися покращення платні учителям та ін. [2. – 1897. – 25 лист.]. На його домагання було скорочено міським вчителям педагогічний стаж для отримання пенсії з 40 років до 35 [5, с. 80].

Певні можливості впливу на шкільні справи в краї дістав С. Смаль-Стоцький як член Крайової шкільної ради [8, с. 143] і особливо коли став з 1904 р. віце-головою Буковинського крайового сейму.

За активну діяльність у галузі українського шкільництва у липні 1895 р. на загальних зборах товариства „Руська школа”, на які з’явилося 73 особи, в Українському Народному домі було презентовано портрет С. Смаль-Стоцького та портрети інших найбільш активних українських діячів, виконані українським художником Юстином Пігуляком [2. – 1895. – 30 лип.].

С.Смаль-Стоцький постійно, на різних рівнях – від крайового сейму до сільських зборів виступав за розвиток на Буковині української школи, за навчання дітей з українських родин рідною мовою. Так, у березні 1894 р. він взяв участь в обговоренні в сеймі доповіді про стан народної освіти на Буковині, заявивши, що багато місцевих шкільних рад (завідувач школи, представник церкви, 1 - 2 представники громади) „нічим не прилучаються до піднесення шкільництва”, у с. Лужанах місцевий священик румун Дан неприязно ставиться до української школи, влаштовує з учителем-українцем скандали навіть на уроках перед дітьми. Полемізуючи з депутатами - румунськими поміщиками в сеймі, він заявив: „При помочи австрійських законів надіємось дійти до рівних прав з вами; певне забороло – то австрійська конституція”. Він запропонував (і сейм схвалив), щоб інспекторами українських шкіл у повітах призначати тих, хто володіє українською мовою [2. – 1894. – 9 бер., 29 чер.].

У кінці січня 1895 р. він виступив у сеймі щодо утисків української викладової мови у школах, зокрема, щоб у селах зі змішаним населенням українська мова викладалася відповідно до крайового закону 1873 р. хоча б як предмет. Наводив відповідні приклади. У Легученах (нині – Припруття) є 7 українських учнів, у Череші – 10, у Карапчеві-над-Сіретом – 46, у Коровії – 67, у Волоському Баниліві – 162, але української мови як предмета нема і сліду, лиш румунська і німецька. Водночас є села, де у школах румунських дітей меншість (у Михальчі – 58, Новоселиці – 48, Гоголіні – 21, Вовчинці – 20, у Чорнівці – 0), але навчання відбувається румунською мовою [2. – 1895. – 8 лют.].

У травні 1898 р. С.Смаль-Стоцький різко критикував Чернівецьку міську раду і магістрат, Крайову шкільну раду за нехтування інтересів українців у галузі освіти: при наявності у місті 1660 дітей шкільного віку з українських родин нема не те що української школи, а навіть жодного українського класу [1, с. 144].

У травні 1899 р. він виступив з великою промовою стосовно стану шкільних приміщень і рівня охоплення дітей шкільного віку навчанням на Буковині у 1897/ 98 н.р. Як відомо, за часів Австрії навчальний клас дітей відкривався за наявності 40 учнів,

причому там могли навчатися діти 1 року навчання, 2-го, 3-го і т. д. аж до 6-го року навчання (комплекти) з одним учителем. Ще один клас міг відкритися лише коли набиралося 80 учнів, і призначався ще один учитель. Третій клас відкривався, коли у школі набиралося 120 школярів і призначався третій учитель і т.д. С.Смаль-Стоцький звернув увагу, що в українських селах Буковини ситуація з шкільними класами була порівняно найгіршою, бо на одну українську школу припадало 1,9 класа учнів, на одну румунську – 2,2, на одну німецьку – 4 класи. С.Смаль-Стоцький заявив, що шкільні власті погано вели облік дітей шкільного віку, а відповідно недостатнім було відвідування: із 39,4 тис. українських дітей краю відвідували школу 26,8 тис. (68%), румунських дітей із 31,7 тис. відвідували 23,1 тис. (73%), німецькомовних із 20 тис. ходили до школи 15 тис. (75%). У Чернівцях 1660 українських дітей мусли навчатися (а точніше тяжко мучитися) у німецьких школах. Навів оратор і дані по кожному повіту, зазначив, що лише у 14% українських шкіл Буковини діти навчалися в одну зміну, в решті – у дві зміни, бо не вистачало приміщень. Навів кричущі приклади неохоплення дітей шкільного віку навчанням: у Вилавчу не ходили до школи 205 дітей, у Лукавці – 220, у Сергіях – 172 і т.д. Шкільні власті, щоб була „цифра справна” щодо відвідування, просто не записували „важких” дітей до школи: українських – 11 тис. (29%), румунських – 8 тис. (25%), німецькомовних (німців і євреїв) – 4 тис. (20%). Вказав, що у багатьох селах шкільні приміщення у поганому стані, у с. Шипинцях школа взагалі розвалилася. Закликав депутатів вжити заходів до поліпшення стану шкільництва [2. – 1899. – 7 трав.].

У зв'язку з таким ігноруванням інтересів українців у галузі шкільництва С.Смаль-Стоцький на початку квітня 1901 р. скликав т.зв. міщанське віче (міські збори) батьків-українців з порядком денним: „Про потреби чернівецького руского (українського. – Авт.) міщанства”, у рішенні якого вимагалось відкриття у місті українських шкіл [1, с. 145].

С.Смаль-Стоцький домагався, щоб і в середніх школах українська мова зайняла належне місце, особливо в учительських семінаріях (чоловічій і жіночій) у Чернівцях, які готували вчителів для народних шкіл. Він критикував ту систему навчання

в семінаріях, яка панувала до кінця ХІХ ст., коли випускники цих закладів йшли в українські села у школи, не знаючи належним чином української мови. „Руска (тобто українська. – Авт.) інтелігенція, – писав він, – не виносила з тих шкіл жодного позитивного знання рускої (української. – Авт.) мови і літератури. Вона не навчила ся там ані говорити добре по-руски (по-українськи. – Авт.), ані правильно виражати свої гадки в письмі. Їй не подано огляду духового (духовного – Авт.) життя Руси (України. – Авт.). У всім тім, що саме становить властиву ціль науки мови в середних школах, чула вона від своїх учителів самі недорічні баламутства. Але, що ще гірше, від учителів своїх учили ся цілі покоління буковинско-руської (української. – Авт.) інтелігенції не любити і не шанувати своєї рідної мови, ба навіть її зневажати...” [12, с. 89-90].

Завдяки домаганням С. Смаль-Стоцького і педагогічної громадськості Буковини влада мусила поділити у 1906 р. семінарії в Чернівцях на три відділи: український, румунський і німецький, які готували відповідно учителів для українських, румунських і німецьких шкіл краю, але це рішення набрало чинності тільки у 1909 р. [2. – 1906. – 13 січ.].

При цьому С.Смаль-Стоцький, як й інші відомі освітяни краю (Ом. Попович, І.Карбулицький, І.Бажанський) безпосередньо прилучився до роботи української школи, підготувавши разом з проф. Т. Гартнером для українських школярів і для семінаристів „Руску (тобто українську. – Авт.) граматику” [2. - 1894. - 20 квіт.].

Великою підмогою для української школи (як і для українського книговидання, преси, українського діловодства тощо) мало запровадження за його наполяганням і практичною діяльністю фонетичного правопису замість горезвісного „язичія”, яке гальмувало освоєння українськими школярами української мови у школах, і запровадження справді українського фонетичного (як чую, так і пишу) правопису. Чи не вперше в буковинській пресі він виступив за це у липні 1886 р., пропонуючи ввести такі відповідні звукам української мови літери, як і, и, я, є, ю [2. – 1886. – 13 лип.].

Уже наступного 1887 р. у пресі з’явилися повідомлення, що в Австрії передбачається „переведення письма на фонетику” [2. –

1887. – 13 бер.]. У 1888 р. повідомлялося, що деякі газети вже друкуються фонетикою [2. – 1888. – 28 лип.]. У газеті „Буковина” за 9 грудня 1892 р. сповіщалося, що фонетичний правопис запроваджений скрізь в українських школах на підставі розпорядження міністерства освіти і віросповідань [2. – 1892. – 9 груд.]. Однак він був введений того року у школах Галичини [14. – 1892. – 11. Dez.]. С.Смаль-Стоцький писав у „Буковинській Русі”, що фонетичний правопис запроваджено 1893 р. „По довгій і тяжкій боротьбі (від 1886 р.) заведено нарешті 1893-го р. в книжках шкільних щиро руску (українську. – Авт.) правопись, і мова шкільних книжок стала щиро руска)” (українська. – Авт.) – писав він. – Сей факт становить безперечно початок нової доби для розвитку рускої (української. – Авт.) мови” [12, с. 84].

У 1895 р. Крайова шкільна рада прийняла рішення про запровадження фонетичного правопису у середніх і фахових школах, де вивчалася „рутенська”, тобто українська мова [2. – 1895. – 29 бер.; 13, с. 197].

Деякі учителі відмовлялися вводити у школах навчання за підручниками, друкованими за фонетичним правописом [2. – 1894. – 28 жовт.], продовжуючи використовувати підручники москвофілів Білінкевича і Глібовицького [2. – 1895. – 4 січ.].

Проти фонетичного правопису виступало не тільки православне духовенство, деякі учителі, але й окремі українські політичні діячі, зокрема депутати крайового сейму. Фактично С.Смаль-Стоцького у сеймі підтримував тільки Є.Пігуляк. Проти впровадження „фонетики” виступали В.Волян і І.Тимінський, відстоюючи т.зв. етимологію – важкий правопис з елементами старослов’янщини [14. – 1893. – 18 трав.]. Після запровадження фонетичного правопису з алфавіту зникли літери Ъ, Ы, Ѡ та деякі інші [2. – 1894. – 24 серп.; 1897. – 11 лют.]. Депутат І.Тимінський прямо заявив у 1897 р. у сеймі: „Пани з фонетичною правописсю нехай ідуть до Галичини, куди також професор Стоцький належить” [5. – 1897. – 28 бер.; 22. – 1893. – 18 трав.]. Навіть після введення „фонетики” москвофільська преса продовжувала воювати проти фонетичного правопису, називаючи його „шкідливим”, „дурною фонетикою”, „вигадкою поляків” [4. – 1897. – 28 лют.], „китайською мовою”, „куцохвостим письмом” [11. – 1888. – 1 чер.].

Та С.Смаль-Стоцький і його однодумці перемогли у цій суперечці, бо спиралися на мовну основу українського народу. Українська граматика С.Смаль-Стоцького витримала 4 видання [3, с. 186]. Ним здійснено глибокі теоретичні дослідження в галузі розвитку української мови. Зокрема, він відкидав концепцію походження української мови з т.зв. давньоруської народності – спільної „колиски” українського, російського і білоруського народів, вважав, що предки українців і їхня мова виділилися безпосередньо з праслов'янської сім'ї мов.

Хоч С.Смаль-Стоцький не був істориком, але досить аргументовано, об'єктивно висвітлив історію українців, українського національного руху на Буковині з давніх часів до кінця ХІХ ст. у його праці „Буковинська Русь”, що вийшла у Чернівцях у 1897 р. [12, с. 19 -153]. Він пише про приналежність Буковини до Галицько-Волинської держави, про те, що спочатку межі Молдавського князівства на півночі не доходили до Сучави й Радівців, що молдавський воєвода Драгош застав на Буковині руські (українські. – Авт.) села. Що лише за Олександра Доброго (1401 - 1433) та Штефана Великого у 1499 р. Буковина аж по Дністер і Черемош ввійшла до складу Молдавського князівства. С.Смаль-Стоцький вважав позитивним факт прилучення русинів Буковини до Австрії [12, с. 24]. Наводив слова владики Досифея Херескула за 1781 рік про те, що „на Буковині більше, ніж половина людей говорить по-руски” (по-українськи. – Авт.) [12, с. 28]. Пояснював, що молдавські бояри і чиновники уже після включення Буковини до складу Австрії всіляко переконували австрійські власті, що русини краю – це молдавани, бо вони, як і молдавани належать до однієї і тієї ж православної („волоської”) віри [12, с. 34]. Підкреслював великий вплив на національне відродження українців Буковини творчості Т.Г.Шевченка та інших східноукраїнських письменників, а також Ю.Федьковича, С.Воробкевича, Ом.Поповича, Є.Пігуляка, товариств „Руська бесіда”, „Народний дім”, „Руська рада”, „Руська школа”, багатьох читалень, української преси тощо. Автор книги стверджував, що всупереч всіляким перешкодам на Буковині, як і на інших українських землях, формувалася українська нація [12]. Цими положеннями з книги С.Смаль-Стоцького користувалися учителі українських шкіл при вивченні історії рідного краю.

Буковинські історики після видання цієї книги вважали С.Смаль-Стоцького своїм колегою по перу і при заснуванні 12 липня 1902 р. у Чернівцях „Історичного товариства” (прибуло 30 чол., вступило в товариство 27) С.Смаль-Стоцький не тільки був прийнятий у його члени, але й обраний заступником голови товариства.

С. Смаль-Стоцький разом з представниками інших владних структур і громадських організацій виступав за відкриття навчальних закладів, де б готували спеціалістів сільського господарства, що сприяли б розвитку галузі на науковій основі. Причому, щоб заняття велися на рідній мові. Такі нижчі сільськогосподарські школи були відкриті у 1897 р. у Кіцмані з навчанням українською мовою і у Радівцях – з румунською. На відкриття такої школи у Кіцмані 13 жовтня 1897 року С. Смаль-Стоцький прибув з іншими депутатами сейму [2. – 1897. – 15 жовт.].

С.Смаль-Стоцький був одним з ініціаторів заснування ткацької школи в Чернівцях. При її відкритті у вересні 1906 р. він виступив з промовою, закликаючи учнів освоювати цю професію. У перший навчальний 1906/07 рік у ній вчилася 24 учні. Водночас для збуту виготовлених учнями речей було відкрито т.зв. „Крайовий базар” [2. – 1906. – 12 вер.; 15, с. 58-59].

С.Смаль-Стоцький, прагнучи просвіти і освіти для селян, яких він вважав основою суспільства і української нації, здійснив рідкісний „експеримент” освітнього характеру. Враховуючи, що у зимовий час селяни, не зайняті сільськогосподарськими роботами, можуть підвищити свій освітній рівень за спеціально розробленою програмою, він, вивчивши досвід деяких європейських країн, заснував у Чернівцях курси вищої освіти для селян. Вони були розраховані на 1,5 - 2 місяці з 26-годинним тижневим навантаженням для слухачів, які вивчали всесвітню історію, історію України, історію державного устрою Австрії, астрономію, фізичну географію, антропологію, етнографію, історію української літератури і релігії, гігієну та інші. Число слухачів зросло з 37 у 1910 р. до 80 у 1911 р. Крім С.Смаль-Стоцького як директора курсів, який читав слухачам лекції з української літератури, культури, заняття вели також В.Сімович, М.Кордуба, О.Луцький, Т.Галіп, Г.Герасимович, В.Кміцикевич

[12, с. 115 - 117]. Він вважав, що слухачі з українських сіл, молодь, вступивши у самостійне доросле життя, стануть свідомою, активною в суспільному житті, національною силою серед українського населення краю.

Отже, С.Смаль-Стоцький був визначним українським народним просвітителем, освітнім діячем, який не тільки пропагував ідеї щодо піднесення культури, освіти українського населення Буковини, але й прилучився безпосередньо до практичного здійснення цих ідей.

1. Ботушанський В. Розвиток народної (початкової) освіти в Чернівцях наприкінці XVIII - на початку XX ст. / В. Ботушанський // Буковинський журнал. - 2008. - №3. - С. 137 – 146.

2. Буковина (Чернівці). - 1887-1909.

3. Буковина: історичний нарис / Відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. - 416 с.

4. Буковински Вѣдомости. – (Чернівці). – 1897.

5. Даниленко В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / Даниленко В., О. Добржанський. – Київ – Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. - 232 с.

6. Добржанський О. Степан Смаль-Стоцький. За фонетичний правопис / О. Добржанський // Буковинський журнал. - 1993. - Ч. 1. - С. 124 – 147.

7. Добржанський О.В. Академік Степан Смаль-Стоцький - вчений, політик, педагог, дипломат // Брицький П., Добржанський О., Юрійчук Є. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917 - 1922 рр.). – Чернівці: Золоті литаври, 2007. - С. 265 – 314.

8. Зорій Н.І. Діяльність С.Смаль-Стоцького на етапі реформування освіти на Буковині (кінець XIX - початок XX ст.) / Н.І. Зорій, С.І. Комарницький // Педагогічні ідеї С.Смаль-Стоцького в контексті розвитку національної освіти й виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 24 -- 26 лютого 1999. – Чернівці: ЧДУ, 1999. - С. 143 – 345.

9. Педагогічні ідеї С.Смаль-Стоцького в контексті розвитку національної освіти й виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 24-26 лютого 1999. - Чернівці ЧДУ, 1999. - 256 с.

10. Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX - початку XX ст. і сучасна рецепція його доби. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження видатного українського філолога, культурного і громадського діяча. 19-21 лютого 2009 року, Чернівці, Україна. - Чернівці: „Місто”, 2009. - 132 с.

11. Русская Правда (Відень). - 1888.
12. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь / С. Смаль-Стоцький // Зелена Буковина. - 1996 - 1997. - № 3 - 4. - С. 19 – 153.
13. Фольварочний І.В., Кучерява Н.О. Введення фонетичного правопису Степаном Смаль-Стоцьким / І.В. Фольваричний, В. Кучерява // Педагогічні ідеї С.Смаль-Стоцького в контексті розвитку національної освіти й виховання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 24 - 26 лютого 1999. – Чернівці: ЧДУ, 1999. - С. 193 – 197.
14. Bukowiner Rundschau (Чернівці). – 1892.
15. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. - Czernowitz, 1910. - Heft 14. - 379 S.

Освітній рівень населення Буковини за урядовими переписами на рубежі ХІХ – ХХ ст.

Розвиток освіти на Буковині відбувався за часів австрійського панування у різні часові відрізки по-різному: повільно у часи феодальних відносин й інтенсивніше з кінця 60-х рр. ХІХ ст., після відомих політичних реформ, прийняття конституції 1867 р., імперських законів про освіту 1868 р. і 1869 р. та крайових законів 1869 р. і 1873 рр.

Як писав у 1893 р. учитель української школи с. Жучка Дарій Пігуляк, за часів панщини „тоді не лише що ніхто не дбав о просвіту народну, а противно спиняли єї, забороняли народові просвіщатися, щоби тим чином не втратити безплатних робітників. Хлібороб не був тоді нічого іншого, як живий інвентар панський, то саме, що сьогодні воли та коні, без котрих годі поле обробити ... Що ж дивного, що той нарід по 40 роках свого увільнення не прийшов ще до самопізнання ...” [4, с. 47-48].

Отже, феодальні відносини серйозно стримували розвиток народної освіти, їх вплив відчувався ще впродовж десятиліть після ліквідації у 1848 р. панщини та інших атрибутів феодальної епохи. Приміром, навіть через 19 років після скасування панщини, у 1867 р. відвідування дітьми школи по окремих буковинських селах було вкрай низьким і виглядало так: у Великому Кучурові при чисельності населення 6485 чол. школу відвідувало 9 учнів, у с. Волока (2701 житель) – 5 учнів, у с. Раранче (3144) – 9, у с. Топорівці (3170) – 9, у с. Чорнівка (1350) – 6, у с. Кам’янка (7007) – 7, у с. Вовчинець (1589) – 6, у с. Молдавський Банилів (2056) – 9. Того ж 1867 р. на всю Буковину було лише 2 сільські школи, де вчилася понад 100 учнів (с. Теремблече і с. Горішній Віків [Пд. Буковина], де проживало німецьке і румунське населення), у більшості ж сіл у школах було до 50 учнів, у десятках шкіл менше 20 [9. – 1868. – 2 лют.]; лише 13,1 % дітей шкільного віку Буковини відвідували школу [11, с. 81].

Статтею 19 австрійської конституції 1867 р. декларувалося право на освіту рідною мовою. „Всі народності держави є рівноправними, – говорилося в ній, – і кожна народність має невід’ємне право на захист і розвиток своєї національності і

мови. Рівноправність всіх вживаних крайових мов у школі, установах і громадському житті визнаються державою. У краях, у яких проживає багато народностей, публічні освітні установи повинні бути так засновані, щоб без застосування примусу до вивчення якоїсь іншої крайової мови кожна з цих народностей дістала необхідний засіб для навчання своєю рідною мовою” [14, с. 4].

Імперським законом від 25 травня 1868 р. замість контролю церкви над школою запроваджувався державний контроль, хоч релігійне навчання у школах дозволялося [13, с. 5]. Іншим імперським законом від 14 травня 1869 р. встановлювалися основні організаційні засади народної (початкової) школи [14, с. 12-24]. Крайовим законом Буковинського сейму від 8 лютого 1869 р. відповідно до імперського закону 1868 р. на Буковині вводилося загальнообов’язкове навчання дітей у віці від 7 до 13 років [14, с. 52-60].

Отже, законодавчо населення Буковини, як й інших провінцій Австрії, було забезпечено в організаційному відношенні створенням належної системи шкільної освіти. Проте на практиці ця справа була складною, через що відкриття шкіл у багатьох населених пунктах затягнулася на десятиліття. Певну складність становила і багатонаціональність краю й відповідний вибір мови навчання, особливо у населених пунктах зі змішаним в національному відношенні населенням. Так, за урядовим переписом 1880 р. на Буковині з усіх 568453 чол. населення краю українці становили 42,2 %, румуни – 33,4%, німці і євреї – 19,4%, поляки – 3,2%, угорці – 1,7%, чеськоморавсько-словацьке населення – 0,3%, незначні групи становили також словенці та італійці [11, с. 12].

В суцільно однонаціональних (чи переважно однонаціональних) поселеннях засновувалися школи з відповідною мовою навчання. У змішаних населених пунктах створювалися паралельні класи з різними мовами навчання, або з мовою переважного числа населення, але з обов’язковим вивченням як предмета мови відповідної національної меншості (приміром, в українських школах – румунської мови, в румунських школах – української мови).

Завдяки піклуванню учительської і батьківської громадськості, при підтримці місцевих та крайових органів самоврядування і Крайової адміністрації мережа шкіл на Буковині поступово зростала: з 167 шкіл у 1871 р. до 206 у 1880 р., 476 шкіл у 1907 р., 537 шкіл у 1912 р. [11, с. 79; 15, с. IV; 16, с. IV-VII]. Як видно, за 40 років шкільна мережа зросла у 3,2 рази.

Із вказаних 167 шкіл у 1871 р. з українською мовою викладання було 58 (34,7 %), з німецькою (для німців і євреїв) – 30 (18%), з румунською – 23 – (13,8%), з польською – 5 (3%), з угорською 5 (3%) і з кількома мовами навчання – 46 (27,5%) [11, с. 78-79]. З часом це співвідношення змінювалося на користь українців, що є переконливим свідченням їх відносної більшості в краї порівняно з іншими етносами, що тут замешкували.

Із зазначених 537 шкіл у 1912 р. з українською мовою навчання було 214 шкіл (39,9%), з румунською – 185 (34,5%), з німецькою (для німців і євреїв) – 81 (15,1%), з польською – 12 (2,2%), угорською – 5 (0,9%). Крім того, були школи двомовні, тримовні і навіть чотиримовні. Так, у 1912 р. діяли школи з німецькою і румунською мовами викладання – 15 (2,8%), з німецькою і українською мовами викладання – 11 (2%), з румунською і українською мовами викладання – 6 (1,1%), з німецькою, румунською, українською і польською мовами викладання – 1 [16, с. IV- VII].

Істотно зростало і число учнів у школах: з 9815 у 1871 р. (всього зобов'язаних ходити до школи було 74921), до 13345 (75630) у 1875 р., 16462 (75618) у 1880 р. [11, с. 81], 112145 (119601) у 1907 р., 116508 (120236) у 1912 р. [15, с. VIII-XIII; 16, с. XII-XIII]. Зменшувалося число здорових дітей, які не ходили до школи: з 7456 у 1907 р. до 3728 у 1912 р., а також число другорічників – з 11671 у 1907 р. до 9766 у 1912 р. [15, с. VIII-XIII; 16, с. VIII-XIII]. І все ж невідвідування школи здоровими дітьми було істотним, насамперед з українських сімей – 7% у 1899 р., з румунських – 5,3%, з німецьких і єврейських – 2,5% [1. – 1899. – 19 трав.].

Тобто, у 1871 р. школу відвідувало 13,1%, 1875 р. – 17,6%, 1880 р. – 21,8%, у 1907 р. 93,8%, 1912 р. – 96,9% [11, с.79; 15,

с. XII-XIII; 16, с. XII-XIII]. За 40 років охоплення учнів школою зросло у 7 разів.

Частина учнів хоч і відвідувала школу, але не закінчувала повний курс навчання, були другорічниками. Так, у 5-класній школі в Чернівцях по вул. Крайового сейму (нині – вул. А. Шептицького) поступило у 1888/1889 навчальному році з німецькомовних сімей 375 учнів, а дійшло до 4-го класу 113 (31%), дітей-українців – відповідно 273, а дійшло до 4-го класу 33 (12%). У Кіцмані у 1892/1893 н.р. у перший клас поступило 292 учні, а дійшли до 4-го класу 58 (27%) [1. – 1898. – 9 лют.]. В окремих селах школи відкрито із запізненням. Так, у 1893 р. на 278 українських сіл школи були у 208 селах (75%), у решті відсутні.

Система шкільної освіти була такою, що якщо у школі було всього до 40 учнів, то призначався лише один учитель, другий – коли було від 41 до 80 учнів і т. д. Тому один і той же вчитель вів заняття в одній і тій же класній кімнаті з учнями 1-го, 2-го, 3-го і т. д. року навчання (комплект). У 1903/4 н.р. на Буковині на одного учителя припадало 46,6 учня [12. – Т. 8. – Ч.1. – С. 72]; у 1909 р. – 40,6 [13. – Т.9. – Ч.1. – С. 65]. Зрозуміло, що якість такого навчання була невисокою. При значному числі учнів, але при наявності лише однієї-двох класних кімнат діти ділилися на групи і ходили в школу по черзі, тобто 2-3 рази на тиждень [1. – 1890. – 4 груд.]. Виступаючи в листопаді 1890 р. в Буковинському крайовому сеймі, український депутат Єротей Пігуляк зазначав, що є школи, які діють уже 20, 30, 40, а в Кіцмані – понад 100 років, але після школи мало хто може прочитати газету, журнал, бо „дитина вчиться у школі 4, ба навіть 6 років, але через те, що після школи не читає, все в роботі, то через 3,4,5 років забуває і стає неписьменною” [1. – 1890. – 4 груд.; 1891. – 26 лют.]. „Дітвора ходить вправді примусом до школи, навчиться там читати і писати, та який з того хосен (користь. – Авт.) ? – писала газета „Буковина” у 1891 р. – Майже ніякий, бо відбувши приписаний шкільний час, і не загляне до книжки; тато і мати не заохочують дитину до книжки або до перечитання газет, бо будучи самі неуками, не чують потреби духовної поживи та не добачають в такій поживі ніякого хісна” [1. – 1891. – 15 січ.]. Депутат-поляк крайового сейму

Й. Стефанович зазначав у своєму виступі у березні 1898 р., що „головна причина [неписьменності] лежить у тім, що нарід убогий. Зважте лиш панове, що холодна пора року триває сім місяців, що бідна дитина мужицька мерзне, примирає з голоду, а у вільних хвилях буває уживана до робіт домашніх і коли ж, отже, має вчитися, щоби вдовольнити вимагання шкільні?” [1. – 1898. – 11 бер.].

Офіційно якість навчання виглядала більш-менш задовільно. Про це свідчать, зокрема, результати інспекторських перевірок. Наприклад, шкільний крайовий інспектор українських шкіл О. Попович у 1898/1899 н.р. у 48 школах перевіряв якість знань учнів у 100 класах. У 16 з них були виявлені дуже добрі знання, у 38 – добрі, у 31 – задовільні, у 8 – нижче задовільних, у 7 – незадовільні [1. – 1900. – 12 січ.].

Але з огляду на зазначені вище причини рівень письменності населення краю загалом був невисоким, особливо у 60-70 рр. ХІХ ст. Про це посередньо свідчать дані про рівень письменності буковинських призовників-рекрутів. Так, у 1878 р. з кожної тисячі рекрутів з різних провінцій Австро-Угорщини вміли читати і писати: з Долішньої Австрії – 984 (тобто 98,4%), із Сілезії – 946, Горішньої Австрії – 839, Богемії – 810, Зальцбурга – 756, Штирії – 755, Моравії – 671, Каринтії – 581, Тіроля – 355, Угорщини – 358, Побережжя – 307, Фіуме – 286, Семигорода – 146, Хорватії і Славонії – 143, Галичини – 115, Крайни – 106, Буковини – 39, Далмації – 33 [7, с. 64]. Отож після 3,9% письменних рекрутів з Буковини позаду була тільки Далмація. Через 8 років у 1889 р. цей показник серед буковинських рекрутів піднявся не надто помітно – до 171, але вони вміли лише читати [1. – 1886. – 28 бер.]. Газета „Буковина“ зазначала у 1887 р., що у Кіцманському і сусідніх повітах „ледве 7 людей на 100 уміє читати” [1. – 1887. – 28 лют.].

Більш чітку картину рівня письменності населення краю можна мати із статистичних даних з 80-х років ХХ ст. Під час перепису населення 1880 р. з'ясувалося, що на Буковині письменних було всього 9,2% населення, зокрема могли читати і писати: серед 286342 чоловіків – 11,8%, серед 285329 жінок – тільки 6,6%; могли лише читати: чоловіків – 1,2%, жінок – 1%. Не могли ні читати, ні писати 89,7%, зокрема чоловіків – 87%, жінок

– 92,4% [11, с.7]. Дещо відрізнялося у цьому відношенні м. Чернівці, де у 1880 р. неписьменних було „ лише “ 43,2% [9. – 1881. – 17 лип.]. Щоправда, ці дані дещо відносні, бо враховувалися і діти віком до 7 років.

Деякі зрушення у рівні письменності населення краю сталися у наступні десять років. За переписом населення 1890 р. серед 646591 чол. усього населення могли читати і писати: 15,8% осіб у віці старше 6 років, у т.ч. серед чоловіків – 18,9%, серед жінок – 12,7%; могли лише читати – 1,2%, у т.ч. чоловіки – 1,2%, жінки – 1,1%. Не вміли ні читати, ні писати – 79,3% осіб, у т.ч. чоловіків – 75,5%, жінок – 83,1% [10. – IX. Abschnitt – S. CV].

У наступне десятиліття позитивні зрушення були ще більш помітними. Серед 730195 осіб усього населення краю в 1900 р. могли читати і писати 28,7% осіб у віці понад 6 років, у т.ч. серед чоловіків – 32,7%, серед жінок – 24,6%; могли лише читати – 1,0%, у т.ч. серед чоловіків – 1,0%, серед жінок – 1,0%; не вміли ні читати ні писати – 70,3%, у т.ч. чоловіки – 66,3%, жінки – 74,5% [10. – IX. Abschnitt – S. CV]. Ще більшою була неписьменність (до 90%) серед сільських мешканців. Щоправда, вищим був показник письменності серед мешканців Чернівців – 56,2% (чоловіки – 61,2%, жінки – 51,1%). Населення Буковини за рівнем письменності стояло у два рази нижче від усієї австрійської частини імперії, де у тому ж 1900 р. неписьменних було 35,57% , а по інших провінціях – значно менше. Приміром, того ж 1900 р. неписьменних (у віці понад 6 років) у Долішній Австрії числилося 4,4%, Горішній Австрії – 4,5%, Зальцбурзі – 6,6%, Штирії – 13,2%, Каринтії – 18,2%, Крайні – 22,2%, Гйорці і Градисці – 23%, Істрії – 49%, Побережжі – 32%, Тіролі і Фольальберзі – 4,4%, Богемії – 3,4%, Моравії – 4,4%, Сілезії – 7%, Галичині – 52% [17. – 1908. – 28 лист.].

Відносно найнижчим рівень письменності був серед українців краю. За тим же переписом 1900 р. не вміли ні читати, ні писати серед українців (віком понад 6 років) 79,6% (чол. – 74,5%, жін. – 84,9%), серед румунів – 71,5% (чол. – 67,1%, жін. – 76,1%), серед угорців – 56,5% (чол. 50,5%, жін. – 62,9%), серед поляків – 43,7% (чол. – 40,2%, жін. – 46,8%), серед німців і євреїв – 29,6% (чол. – 23,8%, жін. – 35,3%), серед інших національностей – 26,3% (чол. – 25%, жін. – 28,9%). Серед 4 тис.

липованів (росіян-старообрядців) письменних було всього до 30 чол. [10. – IX. Abschnitt – S. CCXXX; 2. – 1898. – 4 вер.].

Різниця в письменності населення (понад 6 років) по повітах була порівняно незначною. 1900 р. не вміли ні читати, ні писати у м. Чернівцях 41,7% мешканців (чол. 37,3%, жін. – 46,3%), у Чернівецькому сільському повіті – 79,1% (чол. – 75%, жін. – 83,1%), у Кіцманському – 74,3% (чол. – 70,4%, жін. – 79%), Серетському (нині – Глибоцький р-н Чернівецької обл.) – 70,7% (чол. – 66,4%, жін. – 75%), Сторожинецькому – 76,4% (чол. – 73,7%, жін. – 79,2%), Вижицькому – 79,7% (чол. – 75,4%, жін. – 83,9%). Відносно меншою була неписьменність у південних повітах краю: Кимпулунзькому – 65,6% (чол. – 61,8%, жін. – 69,5%), Гурагуморському – 69,7% (чол. – 66,4%, жін. – 73%), Сучавському – 69% (чол. – 65%, жін. – 73%) [10. – Tafel 1. – S. CVII].

Якщо порівнювати рівень письменності населення Буковини за віковими категоріями, то можна помітити, що неписьменних було більше серед наймолодших і найстарших вікових груп. Так, в 1880 р. неписьменних серед вікової категорії від 6 до 10 років було 89%, від 11 до 20 років – 72%, від 21 до 40 років – 82%, від 41 до 50 років – 85%, від 51 до 60 років – 88%, від 61 до 70 років і більше – 89% [1. – 1893. – 27 лип.].

Дещо зростав рівень письменності призовників до війська. У 1873 р. він становив 4,4%, 1880 р. – 6,5%, 1890 р. – 10,9%, 1899 р. – 26,6% [1. – 1899. – 19 трав.].

Перепис населення 1910 р. фіксував письменність населення тільки з 11-річного віку, тому він науково неспівставний з попередніми переписами щодо рівня письменності мешканців краю, але він значно „поліпшував” для влади цей показник. За цим переписом читати і писати вміли 45,2% (чол. – 54,5%, жін. – 45,2%), вміли лише читати – 0,9%, не вміли ні читати, ні писати – 53,9% (чоловіки – 44,5%, жінки – 55,5%) [5, с.125].

Незважаючи на те, що з кожним десятиліттям розширювалася шкільна мережа, зростало охоплення навчанням все більшого числа учнів, рівень письменності населення краю за офіційними даними все ж залишався невисоким. Щоправда, є свідчення про те, що якась частина селян при переписах населення навмисне вказувала на свою неписьменність,

сподіваючись на якісь „полегшення” (зменшення податків, звільнення від служби у війську тощо). Чимало селянської молоді по закінченні школи ніколи майже не відчувала потреби щось прочитати чи написати, тому забували набути колись грамоту.

Наприклад, при підписанні протоколу про продаж землі Прокопом Доготарем в с. Опришени 18 квітня 1882 р. було покликано у свідки для підпису цього протоколу 8 чол., але могли підписатися тільки 2, а 6 не вміли підписатися, у т.ч. й староста села Дмитро Білецький, тому прикладали палець, вмочений у чорнило [3]. Навіть серед членів українських читалень багато було неписьменних. Так, у с. Старі Мамаївці у 1895 р. серед 74 читальників уміло читати 30 чол., вони й читали неписьменним вголос [1. – 1895. – 18 квіт.].

Але було й ряд інших поважних причин неписьменності населення. Тривалий час на Буковині у більшості населених пунктів шкіл не було взагалі, а у тих, що існували, навчання велося німецькою чи „волоською” (румунською) в українських селах мовою.

Згодом в українських селах, де не вистачало вчителів, одному вчителю доводилося працювати не раз одночасно з учнями різних років навчання в одній і тій же кімнаті. Приміром, у 1893 р у Чернівецькому сільському повіті існувало 32 школи, а вчителів було тільки 35, у Сторожинецькому – відповідно шкіл 28, учителів – 28, у Серетському – відповідно – 22 і 25, у Кіцманському – 48 і 50, Вижницькому – 29 і 31, а в цілому по Буковині – 257 шкіл і 285 учителів [18, с.47]. З часом число учителів зростало. У 1912 р. у 537 школах працювало 2202 педагоги (у т.ч. 886 учительок). Тобто в середньому на одну школу припадало по 4 учителі. Але у більшості сільських шкіл в основному працювало по 1-2 вчителі у переповнених класах.

Через нестачу шкільних приміщень навчання здійснювалося здебільшого у дві зміни, або навіть через день, що утруднювало сприйняття навчального матеріалу.

Багатьох учнів батьки в теплу пору року відривали від школи для різних робіт (пасти худобу, бавити маленьких дітей, навіть йти на заробітки тощо). За невідвідування школи, яке було обов'язковим, школа за рапортом завідувача подавала прізвища таких батьків для накладання штрафів. Це не раз породжувало у

батьків неприязнь до школи, навіть ненависть до вчителів. Взимку ж чимало учнів не відвідувало школу, бо в холоднечу ні в що було одягнутися, взутися, особливо якщо домівка була надто віддалена від школи.

У зв'язку з тим, що в гімназіях краю навчання здійснювалося в основному німецькою мовою, немало батьків не бачили для своїх школярів, що закінчували народну (початкову) школу рідною мовою, перспективи подальшого навчання (до того ще й платного) в середніх навчальних закладах. У таких випадках брала верх думка: „Для коней чи волів і плуга школи не треба”.

Ці та інші причини, безумовно, не сприяли набуттю населенням краю достатнього рівня освіченості. І все ж завдяки старанням педагогічної громадськості, поліпшенню стану забезпечення школярів підручниками, навчальним приладдям буковинське шкільництво до Першої світової війни здійснило порівняно значний поступ, істотно піднісши рівень письменності населення Буковини.

1. Буковина (Чернівці). – 1886, 1887, 1890, 1891, 1898, 1899, 1900.
2. Буковински Вѣдомости (Чернівці). – 1898.
3. Державний архів Чернівецької області. – Ф.321. – Оп.1. – Спр. 51.
4. Пігуляк Д. Сила книжки, або о просвіті народній / Д. Пігуляк. – Чернівці: Руска школа, 1893. – 48 с.
5. Скорейко Г. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис / Г. Скорейко. – Чернівці: Прут, 2002. – 220 с.
6. Bukowiner Rundschau (Чернівці). – 1893.
7. Bukowiner Volkskalender für das Jahr 1879. – Czernowitz, 1878. – 116 S.
8. Czernowitzer Tagblatt. – 1914.
9. Czernowitzer Zeitung. – 1868, 1881.
10. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz. – 1907. – 11. Heft. – 220 S.
11. Österreichisches statistisches Handbuch. 1882. – Wien, 1883. – 256 S.
12. Podręcznik statystyki Galicyi. – We Lwowie, 1908. – T. 8. – Cz. 1.
13. Podręcznik statystyki Galicyi. – We Lwowie, 1913. – T. 9. – Cz. 1.
14. Sammlung der Bukowiner Volksschul-Gesetze und Verordnungen, bearbeitet von Iosef Wotta. – Czernowitz, 1899. – 580 S.

15. Statistische Nachweisung über den Stand des Volksschulwesens in der Bukowina nach den Stande vom 31. Dezember 1907. – Czernowitz, 1908. – 230 S.

16. Statistische Nachweisung über den Stand des Volksschulwesens in der Bukowina nach den Stande vom 31. Dezember 1912. – Czernowitz, 1913. – 234 S.

17. Volkspresse (Чернівці). – 1908.

18. Worobkiewicz E. Die geographisch-statistischen Verhältnisse der Bukowina / E. Worobkiewicz. – Lemberg, 1893. – 116 S.

Розвиток середньої освіти на Буковині (XIX – початок XX ст.)

Зародження середньої освіти у Чернівцях (і на Буковині взагалі) пов'язане передусім із заснуванням у місті відповідно до імператорського указу від 10 січня 1808 р. першої Чернівецької гімназії імені імператора Франца І. Заняття у ній почалися 16 грудня того ж 1808 р. в одній орендованій кімнаті у складі 24 учнів, що закінчили початкову школу, і 3 викладачів, присланих з Галичини: Михайла Озуревича (викладав латинську мову, 9 год. на тиждень), Юліана Кліпуновського (викладав географію, математику, природничу історію), єпископа Влаховича (викладав релігію). Викладання велося спочатку латинською мовою (згодом – німецькою). Як у класичній гімназії, у ній велика увага приділялася ґрунтовному вивченню мов, літератури, зокрема грецької, латинської, німецької, етики, риторики та ін. [15, с. 33-34].

Гімназія утримувалася за кошти Православного релігійного фонду Буковини і Галицького шкільного фонду (бо Буковина до 1849 р. адміністративно входила до Галицької губернії). Зокрема, на ці кошти купувалася література для бібліотеки гімназії (у 1852 р. у ній уже було 1100 книг) [31. – 1852. – 31 груд.]. У 1850 р. видатки на гімназію становили 19,6 тис. гульд. [27, с. 23].

Спочатку гімназія була 5-класною, з 1814 р. – з 2-річним філософським курсом (латинською мовою). Збільшення числа учнів вимагало розширення площ. Було розпочато будівництво приміщення. Цісар Франц І, перебуваючи 1816/1817 н.р. у Чернівцях, відвідав гімназію, побував у всіх класних приміщеннях, цікавився національним складом учнів і розпорядився прискорити будівництво приміщення гімназії, щоб з 1817/1818 н.р. гімназія повністю перейшла у нове приміщення і стала шестикласною [1, с. 178]. І справді, з 1817/18 н.р. і в наступні майже сто років гімназія працювала у новозбудованому приміщенні (нині – ЗОШ №1, вул. Емінеску, 1). На підставі цісарського указу від 10 травня 1848 р. філософський курс об'єднано з гімназією і вона надалі (з 1859 р.) стала вищою – 8-класною [20, с. 51].

Вдосконалювалися навчальні плани, предмети розподілялися за своєю складністю від нижчих класів до вищих. У зв'язку з тим, що навчання латинською мовою супроводжувалося поясненням німецькою мовою, то вступники уже у першому класі гімназії повинні були мати достатні знання німецької мови з народної (початкової) школи [15, с. 34].

Згідно з реформою навчання у гімназіях і реальних школах 1849 р. у них повинні були вивчатися релігія, мовні науки і літератури. Факультативно вивчалися крайові і європейські мови. Так, у 1851 р. заняття з української мови і літератури відвідувало 37 учнів, з румунської – 28, з французької – 18, з італійської – 9 і т.д. [31. – 1852. – 31 груд.]. Вивчалися поетика, риторика, історія, географія, елементарна математика і геометрія (в нижчій гімназії об'єднана з кресленням), природнича історія з елементами фізіології, експериментальна фізика; пропедевтика філософії, співи, гімнастика, каліграфія. Останні факультативно. І все ж переважали (понад 2/3) гуманітарні предмети [9, с. 369-370]. Цікаво, що з 1887/88 н.р. у гімназіях Австрії, у т.ч. і в Чернівцях, введено предмет „Історія рідного краю”. Для Чернівців і Буковини його програму розробив Д. Ончул (за традиційною для румунської історіографії схемою) [17. – 1887. – 31 лип.].

Вчилися гімназисти за підручниками, які суворо контролювалися міністерством освіти і віросповідань. Більшість з них були німецькою мовою, але на Буковині друкувалися також румунською і українською мовами. Так, у 1896-1899 рр. для гімназій було надруковано 21 підручник румунською мовою. Українські підручники, видані в Галичині, адаптувалися до умов Буковини і використовувалися в українських класах після затвердження у міністерстві. У 1895 р. для українських паралельних класів було затверджено їх 11, 3 затверджено тимчасово [4. – 1899. – 28 трав.].

З 1850 р. введено іспити на атестат зрілості. Результати іспитів на атестат зрілості друкувалися навіть у пресі. Так, за 1890/91 н.р. такі іспити у першій Чернівецькій гімназії з числа українців склали: Воробкевич, Маланчук, Звізда, Лісинецький, Кравчук, Том'юк і Галіп [4. – 1891. – 16 лип.].

Багато значило, хто очолював гімназію. Приміром, з 1826 р. її директором було призначено Франца Захарієвича (перед тим –

директора Львівської провінційної гімназії), який настільки поліпшив стан справ у ній, що вона зрівнялася з іншими гімназіями Австрії. Потім директором призначено віденського учителя граматики Антона Краля (з 1848 р. – депутата австрійського парламенту від Буковини). Але 5 грудня 1849 р. його переведено директором гімназії у Брюнн (Брно). З 1852 р. директором гімназії призначено старшого вчителя д-ра Антона Калерта (родом з Пруської Сілезії). Він добився того за рівнем навчально-виховного процесу, що Чернівецька гімназія вийшла на 3-є місце у першому ряду гімназій Австрії. Тож неохоче він покидав Чернівці. З 1859 р. гімназію очолив проф. гімназії Терезіануму у Відні Стефан Вольф, який впродовж 28 років, як писав один дослідник, „незважаючи на жадання представників різних національностей і конфесій краю, міцно стояв на сторожі і захисті німецької культури на Сході” [15, с. 34] (читай – германізації. – Ред.). У 1895 р. директором гімназії став виходець з Буковини, шкільний радник Генріх Клаузер, який добивався розширення навчальних площ гімназії, але безуспішно. З 1910 р. і до кінця австрійського панування на Буковині директором був Карл Вольф, який перед тим був директором гімназії в Іглу (Моравія) [15, с. 34].

Учнівський склад гімназії постійно зростав і відповідно становив: у 1808 р. – 24 учні, у 1818 р. – 145, у 1830 р. – 400, у 1840 р. – 535, у 1850 р. – 445 (у т.ч. 28 приватні), у 1860 р. – 517, у 1870 р. – 569, у 1880 р. – 832, у 1895 р. – 884, у 1900 р. – 985, у 1906 р. – 756 учнів [18, с. 28, с. 30]. Збільшувалося й число викладачів: з 3 у 1808 р. до 21 у 1851 р., 34 у 1865 р., 32 у 1907 р. [31. – 1852. – 31 груд.; 29, с. 69; 22, с. 53]. Деяке скорочення числа учнів і викладачів у першій Чернівецькій гімназії було пов’язано з відкриттям двох нових гімназій у Чернівцях і кількох у повітових центрах.

У першій Чернівецькій гімназії навчалися учні не тільки з Чернівців і Буковини, але й з поза меж краю. Так, у 1870/71 н.р. тут серед 569 учнів навчалось 26 учнів з Румунії, деяка кількість з Галичини, Чехії, Моравії, Угорщини, Семигороду [17. – 1870. – 14 вер.]. У 1890 /91 н.р. серед 674 учнів гімназії 261 (39%) були з Чернівців, 243 (36%) – з повітів Буковини, 119 (18%) – з Галичини, 29 (4%) – з Румунії, 16 (2%) – з інших провінцій

Австрії, 6 (1%) – з Російської імперії [4. – 1891. – 16 лип.]. У 1906/07 н.р. серед 756 учнів 598 (79%) були з Буковини, 104 (14%) – з Галичини, зовсім мало - з інших провінцій і країн: з Верхньої Австрії – 6, з Нижньої Австрії – 3, з Штирії – 5, з Каринтії – 1, з Чехії – 3, з Моравії – 4, з Сілезії – 1, з Угорщини – 3, з Румунії – 19 (2,5%), з Російської імперії – 4, з інших – 1. Отже, в Чернівецькій гімназії здобували середню освіту не тільки чернівчани, буковинці, але й вихідці з ряду провінцій Австрії (Австро-Угорщини) та інших країн, що сприяло розширенню зв'язків молоді Чернівців, Буковини зі своїми зарубіжними колегами. Навчаючись тут, зарубіжна гімназійна молодь поширювала в країнах Європи позитивну інформацію про м. Чернівці.

У зв'язку з багатонаціональністю Чернівців (євреї – 33,5%, українці – 17,8 %, румуни – 15,7%, німці – 14,9 %, чехи – 0,4%, росіяни – старообрядці – 0,1%, угорці, словенці, італійці, серби, хорвати – 0,1% – 1910 р.), як і всієї Буковини (українці – 38,4 %, румуни – 34,4%, євреї – 12,9%, німці – 8,3%, поляки – 4,6 % чехи, словаки, словенці, угорці, італійці, серби і хорвати – 1,44%. – 1910 р.) [24, с. 203], прибуттям сюди на навчання учнів із інших країн національний склад учнівського контингенту першої Чернівецької гімназії теж був багатонаціональним. Так, у 1851 р. серед 448 її учнів навчалось 168 (37,5%) дітей із румунських родин, 89 (20%) з німецьких, 79 (17,6%) – з українських, 54 (12%) – з польських, 26 (5,8%) – з вірменських, 24 (5,3%) – з єврейських, 8 (1,8%) – з угорських [31. – 1852. – 31 груд.]. У наступні роки це співвідношення суттєво мінялося. У 1900/901 н.р. серед 985 учнів 407 (41%) становили євреї, 232 (23%) – румуни, 176 (18%) – німці, 90 (9%) – українці, 77 (8%) – поляки, 3 чехи [4. –1901. – №75]. Тобто національний склад гімназії був далеко неспівставним не тільки відносно національного складу населення Буковини, але й для Чернівців, причому серед українців і поляків значну частину становили вихідці із Заліщицького, Снятинського, Коломийського повітів Галичини [19, с. 111].

Склад учнів був постійно різноконфесійним. Так, у 1906/07 н.р. серед 756 учнів гімназії іудеїв було 464 (61%), римокатоликів – 156 (21%), православних – 72 (9,5%), євангелістів –

55 (7,2%), вірмено-католиків – 7 (0,9%), вірменів православних – 2 (0,3%) [22, с. 58-59].

Тривалий час у гімназії навчалися лише хлопці, і дуже рідко – дівчата. Приміром, у 1896 р. у Чернівецькій гімназії вчилася лише одна дівчина [4. – 1896. – 19 лип.]. Та й на всю Австрію у 90-х роках ХІХ ст. існувала лише одна жіноча гімназія у Відні, до якої 1895 р. вступила єдина буковинка – Олена Матковська (батько її – міський касир, мати – заступник голови українського жіночого товариства „Руські жінчини” [5. – 1895. – 13 жовт.].

Вчилися учні в гімназіях порівняно довго. Наприклад, у 1870/71 н.р. у першій Чернівецькій гімназії учні 8-го класу були у віці 25-28 років [17. – 1870. – 14 вер.].

З 1826 р. у гімназії було введено плату за навчання. Щоправда, платили не всі. У 1851 р. із 448 учнів 193 (43%) були звільнені від плати, а 255 учнів заплатили 1,8 тис. фл. [31. – 1852. – 31 груд.]; у 1861 р. із 517 учнів від плати було звільнено за „довідками про убожество” 130 (25%) учнів [31, с.111]. Частина учнів навіть отримувала стипендії від держави, краю, міста, громад, меценатів. У 1862/63 н.р. із 623 учнів 2 учні отримували стипендії від Православного релігійного фонду Буковини (8 учнів – по 120 фл. на рік, 12 – по 84 фл.), 12 учнів – стипендії ім. Франца Йосифа (по 52,2 фл.), 1 – від вірменської католицької громади (157 фл.), 10 – з фонду імені поміщика Петріно з Вашківців-над-Черемошем (по 50 фл.), 1 – з фонду поміщика Антона Ковача з Карапчева-над-Черемошем (80 фл.) [12. – 1863. – 12 серп.]. У 1880 р. із 691 учня 17 отримували стипендії від Православного релігійного фонду Буковини (9 учнів – по 50 фл. на рік, 8 – по 40 фл.), 15 – стипендії імені Франца Йосифа по 50 фл., 2 – стипендії імені барона Мустаці, 3 – стипендії імені Євгена Гакмана (по 50 фл.), 3 – стипендії імені Веняміна Іліуца (по 50 фл.), 2 – стипендії імені Маркуса Цукера (по 68 фл.), 1 – стипендію громади м.Снятин (100 фл.) [17. – 1880. – 27 серп.].

З 1851 р. в гімназії було введено викладання української мови. Для її засвоєння у чернівецьких гімназистів були труднощі, адже у народних школах Чернівців вони її здебільшого не вивчали. Тому вивчення її у гімназії починали з букваря. Станом на 1858 р. вона вивчалася у всіх 8 класах, але не як справжня українська мова, а як горезвісне „язичіє” з церковно-

слов'янськими елементами. Багато зробив для вивчення справжньої української мови викладач гімназії О.Бурачинський, який діставав українську навчальну літературу з Галичини, створив у гімназії бібліотеку українських книг, в результаті чого молодь з українських родин національно освідомлювалася. Тож, в 1862 р. 179 учнів (з 679) визнали українську мову як свою рідну [8, с. 119-120].

Безумовно, головною метою навчання у гімназії було здобуття повної середньої якісної освіти. На це формально були спрямовані старання учнів і вимоги викладачів. Результати кожної сесії ретельно обговорювалися в навчальному закладі, друкувалися навіть у пресі. Так, у газеті „Буковина” за 27 липня 1897 р. констатувалося, що із 757 учнів гімназії 386 (51%) завершили сесію позитивно, у т.ч. 23 з відзнакою першого класу, 3 – з відзнакою, 286 – з успішністю першого класу, 74 – з успішністю другого класу, 8 – з успішністю третього класу, 71 – мали перездачу або підлягали виключенню [4. – 1897. – 27 лип.].

З причин неуспішності учнів, тривалої плати за навчання і утримання учня батьками, а то й небажання продовжувати навчання у старших класах гімназії мали своїм наслідком постійне скорочення учнів з класу в клас. Наприклад, у 1851/52 н.р. в гімназії у I класі було 79 учнів, у VIII – 23, причому з числа останніх гімназія могла дати рекомендацію для дальшого навчання в університетах лише 15, сім мали перездачу [31. – 1852. – 31 груд.]. У 1869/70 н.р. за два семестри кількість учнів скоротилася на 49 осіб [17. – 1870. – 14 вер.]. Ось характерні результати з цього приводу по гімназії через кожних 8 років у 1884-1896 роках і лише щодо учнів двох національностей: українців і німців (у т.ч. і євреїв).

I клас		VIII клас	
1884 р.	німців – 94 українців – 24	1891 р.	німців – 26 українців – 7
1885 р.	німців – 66 українців – 18	1892 р.	німців – 35 українців – 6
1886 р.	німців – 75 українців – 18	1893 р.	німців – 32 українців – 3
1887 р.	німців – 59 українців – 21	1894 р.	німців – 22 українців – 8
1888 р.	німців – 64 українців – 22	1895 р.	німців – 26 українців – 2

1889 р.	німців – 75	1896 р.	німців – 30
	українців – 18		українців – 3
Разом:	німців - 433	Разом:	німців – 171 (39,5%)
	українців - 121		українців – 29 (24%)

Серед румунів за ці ж роки відсоток тих, що добралися до 8 класу, становив 25 % , серед поляків – 22 % [4. – 1898. – 9 лют.]. В цілому за 1850-1908 рр. у першу Чернівецьку гімназію було зараховано на навчання 7012 учнів. З них дійшло до 8 класу 2662 учні (38%), закінчили і отримали атестат 2322 учні (33,1%) [23, с. 78-79].

Головною причиною відсіву стосовно українців було, безумовно, навчання на нерідній німецькій мові. Для багатьох не-німців німецька мова стала непереборним бар'єром на шляху здобуття якісної середньої освіти, а центральна влада дуже не охоче, впродовж десятиліть „вирішувала” справу організації середньої освіти для тубільного населення на рідній мові. А виключення учнів з гімназії означало для кожного не тільки втрату батьками важко зароблених грошей (не менше 30 фл. на рік), але й глибоку моральну травму, невдоволення такою системою освіти. Для порівняння: у Львівську українську гімназію за тих же шість „восьмирічок” записалося 533 учні, дійшли до 8 класу 284 (51%) – відсоток у порівнянні з учнями-українцями в Чернівецькій гімназії у 2 рази вищий [4. – 1898. – 20 лют.]. Це ще один доказ того, що не стільки суворі вимоги викладачів чи лінощі учнів, а все-таки німецька мова була головною перешкодою у здобутті більшою кількістю буковинських українців (як і румунів) середньої освіти.

Звичайно, перша Чернівецька гімназія була визначним осередком освіти у місті і краї, у ній працювали відомі педагоги, культурні, громадські діячі, зокрема Е.Нойбауер – поет, друг Ю.Федьковича, Й.Обріст – австрійський поет, перший перекладач творів Т.Шевченка німецькою мовою, А.Пумнул – автор підручника румунської мови, С.Шпойнаровський, який викладав у цій гімназії українську мову і філософію, автор 3-х читанок для українських шкіл. У гімназії навчалися Є.Ярошинська – відома українська письменниця, М.Емінеску – видатний румунський поет, К.Умлауф – музикант, співак,

літератор і К.Мікулі – композитор, піаніст, фольклорист, К.Томашук – відомий громадський діяч, перший ректор Чернівецького університету, І.Синюк – відомий український письменник, І.Сбієра – румунський письменник, літературознавець, С.Релі – румунський історик, В.Репта – митрополит Буковини, Ом.Попович – відомий український педагогічний, громадський і політичний діяч, Ю.Пігуляк – український живописець, В.Козарищук – український фольклорист, письменник, громадський діяч, А.Кибич-Ревняну – румунський мемуарист, Г.Дроздовський – австрійський поет, прозаїк, драматург, Л.Гоян – румунський віолончеліст, скрипаль, піаніст, Г.Гурмузакі – румунський публіцист, фольклорист, А.Гурмузакі – румунський публіцист, громадський діяч, К.Горбаль – український письменник, журналіст, громадський діяч, К.Бераріу – румунський письменник і громадсько-культурний діяч, С.Боднареску – румунський поет і драматург, Сімігінович-Штауфе – австрійський поет, перекладач, фольклорист, К.-Е.Француз – витатний австрійський письменник, В.Шесан – церковний діяч, Т.Штефанеллі – румунський письменник, історик, Ш.Штефуряк – румунський письменник, В.Герасім – румунський філософ, письменник, К.Логін – румунський літературознавець, Д.Онищук – український письменник, Д.Петріно – румунський поет, Т.Роб'яну – румунський поет, Р.Сбієра – румунський письменник, Т.Галіп – український письменник, громадсько-культурно діяч, С.Воробкевич – видатний український композитор, поет, громадський діяч, Т.Бриндзан – український громадський культурний діяч та ін.

При всіх заслугах цієї гімназії все ж доводиться констатувати, що вона створювала більше можливостей для німецькомовного населення і менше для українського, про що свідчать сучасники. Ось як про це писав у своїх спогадах „Відродження Буковини” один з учнів першої Чернівецької гімназії згадуваний Ом.Попович (згодом перевівся в учительську семінарію): „Тодішня одинока (єдина. – Ред.) в Чернівцях гімназія була наскрізь німецька, учителі самі майже німці з Чех (з Чехії. – Ред.) та інших західних країв Австрії. До 1. кляси вступало рік-річно кільканадцять українців, але матурував

(складав іспит на атестат зрілості. – Ред.) звичайно один, або й ні один, по дорозі пропадали вони, а коли вийшов який, то національно зовсім несвідомий. Німецька гімназія робила учеників національно байдужими, зокрема українців... Німецька викладна (викладова. – Ред.) мова замикала загалові українців доступ до вищих шкіл, бо тільки одиниці поборювали мовні (мовні. – Ред.) труднощі” [10, с. 128 – 129]. Є.Дмитрів (І.Семака) писав у 1909 р. про цю гімназію: „Хто з руских (українських. – Ред.) дітей покінчив сю школу, той відчувився від свого темного народу, бо тут віяв чужий німецький дух, і всі предмети викладалися по-німецьки” [7, с. 6].

Ось чому батьківська громадськість і крайова влада виступали за збільшення у Чернівцях, на Буковині кількості гімназій, у т.ч. з викладанням на національних мовах корінного населення краю. Тим більше, що перша Чернівецька гімназія з кожним десятиліттям ставала надто переповненою. Ще у 1862 р. газета „Виковіна” писала, що внаслідок переповненості класів у гімназії учні не можуть отримати належні знання, четверта їх частина не може у зв’язку з цим перейти в наступні класи, змушені перездавати з окремих предметів, а то й залишатися другорічниками [12. – 1862. – 6. März]. Питання про заснування української гімназії у Чернівцях порушувало у 1874 р. також українське товариство „Руська бесіда” [4.– 1896. – 1 серп.].

У липні 1883 р. на засіданні крайового сейму спеціально розглядалося питання про другу гімназію. Доповідач депутат Лупу констатував, що Крайова шкільна рада вже більше десяти років вносить клопотання про відкриття другої гімназії, бо перша переповнена: у 1877 р. – 639 учнів, у 1883 р. – 830 учнів. „Ні в одному краї, – підкреслив він, – не зроблено урядом так мало для середньої освіти, як на Буковині”. Сейм ухвалив рішення про відкриття у Чернівцях другої гімназії [17. – 1883. – 27 Juli.].

Та до реалізації цього рішення пройшло 14 років. Сейм, громадськість, преса і далі порушувала це питання. Крайовий сейм у черговий раз ухвалив у 1887 р. рішення про відкриття у Чернівцях ще однієї державної гімназії [4. – 1887. – 28 січ.]. Крайова шкільна рада у 1891 р. звернулася до крайового сейму, щоб при відкритті у Чернівцях другої німецької гімназії було передбачено відкриття й паралельних українських класів [4. –

1891. – 12 бер.]. Газета „Викowiner Rundschau” в черговий раз звертала у 1895 р. увагу влади на те, що гімназія в Чернівцях переповнена: 914 учнів на 20 класних кімнат, отже 45 учнів на одну кімнату. Через те заняття у першу зміну тривали тільки 3-4 години. На інші гімназії Австрії значно менше припадало учнів на один заклад: у Нижній Австрії – 428, у Сілезії – 357, у Моравії – 545, у Галичині – 683 [14. – 1895. – 1 Aug., 7. Dez.].

Нарешті, у листопаді 1895 р. було дано дозвіл про відкриття з наступного 1896/97 н.р. у Чернівцях другої чоловічої німецької гімназії з паралельними українськими класами. Почала вона діяти у 1896/97 н.р. тимчасово у старій казармі при 74 учнях. Директором було призначено уродженця Буковини, випускника Віденського університету німця проф. Вінцента Фаустмана (до того – учитель, директор нижчої німецької гімназії; перед війною директором був Корнелій Козак, у 1917 – 1918 рр. – Агенор Артимович) [4. – 1896. – 15 лют.; 17 чер., 6 вер.; 17. – 1897. – 31 März.; 15, с. 35]. У тому ж 1896 р. магістрат виділив під будівництво нової гімназії (вартістю 117 тис. фл.) [4. – 1898. – 11 лют.] ділянку землі на пл. Фердинанда (де нині – гімназія №5, вул. Загула, 8]. Вступникам у гімназію треба було представити свідоцтво про хрещення, про закінчення 4 класів народної, вказати рідну мову (німецьку, українську, румунську) [4. – 1896. – 26 чер.], скласти вступні іспити з релігії, української і німецької мов, арифметики за 4 класи народної школи [4. – 1896. – 12 лют.]. Було влаштовано підготовчі курси.

Становлення гімназії відбувалося складно, особливо для українських дітей. Коли оголосили прийом в українські класи другої Чернівецької гімназії, батьки на radoщах виявили готовність направити на навчання 93 учнів з Чернівців і 160 – з повітів Буковини. Але коли взнали, що треба складати іспит з німецької мови, то число бажаючих скоротилося у 5 разів! [4. – 1897. – 19 чер.].

У 1897 р. в український клас вступав 41 учень, серед них був лише один німець, але німецьку мову мусили здавати всі, внаслідок чого 16 українців не склали цей іспит і не вступили в гімназію [4. – 1897. – 19 чер.].

У паралельних українських класах другої гімназії, зокрема уже у першому, українською мовою заняття велися тільки на

уроках української мови (2 год. на тиждень), латині й математики. Німецькою мовою відбувалися заняття з німецької мови [5 год. на тиждень), з історії, географії, грецької мови, природознавства, землезнавства та інших предметів. Українську мову викладали спочатку два учителі-німці Франк і Преліч, які самі її знали дуже приблизно, як і вчитель природознавства Мейєр. Усі вивіски, документація у цій гімназії велася німецькою мовою. У 1902 р. (через 5 років після відкриття) у бібліотеці цієї гімназії у німецькому відділі було 1065 книг навчальної літератури, в українському – 68 [4. 1902. – 22 лип.]. Тож учні-українці мусили старатися з усіх сил, щоб опанувати навчальну програму [4. – 1897. – 24, 29 чер., 16, 20 лип., 1902. – 22 лип.]. Приміром, після першого року навчання в „українській” гімназії у Чернівцях складало іспити 43 учні-українці, 8 здали на „відмінно”, 22 – зі знаннями першого класу, 7 – зі знаннями другого класу, 4 мали перездачу, 1 не атестований [4. –1897. – 16 лип.]. При вступі у нову гімназію і здачі німецької та української мов міські діти не знали української мови, а сільські – німецької. Тому наступного 1897/98 н.р. батьки-українці значно менше направили дітей у гімназію – 25 (та ще 6 другорічників) [4. –1897. – 9 вер.].

У зв'язку з цим українська батьківська громадськість у лютому 1898 р. навіть звернулася з петицією в Буковинський крайовий сейм, скаржачись на важкі вступні іспити в гімназію з німецької мови, високу плату за навчання і слабкі знання, які дістають вихованці гімназії. Зокрема зазначалося, що вступні іспити з німецької мови для сільських дітей – це серйозна перешкода для них на шляху до здобуття середньої освіти. Наголошувалося, що при відкритті у Чернівцях другої гімназії з паралельними українськими класами 160 українських дітей подали заяви про вступ до цієї гімназії. Однак, коли взнали, що треба здавати вступний іспит з німецької мови, багато хто з них вирішили не здавати цього іспиту, отже, і не вступати в гімназію. До того ж хто склав іспит лише на „задовільно” мусив заплатити за іспит 20 фл. [4. –1898. – 20 лют.]. Тому у другій Чернівецькій німецько-українській гімназії українці спочатку становили меншість. У 1898 р. у ній навчалася, наприклад, 173 німці і євреї, 82 українці, 24 поляки, 8 румунів [4. – 1898. – 20 лип.], у 1899 р. –

відповідно 135 німців і євреїв, 113 українців, 39 поляків, 9 румунів [4.– 1899. – 21 лип.], у 1906/07 н.р. – 340 українців (53%), 232 німці і євреї, 70 поляків, 3 чехи, 1 угорець – всього 646 учнів, з них: 537 – з Буковини, 17 – з Галичини, 5 – з інших австрійських провінцій, 2 – з Угорщини, 1 – з Румунії, 4 – з Російської імперії [22, с.60-61]. У гімназії з 1900 р. працював відомий український історик М.Кордуба. Істотне збільшення числа українців в українських класах цієї гімназії спростовувало твердження деяких німецьких чиновників про нездатність дітей українців до набуття знань за середню школу, більшу їх придатність до фізичної праці. (Крайовий інспектор шкіл чех Тумлірж нарікав у 1901 р., що надто вже багато дітей українців вчиться у гімназіях (насправді вони становили тоді лише 9%), що в краї „з них були б добрі ремісники, кравці, шевці” [4.– 1901. – 30 лип.]).

У зв'язку з переповненістю першої Чернівецької гімназії у 1901 р. було створено її філіал з німецько-румунськими паралельними класами, який у 1906 р. став третьою німецько-румунською гімназією у Чернівцях [21, с.205] (директор Теодор Бужор). У 1906/07 н.р. у ній серед 429 учнів уже переважали учні із румунських родин – 204, але вчилися також німці і євреї (190), поляки (34), угорці (1), більшість були вихідці з Буковини (374), незначне число з інших провінцій і країн: з Галичини (35), з Румунії (6), з Російської імперії (6), з Угорщини (3) [22, с.60-64]. У 1914 р. розпочалося будівництво приміщення для неї по вул. Семигородській вартістю 972 тис. к., однак війна завадила його завершенню [16. – 1914. – 6 трав., 29 серп.] (Завершено при „румунській владі” як жіночий лицей *Oltea Doamna*, при радянській владі – СШ №26, нині – гімназія №3).

В німецько-українській гімназії у Чернівцях навчалися Д.Загул – український поет, критик, літературознавець, перекладач (нині гімназія носить його ім'я); І.Дошівник – український письменник, перекладач, педагог; Д.Руснак – український оперний співак і диригент; І.Василяшко – український літературознавець, краєзнавець, педагог.

Учні гімназій із сіл (як і студенти університету) змушені були наймати житло у приватному секторі, що було додатковими витратами для селянських родин. Реальною формою допомоги

учням була організація при гімназіях бурс (гуртожитків чи інтернатів). У 1898 р. в українській бурсі поселили 23 гімназистів і семінаристів, а в 1900 р. у ній уже було 50 хлопців [4. – 1898. – 4 лют.; 1900. – 7 бер.]. У 1904 р. Крайова шкільна рада ухвалила рішення побудувати по одному інтернату для 100 гімназистів і 50 гімназисток з проханням, щоб держава виділила 20 тис.к. і стільки ж крайова влада, 5 тис.к. – Православний релігійний фонд Буковини і по 300 к. – батьки кожного учня (учениці). Однак прошених коштів не поступило. Такі гуртожитки були збудовані на кошти, зібрані національними культурологічними товариствами для учнів відповідної національності, зокрема українським товариством „Народний дім” – для хлопців, „Товариством руської православної шляхти” – для дівчат, румунським „Товариством культури і літератури” – для хлопців, румунським жіночим товариством – для дівчат, товариством „Німецький учительський дім” – для хлопців. Сподівалися, що утримання цих гуртожитків візьме на себе держава і край. Але Буковинська крайова шкільна рада у своєму розпорядженні опікунам бурс від 12 вересня 1906 р. повідомляла, що згадані товариства повинні взяти на себе і утримання цих недержавних закладів (харчування, опалення, освітлення, прибирання, медична допомога, дотримання дисципліни), виділивши для цього відповідальних учителів [25. – Арк. 29-30, 38-41]. Товариство „Українського народного дому” (218 членів) утримувало у своїй бурсі 70 хлопців і розпочало у 1906 р. будівництво приміщення на 160 хлопців [4.– 1906. – 13 трав.].

Крім класичних гімназій з їх гуманітарним спрямуванням, була потреба і в більш „практичних” середніх навчальних закладах, наближених до потреб народного господарства. Їх називали „реальні гімназії”. Оскільки на Буковині їх заснуванню сприяв своїми коштами Буковинський православний релігійний фонд, то ці гімназії називали ще „вища православна реальна школа”. Про її створення порушувалося питання ще у 1817 р. [20, с.52], але лише через 10 років, у 1828/29 н.р. при т.зв. нормальній школі у Чернівцях було відкрито четвертий клас, і на цій базі створено нижчу німецьку реальну гімназію. У 1851 р. у ній навчалося (безплатно) 112 учнів (53 поляки, 47 німців і євреїв, 7 українців, 5 румунів), працювало 4 вчителі [31. – 1852. – 31

груд.]. Половина коштів на утримання виділяв магістрат, половину – шкільний фонд [31. – 1852. – 31. Dez.; 27, с. 34-35]. Цього було недостатньо, тому у 50-х роках XIX ст. знову обговорювалося питання про створення повної реальної гімназії на кошти релігійного фонду. Після тривалих перемовин 4. IX. 1863 р. було створено реальну гімназію: 5-ті і 6-ті класи, після 1870/71 н.р. – наступні класи (стару 2-класну нижчу реальну школу у 1872 р. закрили) [20, с. 52]. У школі вивчали релігію, німецьку мову і літературу, арифметику, геометрію, механіку, географію, природничу історію, природознавство, каліграфію, креслення, архітектуру (будівельну справу) та інші предмети. Мова навчання – німецька, румунська, українська. У 1864 р. у реальній гімназії працювало 9 учителів, навчалося 132 учні, наступного року – 13 учителів і 223 учні; 1867/68 н.р. – 361 учень, 1895/96 н.р. – 562, 1906/07 н.р. – 613 учнів [28, с.13, 66; 17. – 1868. – 4, 27. Sept.; 2. Okt.]. У гімназії вчилися учні не тільки з Чернівців, Буковини, але і з Галичини, Чехії, Моравії, Нижньої і Верхньої Австрії, Далмації, Угорщини, Пруссії, Баварії, Туреччини, Російської імперії, Румунії та інших провінцій і країн. Так, у 1894/95 н.р. серед учнів (усіх 471) 212 (45%) були з Чернівців, 134 (28%) – з повітів Буковини, 64 (14%) – з Галичини, решта – з інших провінцій імперії та з-за кордону. 236 з них, або 50% – становили євреї, 89 (19% – німці), 72 (15%) – поляки, 32 (7%) – українці, 31 (7%) – румуни) [4. – 1895. – 18 лип.]. У 1906/07 н.р. серед 613 учнів реальної гімназії 436 (71%) були з Чернівців і повітів Буковини, 107 (17%) – з Галичини, 37 (6%) – з Румунії, 17 (3%) – з інших провінцій Австрії, 6 (1%) – з Угорщини, 7 (1%) – з Російської імперії, 1 – з Німеччини, 2 – з інших країн. За національністю 426 (69%) були німцями і євреями, 66 (11%) – румунами, 65 (11%) – поляками, 45 (7%) – українцями, 6(1%) – чехами, 5 (1%) – угорцями [22, с. 60-61]. Отже, частка українців у реальній гімназії не піднімалася вище 7%, а „православних” – у православної гімназії – не вище 10%. Буковинських українців серед них було іще менше, бо більшість зазначених українців були галичанами.

Працювала школа у приміщенні по вул. Семигородській (нині – ЗОШ №2 по вул. Головній, 87). У свій час у реальній школі навчалися українські художники П.Видинівський,

Є. Максимович, Ю. Пігуляк, М. Івасюк, український актор і режисер І. Дутка, навчався, а згодом і працював тут відомий український громадський і політичний діяч, педагог, письменник Є. Пігуляк.

Напередодні Першої світової війни міністерство культів і освіти своїм наказом від 25 квітня 1914 р. чоловічу приватну гімназію в Чернівцях, що діяла по вул. Краєвої палати, 3 (нині – вул. А. Шептицького), формально перетворило у 8-класну реальну гімназію з німецькою мовою викладання. Вона мала поєднувати статус гімназії зі статусом реальної школи [16. – 1914. – 3. Маї]. Однак з початком війни це не вдалося реалізувати.

Впродовж понад півстоліття 1-а Чернівецька німецька гімназія залишалася єдиним середнім навчальним закладом такого типу. Лише у 1860 р. у Південній Буковині відкрито гімназію у м. Сучаві на кошти Буковинського православного релігійного фонду, у 1872 р. – у м. Радівцях, згодом – у м. Сереті.

У північній частині краю, де проживало переважно українське населення, особливо на селі, гімназій не було (крім Чернівців). Відповідно вкрай мало було випускників з середньою освітою, які могли вступати в університет. Звідси – одна з причин відносно малої чисельності української інтелігенції – провідної сили українського національного відродження.

У цьому відношенні українці Буковини серйозно відставали від інших слов'янських народів Габсбурзької монархії. Ті, користуючись конституційним правом на навчання рідною мовою, добилися істотних успіхів. Приміром, у 1888/89 н.р. в Австрії (без Угорщини) було 96 класичних і 59 реальних гімназій. З них: відповідно 40 і 17 – чеських, 23 і 3 – польських, 3 і 1 – сербо-хорватські і лише одна українська в Галичині, а на Буковині – ні однієї української [4. – 1889. – 17 січ.].

Серед причин: українці краю дещо пізніше почали добиватися цього, а австрійська бюрократія з цим довго зволікала. У 1872 р. чи не вперше депутати Буковинського крайового сейму Скварчук, Клим, Кричун і Маковей від імені українських виборців Кіцманського повіту (до 1905 р. він включав і Заставнівський повіт) звернулися до крайових властей відкрити реальну гімназію у Кіцмані, але безуспішно. 1 жовтня

1874 р. це питання порушувало українське товариство „Руська бесіда”.

28 жовтня 1877 р. українське політичне товариство „Руська бесіда” звернулося з цим проханням до міністерства культів і освіти через галицьких українських парламентських депутатів Озаркевича і Ковальського, але без наслідків. Безусішним було звернення цього товариства і у 1880 р. Але того року на Буковині перебував цісар Франц Йосиф I, і українська делегація „Руської ради” 16 вересня 1880 р. звернулася до нього з проханням дозволити відкрити українську гімназію у Кіцмані. Цісар обіцяв. Представники Кіцманщини пропонували для цього: якщо бракує коштів з державного бюджету, то використати на це засоби Буковинського православного релігійного фонду. Але тодішній голова фонду крайовий президент Ієронім Алесані (за статутом фонду) виступив проти [4. – 1896. – 1 вер.].

У 1881 р. „Руська рада” ще раз направила відповідну петицію в міністерство культів і освіти і 21 травня того ж року отримала відмову, причому не тільки традиційно через брак коштів, але й через те, що Кіцмань – містечко, взагалі не підходить, щоб там відкривати гімназію. „Не дозволяють відкрити гімназію у Кіцмані, бо над темним народом ліпше і легше панувати, – писала у 1885 р. (13.X) українська газета „Буковина”, яка саме 1885 р. почала виходити під редакторством Ю. Федьковича, а згодом майже кожного року нагадувала: цю гімназію обіцяв відкрити сам цісар.

У лютому 1886 р. депутат парламенту від Кіцманського виборчого округу звернувся із депутатським запитом до міністра культів і освіти про необхідність заснування ще однієї німецької гімназії у Чернівцях (про це уже йшла мова вище), а також у Кіцмані. Той обіцяв „вивчити” цю пропозицію. Незабаром, у квітні того ж року „допоміг” цьому „вивченню” депутат від єврейської громади Чернівців Вагнер, заявивши: у Чернівцях справді варто відкрити другу німецьку гімназію, а у Кіцмані нема потреби її відкривати [4. – 1886. – 28 лют., 13 квіт.].

До справи „підключилася” українська батьківська громадськість. У липні 1886 р. міністру культів і освіти була направлена петиція від 53 сіл Кіцманського повіту і окрема

петиція від „Руської ради” з тим же проханням про відкриття гімназії у Кіцмані [4. – 1886. – 13 лип.; 1887. – 21 січ.].

З Відня відповіли, що через несприятливий фінансовий стан ні у Чернівцях, ні у Вашківцях, ні у Кіцмані у даний час гімназія не може бути відкрита [4. – 1887. – 13 серп., 13 вер.]. Але, мабуть, стурбований такою активністю буковинців міністр культів і освіти Австрії сам прибув на Буковину через півтора місяця, відвідавши чимало навчальних закладів Чернівців і краю. До нього прибула на прийом українська делегація у складі С. Смаль-Стоцького, Є Пігуляка і Юрія Федьковича. С. Смаль-Стоцький вручив міністру петицію про невідрадний стан українських шкіл, про необхідність відкриття української гімназії [4. – 1887. – 13 жовт.].

Оскільки питання не вирішувалося, прохання, заяви, вимоги відкриття гімназії у Кіцмані поступали з Кіцманщини у Відень у 1890, 1892, 1895 рр. Приміром, на вічі у червні 1895 р. у Кіцмані кіцманські господарі Лютик і Южковський вкотре ставили цю вимогу [4. – 1895. – 13 чер.].

У 1896 р. нібито було ухвалено рішення про відкриття німецько-української гімназії у Кіцмані [4. – 1898. – 21 січ.], але воно не було реалізовано. Звернення до влади про відкриття гімназії продовжувалися, зокрема батьківської громадськості Кіцманського повіту у 1898 р. у Буковинський сейм, депутата Є. Пігуляка у березні 1901 р. [4. – 1901. – 24 бер.]. На відкриття гімназії у Кіцмані до певної міри вплинуло те, що містечко Кіцмань з 27 серпня 1902 р. офіційно було переведено в категорію міст [4. – 1902. – 10 вер.].

Гімназія була відкрита у 1904 р, але не суто українська, а німецько-українська (утраквістична, тобто двомовна) [4. – 1904. 19 чер.; 33, с. 338]. У перший рік до гімназії записалося на вступні іспити понад 100 дітей, у другий – 90, у третій – 46 [4. – 1906. – 12 вер.]. „Мужицькі діти, віддані на науку до гімназії [Кіцманської], в застрашуючій числі перепадають, – писала газета „Буковина” у номері за 4 лютого 1906 р. [4. – 1906. – 4 лют.]. Такий відтік міг бути зв’язаний з важкістю навчання для сільської молоді, особливо з вимогою доброго знання німецької мови. Приміром, перше півріччя 1906/07 н.р. 78% учнів закінчили

Кіцманську гімназію з позитивними оцінками, 28% – з „лихими”, тобто негативними [4. – 1906. – 28 січ.].

Якщо на початку 1906/07 н.р. в гімназії при 12 учителях числилося 259 учнів: 139 – з Буковини, 120 – з Галичини; 236 українців, 11 німців, 10 поляків, 2 чехи, то на кінець цього навчального року – 195 учнів: 101 – з Буковини, 94 – з Галичини; 173 українці, 11 німців, 9 поляків, 2 чехи. Отже, число українців скоротилося на 63 учні (27%) [4. – 1906. – 23. груд.].

Очевидно, враховуючи, що в гімназії навчатиметься контингент учнів із селянських, переважно небагатих сімей, із 195 учнів 168 учнів були звільнені повністю від плати за навчання, 1 – наполовину – разом – на 87%, а 7 учнів отримували стипендії [4. – 1906. – 7 жовт.; 22, с. 64 - 65]. Крім витрат на утримання учнів у гімназії, батьки мусили ще й допомагати у будівництві нового її приміщення [4. – 1907. – 4 вер.].

На народному вічі у Кіцмані 8 вересня 1907 р. учасники вимагали, щоб утримання Кіцманської гімназії держава повністю взяла на свій кошт [4. – 1907. – 11 вер.]. Ще більш радикальну вимогу висували учасники віча у с. Дорошівцях 12 вересня 1909 р., добиваючись „переміни утраквістичної гімназії в Кіцмані яко невідповідної потребам руского [українського] населення на чисто руску [українську]” [4. – 1909. – 19 вер.].

Але поступово число учнів гімназії зростало, гімназія стала 8-класною, у 1911 р. у ній навчалось 579 учнів, 98 з них були забезпечені гуртожитком [33, с. 338]. Тут працювали відомі українські діячі культури, зокрема учителем – Сільвестр Яричевський, директорами – Агенор Артимович, Сергій Шпойнаровський. У Кіцманській гімназії вчилися: український письменник Корнило Ластівка, український оперний співак Денис Руснак. За порівняно короткий час свого існування Кіцманська гімназія відіграла помітну роль у регіоні свого функціонування в українському культурному житті.

Існувала гімназія і у м. Сереті – тодішньому повітовому центрі Серетського повіту, який включав цілком територію нинішнього Глибоцького р-ну Чернівецької обл. У ній навчалися вихідці в основному з цього повіту, у т.ч. й з населених пунктів, що нині входять до Глибоцького р-ну. Станом на 1907 р. у Серетській гімназії при 20 викладачах навчалось 323 вихованці.

169 з них повністю платили за навчання, а 203 були звільнені від цієї плати [22, с. 65].

Того ж 1907 р. діяли також гімназії у Пд. Буковині у Сучаві (25 учителів, 623 учні) і Радівцях (23 учителі, 312 учнів), де навчалися переважно вихідці з південних повітів краю з румунських, українських, німецьких, єврейських, польських родин [22, с. 53 – 57].

Станом на 1908 р. на Буковині діяло 7 гімназій, але ні однієї цілком української (тільки у двох паралельні класи), хоч українське населення завжди в краї становило відносно більшість. У цьому зв'язку слід віддати належне мешканцям м. Вижниці і Вижницького повіту, українським політичним і національно-культурним діячам, які (як і кіцманчани) довго і наполегливо добивалися української гімназії, теж слали до центральних і крайових властей петиції, звернення, резолюції народних віч з відповідними вимогами. Так, на народному вічі у с. Довгопіллі Вижницького повіту (включав тоді і нинішній Путильський р-н) 13 вересня 1908 р. одним із пунктів ухваленої резолюції було: „Щоби Вижницька гімназія якнайскоріше відкрилася з українською мовою викладання, а не німецькою, бо це гімназія не лише для Вижниці, а для всього повіту” [4. – 1908. – 27 вер.]. На вічі 27 жовтня того ж 1908 р. у с. Усть-Путилові серед багатьох вимог була й така: „Направити телеграму до Бека [глава уряду Австрії], щоб відкрити гімназію у Вижниці” [34. – 1908. – 14 лист.].

Тоді ж української гімназії домагалися й українці Галичини. Щоб не відкривати дві гімназії, австрійський уряд просто схитрував: вирішив відкрити українську гімназію на межі між Буковиною і Галичиною у м. Вижниці-над-Черемошем, де зможуть вчитися діти з обох провінцій. Указ цісаря про відкриття української 8-класної гімназії у Вижниці було підписано 7 листопада 1908 р. [4. – 1908. – 8 лист.], тобто в честь 60-річчя правління цісаря Франца Йосифа.

Першим директором Вижницької української гімназії був Антон Клим, а коли він перейшов на посаду крайового інспектора українських шкіл, директором став Микола Ісопенко. Не всі учителі гімназії були українцями, але працювали дружно,

даючи молоді не тільки добрі знання, але й виховуючи їх українськими патріотами.

У перший рік функціонування гімназії число вступників було значне: у I класі сформовано 4 паралельних класи по 60 – 65 учнів. Згодом навчалось по 500 – 600 учнів щороку. Дозволялося набирати і до 2% дівчат (фактично набирали до 4%). З самої Вижниці навчалось порівняно небагато – 30 – 40 учнів [32. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 8; 37. – S. 58].

З часом наплив молоді до гімназії спадає, частина учнів її залишає. У 1911 р. уже I клас залишило 27 учнів – буковинців і 7 галичан. У 1912 р. із 7 сіл повіту не було у гімназії ні одного учня, із двох сіл було по одному. „Насамперед біднота нашого народу, а особливо невідрадне матеріальне положення гуцулів є причиною, що люди так мало дають в нас своїх дітей до вищих шкіл на науку”, – писала газета „Нова Буковина” [35. – 1912. – 20 січ.].

У 1910/11 н.р. у Вижницькій українській гімназії навчалось 473 учні, у т.ч. 237 з Буковини, 200 – з Галичини [35. – 1912. – 18 січ.].

Тривалий час домагалися гімназії також мешканці м. Вашківців і повіту. У 1904 р. це питання порушував вашковецький староста Д. Балошескул, на вічах підтримували це домагання відомі українські політики М. Василько, С. Смаль-Стоцький та ін. Офіційно приватна українська гімназія у Вашківцях була відкрита 9 вересня 1912 р. під патронатом товариства „Українська школа” і дістала ім'я Т.Г. Шевченка. Бажаючих навчатися було порівняно багато. Уже у перший клас записалось 90, прийняли 60 учнів, переважно українців, а також 2 поляків і 4 євреїв [37, с. 143]. У гімназії працював відомий педагог, письменник Іван Бажанський.

Виникла і діяла приватна реальна гімназія у м. Сторожинці. Громадськість добивалася державного її статусу, оскільки для батьків це було б полегшення при утриманні учнів. Це питання не раз обговорювалося. У березні 1914 р. на нараді парламентських депутатів від Буковини і сеймових, що відбулася у Чернівцях, серед ряду питань, обговорювалося і це [16. – 1914. – 5 März]. Однак було вирішене воно тільки у червні 1918 р. [36. – 1918. – 30. Juli].

Можна констатувати, що українська гімназійна освіта мала певний поступ вперед. Але на фоні поступу інших національностей краю він був для українців недостатнім, про що засвідчують такі офіційні дані. У 1908 р. у гімназіях усієї Буковини навчалося 5847 учнів, з них 2337 (40%) становили євреї, 1149 (20%) – румуни, 976 (17%) – німці, 944 (16%) – українці [4. – 1908. – 18 груд.], хоч у національному складі населення Буковини євреї становили у 1910 р. 12,9%, румуни – 34,1%, німці – 8,2%, українці – 38,1% (у північних повітах – 54,4%). Отже, порівняно зі своєю чисельністю в краї автохтонне населення значно гірше було представлене у середній гімназійній освіті: українці – у 2,3 рази, румуни – в 1,7 рази. Основними причинами такого становища були: переважно нерідна мова навчання і важке матеріальне становище основної маси українці і румунів, особливо сільського населення.

У Чернівцях виникли і деякі середні спеціальні навчальні заклади, які готували фахівців середньої ланки для ремісничих, промислових, торговельних закладів. Питання про заснування у Чернівцях державної ремісничої (промислової) школи порушувалося Буковинською торгово-промисловою палатою ще у 1857 р., але відкрита вона була лише у 1873 р. У школу приймали тих, хто після народної школи мав знання ще й за 4-річне навчання у нижчій реальній гімназії чи реальній школі.

У школі викладалося широке коло предметів як загальноосвітніх, так і фахових: німецька мова, історія, географія, математика, фізика, механіка, креслення, органічна і неорганічна хімія, нарисна геометрія, архітектура, мінералогія, бухгалтерія, морфологія, технічна хімія і хімічна технологія, машинознавство, креслення будівельних конструкцій, історія архітектури, а за вільним вибором – моделювання й каліграфія.

Школа не раз розширювалася за рахунок відкриття нових відділів: через три роки після заснування створили школу підвищення ремісничої кваліфікації, у 1879 р. – відділ майстрів будівельної справи. У 1884 р. школу розширили до 4 семестрів, у 1896 р. – до 5. У 1882 р. відкрито ще торговельну школу, розширену у 1888 р. до 4 курсів. У 1886 р. відкрито 4-річну школу мебльовиків. У 1894 р. введено ще 5-місячний курс підготовки вчителів малювання. Чисельність учнів у школі

суттєво мінялася. У 1896/97 н.р. у школі навчалося 386 учнів, у т.ч. у ремісничому відділі –79, у будівельному – 12, у торговельному – 97, зразково-купецькому – 24 і т.д. [4. – 1897. – 22 серп.]. У 1906/07 н.р. у цій школі навчалося 220 учнів: 166 (75%) німців і євреїв, 29 (13%) – поляків, 13 (6%) – румунів, 10 (4%) – українців, 1 – чех, 1 угорець [22, с. 60-61]. За перші 25 років діяльності школа підготувала 640 фахівців різних галузей промислових і ремісничих підприємств, торгівлі, різних комерційних закладів. Найбільш відомим директором цієї школи (нині – ЗОШ №4, вул. Т.Шевченка, 14-16) був архітектор і педагог Еріх Кольбенгайер, його заступником – Альфред Краус [15, с. 32].

До навчальних закладів виробничого навчання належала також ткацька школа, відкрита у вересні 1906 р. у Чернівцях (директор Шмідт) по вул. Новий Світ (нині – вул. Т.Шевченка). На відкритті школи серед інших виступав С.Смаль-Стоцький. Водночас відкрито крайовий базар, на якому учні цієї та інших шкіл виробничого навчання могли б продавати свої вироби [4. – 1906. – 12 вер.]. У 1906/07 н.р. у школі навчалося 24 учні (9 румунів, 6 німців, 6 українців, 3 поляки) [22, с. 58-59].

Розвиток народної освіти неможливий без учителів, зокрема у народних (початкових) школах. Спочатку вчителів присилали в Чернівці і на Буковину з Семигорода і Галичини. Розпорядженням міністерства освіти і віросповідань Австрії від 17 вересня 1848 р. поряд з римо-католицькими вчительськими курсами у Чернівцях були створені такі ж курси для підготовки вчителів для православних шкіл: одна 4-класна реальна школа і одна 2-класна православна школа [20, с. 49]. Цього було недостатньо, тому створювалися й приватні учительські семінарії з невеликим числом слухачів. Приміром, у 1860 р. у Чернівцях існувала приватна учительська жіноча семінарія, де вели заняття 7 викладачів з 6 слухачками [30, с. 228]. Але після ухвалення у 1869 р. імперського закону, а у 1873 р. – крайового закону про обов'язковість навчання дітей шкільного віку і відвідування 6-річної народної школи різко постала потреба у значній кількості учителів. Тому у Чернівцях на основі відповідного рішення від 19 серпня 1870 р. засновано 2-річну чоловічу державну семінарію (очолив директор Деметер Йосопескул). Відкрили її у 4-класній

народній школі по вул. Шкільній при 15 набраних слухачах і наявності базової школи для педпрактики (96 учнів). 14 жовтня 1872 р. у місті по вул. Ландгаусштрассе (Краєвої палати) (нині – вул. А.Шептицького) відкрито жіночу учительську семінарію (набір через рік) у тамтешній дівочій народній школі при наборі 22 слухачок. У грудні того ж 1872 р. всі учительські семінарії в Австрії стали 4-класними. У зв'язку з нестачею підготовлених абітурієнтів 8 серпня 1873 р. при чоловічій семінарії створили підготовчі класи. При жіночій у 1875/76 н.р. відкрили базову дівчачу школу для проходження практики (в т.ч. й дитсадок для дошкільнят). У зв'язку з відкриттям університету (1875 р.) частину семінарії віддали під його аудиторії (нині – 1-й корпус університету), з 1887 р. семінарія перейшла у власний будинок [14. – 1895. – 28 Aug.]. (Нині – педколедж ЧНУ, вул. Горького, 23).

Особливістю навчальної програми в семінаріях було те, що слухачі мусили ґрунтовно вивчати крайові мови (німецьку, румунську, українську), щоб могли вести заняття у школах з різнонаціональним учнівським контингентом, вивчали також педагогіку, психологію, дидактику, математику, природознавство, історію, літературу, малювання, співи, фізкультуру та ін.

У 1877/78 н.р. на чотирьох курсах чоловічої семінарії навчалось 107 слухачів, у підготовчих класах – 27, у жіночій – 101 слухачка. У базовій 4-класній школі чоловічої семінарії навчався 181 учень, при жіночій – 155 учениць і дитсадок (78 дітей) [14.– 1895. – 28 Juli]. У 1887/88 н.р. у чоловічій семінарії навчалось 150 осіб, у жіночій – 94 – разом 244. Серед них осіб німецької і єврейської національності – 72, румунської – 72, української – 70, польської – 30. Стипендію (від 40 до 120 фл. на рік) отримувало 83 особи (34%) (від держави, краю, фондів, меценатів) [17.– 1889. – 11 Jan.]. Видатки на утримання семінарії були немалі: на 1887 р. на чоловічу виділено 66, 5 тис. фл. [4.– 1886. – 28 жовт.].

Навчатися у семінарії було важко, бо досконало потрібно було володіти двома, а то й трьома крайовими мовами. Через те до „фінішу” добиралося у кінці 70- на початку 80-х рр. до 14 чол. [17. – 1883. – 1 Aug.]. У 1889 р. у чоловічій семінарії у Чернівцях

на I курсі вчилася 46 слухачів, на II – 36, на III – 19, на IV – 28 [13, с. 46-48]. У 1896/97 н.р. у семінаріях складало випускні іспити 100 осіб, склали 80: 37 – для шкіл з німецькою мовою навчання, 15 – з українською, 9 – з румунською, 1 – з угорською, 5 – з румунською і німецькою, 11 – з українською і німецькою, 2 – з німецькою, румунською і українською. Але кваліфікацію вчителя присвоювали тільки після певного терміну і складання кваліфікаційного іспиту. Того ж 1896/97 н.р. в семінарії кваліфікаційний іспит склали 32 учителі і 3 вчительки. 2 склали цей іспит для роботи у школі з німецькою мовою викладання, 7 – з румунською і німецькою, 7 – з українською, 1 – з угорською, 5 – з румунською і німецькою, 11 – з українською і німецькою, 2 – з німецькою, українською і румунською [4.– 1899. – 30 квіт.].

У таких обставинах, коли головна увага приділялася якомога кращому вивченню „allgemeinverständliche Sprache” (горезвісного „общепонятного языка”), українську мову більшість слухачів вивчала абияк. Газета „Буковина” у номері за 28 березня 1887 р. писала, що випускники семінарій не можуть в школі навіть правильно по-українськи говорити з дітьми [4.– 1887. – 28 бер.], а у номері за 28 липня 1888 р. – що в семінарії виховують ненависть до української мови [4.– 1888. – 28 лип.]. Критично про це відгукувався у середині 90-х рр. XIX ст. С.Смаль-Стоцький, тим більше, що вчили там не справжньої української мови, а малозрозумілого язичія. „Руска (українська. – Ред.) інтелігенція, – писав він, – не виносила з тих шкіл жодного позитивного знання рускої (української. – Ред.) мови і літератури. Вони не навчалися там ані говорити добре по-руски (по-українськи. – Ред.), ані правильно виражати свої гадки в письмі. Їй не подано огляду духовного життя на Русі (в Україні. – Ред.) ... Від учителів своїх училися цілі покоління буковинско-руської (української. – Ред.) інтелігенції не любити і не шанувати своєї рідної мови...” [11, с. 153].

Щоб полегшити підготовку вчителів для конкретних національних шкіл, менше тратити часу на мову, на якій вчитель не буде викладати, буковинський депутат С.Винницький вніс у квітні 1898 р. у австрійському парламенті інтерпеляцію, підписану 24 депутатами, щоб у Чернівцях відкрити українську семінарію [4.– 1898. – 1, 15 трав.]. На це влада не пішла, а

дозволила у 1899 р. в чоловічій семінарії ввести паралельні українські класи [4.– 1899. – 13 січ.]. Лише 1906 р. Крайова шкільна рада ухвалила поділити семінарії на три відділи: український, румунський і німецький [4. – 1906. – 1 лип.]. Рішення було прийнято міністерством у вересні 1909 р., реалізовано 1911 р. Український відділ очолив Василь Івасюк, внаслідок чого запити національних шкіл забезпечувалися значно краще [25. – Арк.55]. У 1912 р. у чоловічій і жіночій семінаріях 497 слухачів уже були розподілені більш-менш відповідно до потреб національних шкіл: в українському відділі – 174 (35%), румунському – 182 (36%), німецькому – 107 (27%). Було ще 30 (6%) поляків у різних відділах [26, с. XVIII-XIX].

За 1870-1905 рр. в чернівецьких учительських семінаріях навчалось 6508 осіб, у т.ч. 2695 (41%) українців, 2204 (34%) румунів, 912 (14%) німців, 671 (10%) поляк, а також 14 угорців, 8 чехів, 4 росіянина [4.– 1906. – 1 лип.]. Це єдиний навчальний заклад, де національний склад слухачів приблизно відповідав національному складу населення краю. Місто Чернівці найбільше дало учителів для шкіл Буковини: у 1903 р. з усіх 846 вчителів – вихідців з Буковини, що працювали в краї, 204 (24%) були уродженцями Чернівців [4. – 1903. – 24 чер.]. В учительській семінарії працювали С. Воробкевич, В.Сімович, О.Маковей, Ом.Попович. У ній навчалися майбутні письменники, визначні педагоги, громадсько-культурні діячі І.Бажанський, О.Вільшина, І.Діброва, С.Канюк, І.Карбулицький, В.Кобилянський, М.Марфієвич, Ор.Руснак, Д.Харов'юк, Ом.Попович, І. Синюк та ін.

Згідно з статичними даними за 1906/07 н.р. у 8 середніх навчальних закладах Чернівців учнівський контингент і учительські кадри виглядали так: у першій державній гімназії навчалось 756 учнів, працювали 32 учителі, у другій державній німецько-українській гімназії – відповідно 646 учнів, 31 учитель, у третій державній гімназії – 429 учнів, 25 учителів, у реальній гімназії – 613 учнів, 45 учителів, у крайовій 3-річній сільськогосподарській школі – 62 учні, 21 учитель, у крайовій школі ткацтва – 22 учні, 3 учителі, у чоловічій і жіночій семінаріях – 511 слухачів, 50 учителів, у державній ремісничій школі – 217 учнів, 20 учителів – разом 3256 учнів і 266 учителів

[26, с. 57]. Платили за навчання повністю 1107 (40%) учнів, наполовину – 28 (1%), були звільнені від плати 1509 (54%). Різного роду стипендії отримували 289 (9%) учнів [4.– 1901. – 7 серп.].

Учнівський контингент за національним складом у середніх навчальних закладах Чернівців становив у 1906/07 н.р.: євреї і німці – 61%, українці – 15%, румуни – 13%, поляки – 10%, чехи, угорці та ін. – 1% [22, с. 58-59]. За походженням: з Буковини – 80%, з Галичини – 14%, з Румунії – 2%, з провінцій Австро-Угорщини – 2%, з Російської імперії, Угорщини, Німеччини – 2% [22, с. 60-61]; за віком (3 гімназії): 11-14 років – 40%, 15-20 років – 55%, 21-27 років – 5% [26, с. 62-63].

Крім вказаних середніх навчальних закладів, у Чернівцях існували дівочий ліцей, різні навчальні кількомісячні курси, на яких вчилися різні категорії слухачів з освітою за народну школу чи нижчу гімназію. Особливо відомими були в Чернівцях зимові 1,5 – 2-місячні сільськогосподарські курси (курси вищої освіти для селян), засновані С.Смаль-Стоцьким. Вони тривали в зимовий час впродовж 4 років. Число слухачів зросло з 37 у 1910 р. до 80 у 1911 р. Слухачі вивчали всесвітню історію, історію України, історію державного устрою Австрії, астрономію і фізичну географію, антропологію і етнографію, гігієну, історію української літератури, історію релігії – всього 26 год. на тиждень. Курси сприяли підвищенню освітнього, культурного, фахового рівня українських селян Буковини [6, с. 115-117].

Отже, середня освіта на Буковині з середини ХІХ ст. і до Першої світової війни зробила значний поступ. Хоч і з великим зволіканням, але відкривалися нові навчальні заклади, збільшувався контингент учнів і число викладачів, вдосконалювалися навчальні програми, з'являлися нові навчальні предмети. Влада, громадські організації, меценати надавали учням деяку допомогу у вигляді стипендій, гуртожитків (бурс). У зв'язку з багатонаціональністю міста, краю склад учнів теж був багатонаціональним, що за роки навчання сприяло вихованню в них міжнаціональної і міжконфесійної толерантності. Освіту здобували не тільки представники домінуючої в імперії нації, але й деякі місцеві аборигени. Однак незаперечний факт: повсюдне навчання переважно німецькою мовою, особливо у другій

половині XIX ст., мало своїм наслідком значне обмеження чисельності учнів корінних національностей міста і краю, воно стало для сотень і тисяч українців, румунів непереборною перешкодою на шляху до здобуття ними середньої освіти.

1-3. Ботушанський В. Габсбурги в Чернівцях / В. Ботушанський, Г. Чайка // Питання історії України. Зб. наук. статей. – Чернівці: Зелена Буковина. – 2007. Т. 10. – С. 178 – 179.

4. Буковина (Чернівці). – 1895 – 1907.

5. Буковински Вѣдомости (Чернівці). – 1898 – 1905.

6. Даниленко В.М. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / В.М. Даниленко, О.В. Добржанський. – Київ – Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.

7. Дмитрів Є. Ілюстрована історія „Рускої Бесіди” в Чернівцях (1869 – 1909). – Чернівці. З друк. т-ва „Руска Рада”, 1909. – 125 с.

8-9. Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О.В. Добржанський. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

10. Попович О. Відродження Буковини / О. Попович // Буковинський журнал. – 1992. - № 1. – С. 123 – 151; Ч. 2 – 3. – С. 166 – 196.

11. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь / С. Смаль-Стоцький. – Чернівці, 1897. – 293 с.

12. Bukowina (Чернівці). – 1863 – 1865.

13. Bukowiner Professoren - und Lehrer - Schematismus für das Jahr 1889. - Czernowitz [б.р.в.]. - 64 S.

14. Bukowiner Rundschau (Чернівці). - 1892 – 1899.

15. Czernowitz. Eine Stadt im Wandel der Zeit mit besonderer Berücksichtigung ihres deutschen kulturellen Lebens/Borneman I., Tiefentahler P., Wagner R. – München, Stuttgart, 1988. - 209 S.

16. Czernowitzer Tagblatt. – 1914 – 1916.

17. Czernowitzer Zeitung. 1868 – 1913.

18. Ficker A. Hundert Jahre (1775 – 1875) / A. Ficker. – Wien, 1875. – 29 S.

19. Hauptbericht der Handels – und Gewerbekammer für das Herzogtum Bukowina und topographische Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluss des Jahres 1861. – Czernowitz, 1862. – 286 S.

20. Kaindl R.F. Geschichte der Bukowina. Dritte Abschnitt / R.F. Kaindl. – Czernowitz, 1898. – 80 S.

21. Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart / R.F. Kaindl. – Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Пер. з нім. В. Іванюка. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 300 с.

22. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1910. – Heft 14. – 379 S.
23. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1911. – Heft 15. – 415 S.
24. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. – Czernowitz, 1913. – Heft 17. – Teil 1. – S 1 – 109.
25. Staatsarchiv der Österreich. K.k. Ministerium für Kultus und Unterricht. 3045/15.
26. Statistische Nachweisung über den Stand des Volksschulwesens in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1907. - Czernowitz, 1908; Statistische Nachweisung... vom 31. Dezember 1912. - Czernowitz, 1913. – 234 S.
27. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für die Jahre 1849 – 1851. – Wien 1859. – 408 S.
28. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie. - Wien, 1868. - 5. Heft.
29. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für die Jahre 1860 - 1865. – Wien, 1868. - 380 S.
30. Übersichtstafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie für die Jahre 1861 und 1862. – Wien, 1863. - 476 S.
31. Wochenschrift der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer. – 1852 – 1854.
32. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 8.
33. Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: УРЕ, 1969. –
34. Народна справа (Чернівці). – 190
35. Нова Буковина (Чернівці). – 1912.
36. Czernowitzer Allgemeine Zeitung/ - 1918.
37. Deneschczuk W. Rechtliche Stellung der Ukrainer (Ruthenen) in der Bukowina von 1774 – 1918 / W. Deneschczuk. – Innsbruck. – 1972.

Діяльність середньої та нижчих агрошкіл (70-ті рр. XIX – початок XX ст.)

Одним із заходів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на Буковині у пореформений період було налагодження сільськогосподарської освіти, поява різних популярних форм поширення знань з тодішніх агробіологічної та зооветеринарної наук. Тогочасні крайові власті, впливовий фаховий Крайовий союз агрокультури, спеціалісти вважали (і небезпідставно), що це сприяло б піднесенню галузі, збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції, зростанню її товарної частки.

В Австрії на той час існувала така система сільськогосподарської освіти: вища сільськогосподарська академія, середні (3-річні) та нижчі (2-річні) сільськогосподарські школи, кількамісячні курси з тієї чи іншої спеціалізації [12. – 1883. - №11]. На Буковині тривалий час не було жодної з цих шкіл, а направлення молоді в німецькомовні позакрайові школи не давало належного ефекту, бо безліч часу йшло на засвоєння німецької мови, спеціальної термінології. Як писала газета „Vukowina” у 1862 р., „у цій школі учень не одержує ні найменших знань про землеробство, тваринництво, бджільництво і т.п. й повертається після закінчення навчання додому, до батьків, не маючи ніякої користі від школи. І сільський господар продовжує хазяйнувати по-старому” [2. - 1862. – 9 März].

Питання про заснування власної сільськогосподарської школи в краї вперше було поставлене у Буковинській торгово-промисловій палаті 31 грудня 1859 р., а 4 січня наступного 1860 р. відправлено відповідного листа до міністра землеробства. Однак у Відні з цією справою (як і зі всіма іншими, що стосувались Буковини) не поспішали. З початком роботи Буковинського крайового сейму (1861 р.) це питання було знову порушене у 1863 р., однак тільки у 1868 р. прийнято відповідний крайовий закон, санкціонований цісарем 24 квітня 1871 р. [3. - 1897.- 3 лип., 14 жовт.; 6. - 1868.- 2 Juni].

На відкриття школи держава виділила 1467 фл., Православний релігійний фонд Буковини надав 3-процентну позику у сумі 2 тис. фл., міністерство культів і освіти - 500 фл.,

решту – крайовий сейм. Відкриття школи (36-ї в Австрії) відбулося 1 жовтня 1871 р. у Чернівцях [6. - 1872. – 11 Aug.].

Згідно зі статутом школи, до неї приймали юнаків у віці зверх 15 років, які закінчили нижчу гімназію чи реальну школу з добрими успіхами при зразковій поведінці. Тут протягом 3 років готували з них спеціалістів - економів, управителів великих чи середніх маєтків, учителів, що викладали предмети сільськогосподарського циклу, а також давали фахову освіту синам поміщиків, великих орендарів, які побажали б самі зайнятися веденням господарства у маєтках у майбутньому. Навчання велося німецькою мовою. У зв'язку з цим в одному з офіційних крайових видань передбачливо застерігалось, що „для селян, з причини їхнього дуже низького рівня освіти школа не буде мати, на жаль, особливої користі ще принаймні два десятиліття” [10, с. 11].

Програма навчання була досить насиченою. Протягом першого року учні діставали загальні поняття, необхідні для майбутньої професії. Зокрема, з хімії і біології вчили про властивості ґрунтів і добрив, про живлення рослин, годівлю і догляд за тваринами та ін. З фізики вчили про загальні властивості тіл, про тепло, статику, динаміку, магнетизм, електрику, акустику і оптику; з математики - загальні поняття з геометрії, планіметрії, стереометрії, тригонометрії, арифметики; засвоювали також основні поняття з мінералогії, ботаніки, зоології, механіки, машинознавства, сільськогосподарських машин і знарядь. На другому році навчання учні більш предметно вивчали рослинництво (ґрунти і їх обробіток, удобрення, меліорація, сільськогосподарські культури, овочівництво, садівництво, виноградарство), тваринництво (анатомія і фізіологія домашніх тварин, їх вирощення, догляд, годівля, хвороби і методи їх лікування; велика рогата худоба, коні, вівчарство), агрокультуру і хімію, метеорологію і кліматологію. Протягом третього року навчання вивчалися предмети: луки (догляд, удобрення, збір і зберігання сіна), лісове господарство, економіка сільського господарства, аграрне законодавство, статистика, народні знання про сільське господарство, переробка і споживання сільськогосподарської продукції (переробка м'яса і молока, пивоваріння, виноробство, виробництво соку, випікання

хліба та ін.), рибальство, бджільництво, шовківництво, виробництво цегли, вапна, утримання сільськогосподарських будівель, креслення та ін. [6. – 1883. – 4 Окт.; 16. – S. 124-135].

У зв'язку з реорганізацією в Австрії у 1886 р. сільськогосподарських шкіл у чернівецькій школі теж відбулися зміни: були введені такі предмети, як історія, географія, література, мова (німецька, українська, румунська). Школа стала за обсягом знань дійсно середнім навчальним закладом. Випускники служили в війську тільки рік [3. – 1897. – 3 серп.; 4. – 1897. – 20 жовт.]. Це сприяло збільшенню числа вступників. Якщо у 1871/72 н.р. тут навчалось 27 учнів, то у 1890/91 н.р. – 47, 1896/97 н.р. – 95 [3. – 1897. – 3 лип.; 9, с. 24]. Частина учнів одержувала державні стипендії – 5-6 чол. по 100 фл. в рік на учня. У другій половині 70-х років – зростання до 19-20 учнів, згодом це число знову знижується і становить у 1900-1909 рр. 5 чол. (по 200 крон в рік) [12. – 1876. – Apr.; 4. – 1908. – 1 груд.; 1. – S. 13].

У школі навчалися переважно вихідці з Буковини. Так, у 1906/07 н.р. із 76 учнів буковинці становили 81,6%, галичани – 3,9%, вихідці з інших австрійських провінцій – 5,3%, з Румунії – 6,6%, Угорщини – 1,3%, Росії – 1,3 % [11, с. 58-59]. Щодо національного складу, то переважали німці, які у цьому ж 1906/07 н.р. становили 34,2%, далі йшли румуни (19,7%), поляки (18,4 %), євреї (17,1%), українці (9,2%), чехи (1,3%) [11, с. 58-59]. Отже, українці, які становили відносну більшість у краї (42%, а у північних повітах – 58%), в цій школі були представлені далеко невідповідно. Причому ця тенденція для них погіршувалася, бо національний склад учнів 10 років тому відповідно становив: німці – 25,6%, румуни – 8,9%, поляки – 24,4%, євреї – 23,3%, українці – 16,7%, чехи – 1,1% [3. – 1896. – 14 жовт.]. Газета „Буковина” писала 3 липня 1897 р. з цього приводу: „Як до гімназії годі дістатися рускій (тобто українській. – Авт.) дитині без знання німецької мови, так годі їй дістатися і до кожної середньої, отже і до цієї господарської школи в Чернівцях” [3. – 1897. – 3 лип.].

Тривалий час школу очолював Еміль Байер – знаний фахівець, автор ряду публікацій на с/г теми. Колектив школи спочатку був порівняно невеликим (у 1897 р. – директор, 5

старших і 5 молодших викладачів, управитель господарством і садівник), але кваліфікованим. У 1907 р. він зріс до 21 чол. [11, с. 53; 14, с. 368].

Школа була добре оснащена необхідними навчальними демонстраційними і експериментальними пристроями, приладдям, апаратами, моделями, схемами, зоологічними чучелами, гербаріями, колекціями, зразками ґрунтів, мінералів. Вона мала достатню виробничо-навчальну базу: 30 га землі (у т.ч. 21 га ріллі), невелику ферму (10 корів, 2 племінних бики бернської породи), з якої продавали племінний молодняк, набір сільськогосподарських машин і знарядь. Тут учні набували практичного досвіду, під керівництвом викладачів вели численні досліди. Так, у 1897 р. тут було 110 грядок під різними сортами зернових культур, 52 грядки під коренеплодами, 35 – під кормовими культурами, 24 - під технічними, 50 – під випасними, численні садівничі шкільки. Всі роботи виконували учні. Крім того, вони проходили практику у маєтках релігійного фонду (у селах Петричанці і Лашківці) та здійснювали кількадевні навчальні екскурсії по маєтках буковинських і галицьких поміщиків і орендарів [3. – 1897. – 3 лип.].

При школі діяли дослідні станції і лабораторії: хімічна лабораторія з використання штучних добрив, якості питної води і харчових продуктів, станція з контролю за якістю насіння, метеорологічна станція, велися значні наукові дослідження з виведення нових сортів сільськогосподарських культур, здійснювалася деяка селекційна робота в галузі тваринництва. Школа стала важливим навчальним і науковим центром краю у своїй галузі. При ній час від часу влаштовувалися Товариством крайової агрокультури (куратором цієї школи) для різних категорій працівників сільського господарства краю кількомісячні курси (з бджільництва, садівництва, овочівництва, тваринництва та ін.) [12. – 1876. – Aug.; 3. – 1897. – 2 чер.].

У зв'язку з ростом числа учнів і розширенням діяльності школи два невеликі старі приміщення уже не задовольняли її потреб. Постало питання про будівництво нового приміщення. Після тривалого обговорення в сеймі у 1895 р. було виділено 90 тис. фл. (65 тис. – сейм, 25 тис. – Крайове управління) [4. – 1897. – 20 Окт.; 3. – 1895. – 15 лют.]. Приміщення на 100 учнів

будувалося за проектом відомого на Буковині архітектора проф. Еріха Кольбенгайера у стилі нового ренесансу з багатим зі смаком декором стін, алегоричними сценками із землеробства. На фасаді вгорі вміщено напис трьома мовами (німецькою, українською та румунською) „Крайова сільськогосподарська школа”. Вів будівництво підрядчик архітектор Юліус Бохнер. Тут же було збудоване житло для директора школи і управителя господарством. Урочисті входини в школу відбулися 30 вересня 1897 р. при участі всіх викладачів школи, крайових і міських властей, інших гостей [4. – 1897. – 20 Окт.; 3. – 1897. – 13 жовт.]. З введенням у дію нового приміщення можливості школи розширилися.

Однак життя школи і її вихованців не було безпроблемним. Чималим був відсів учнів. Так, на початку 1895/96 н.р. тут нараховувалося 90 учнів, а в кінці року – 67. Зменшувалося число учнів від курсу до курсу. Зокрема, у 1896/97 н.р. на I курсі навчалося 42 учні, на II – 31, на III – 21 [3. – 1896. – 14 жовт.; 8, с. 19]. У 1907 р. число учнів становило 76 замість 90-95 у 90-ті роки [11, с. 58-59].

Та найбільшою проблемою було працевлаштування випускників. При відвіданні у 1896 р. цієї школи міністром землеробства Австрії Ледебургом останній відзначив: „На жаль, більшість випускників цієї школи змушені покидати Буковину, не знаходячи тут застосування своїм знанням по закінченні навчання [5. – 1896. – 17 Sept.]. За перших 30 років існування (1871-1901) її закінчило 243 вихованці, але влаштувалися на роботу за фахом лише 131 (54%), з них – 96 буковинці, 35 – вихідці з інших провінцій. Інші стали службовцями пошти, фінансових закладів, залізничної адміністрації, військовими як на Буковині, так і за її межами [5. – 1896. – 17 Sept.]. Але й із згаданих 96 працевлаштованих випускників безпосередньо у землеробство влаштувалося лише 30 чоловік, решта – у лісове господарство. Причому із цих 96 випускників лише 16 були вихідцями із сільських господарів (у т.ч. 14 – сини поміщиків і великих орендарів) [3. – 1904. – 11 лист.; 19, с. 211].

Головною причиною цього явища була неможливість одержати роботу за фахом. Власники 75% сільськогосподарських підприємств здавали їх в оренду, не виявляли значного попиту на

інтелектуальну працю. У 1869 р. у сільському і лісовому господарстві було зайнято в краї всього 507 службовців, у 1910 - 593 (+ 17 %) [15, с. 223; 10, с. 58-59]. Більшість з них працювала у лісовому господарстві. Газета „Bukowinaer Rundschau” за 17 вересня 1896 р. писала, що „консервативні поміщики і орендарі через свою інертність не бачать користі у господарстві від освічених спеціалістів сільського господарства, особливо економістів. У нас в краї знання молодих спеціалістів сільського господарства ціняться дуже низько. Орендарі і сільські господарі цілком задовольняються відсталими методами обробітку землі і у своїй відсталості із зневагою ставляться до всяких нововведень в сільському господарстві... не хочуть визнавати знання молодих спеціалістів. Поміщики й орендарі тримають їх на відстані від себе, залишаються для них неприступними”. Крім того, поскільки через німецькомовне викладання більшість місцевої сільської молоді була ізольована від цієї школи і в ній вчилися переважно городяни, останні не дуже хотіли покидати місто і йти в село на платню нижчу, ніж у міських службовців. „Чого дивуватися, – робила висновок газета, – коли молодий чоловік заради своїх життєвих інтересів відкладає свої знання вбік і розстається зі своїми юнацькими ілюзіями” [5. – 1896. – 17 Sept.].

Подібний стан визнавали і визначні політики краю, депутати крайового сейму. Депутат проф. С.Смаль-Стоцький зазначав у 1897 р., що випускники цієї школи не йдуть в сільське господарство [3. – 1897. – 14 бер.]. Депутат, поміщик М.Василько на одному із засідань крайового сейму 1898 р. з прикрістю говорив, що у Чернівцях збудовано прекрасну сільськогосподарську школу, працюють чудові вчителі, з неї виходять гарні спеціалісти. „А де вони використовуються? Мета цієї школи не досягнута” [29, с. 85].

Депутат Т.Левицький (селянин) на засіданні сейму у 1901 р. підкреслював: „Край утримує господарську середню школу. Але чи маємо ми з того який пожиток для краю? Пани-дідичі повинні тих, що окінчили ту школу, брати до себе на службу, аби люди не пропадали задарма” [19, с. 234]. Депутат Т.Флондор (поміщик) так висловився про неї в сеймі у 1904 р.: „Випускники цієї школи знаходять собі роботу де завгодно, тільки не в сільському господарстві” [19, с. 595].

Внаслідок самоізоляції цієї німецькомовної школи, розташованої в українсько-румунському мовному середовищі краю, її аудиторії не змогли заповнити переважно ті, хто дійсно представляв життєві сили аграрного краю – українці і румуни. Тож центральні і крайові власті фактично прирекли цей надто потрібний для Буковини навчальний заклад на поступове згасання (у 1909/10 н.р. тут навчалось всього 20 учнів і працювало 11 учителів [14, с. 368]). 13 червня 1910 р. школа була закрита. Згідно з розпорядженням Крайового управління від 24 серпня 1910 р. на її базі відкрито 2-річні так звані „зимові курси” (з 15 жовтня по 31 березня) з досить щільним (38 годин на тиждень) педнавантаженням. Приймалися юнаки віком 13-26 років з освітою за народну школу на 3 відділення: німецьке, румунське і українське. Вивчалися предмети: рослинництво, тваринництво, агротехніка, діловодство, аграрне законодавство, сільськогосподарські машини і знаряддя, сільська кооперація, а також загальноосвітні дисципліни: фізика, хімія, арифметика, геометрія, історія природи, мова, основи поведінки і моралі та ін. [22, с. 68-69]. Викладали ті ж учителі переважно німецькою мовою. Тому ситуація з контингентом учнів дещо повторювалася. Записалося у 1910 р. на курси: українців – 19, закінчило навчання у 1911 р. – 6, німців – відповідно 24 і 16, румунів – 30 і 7, разом – 73 і 29. Значний (3-4-кратний) відсів українців і румунів пояснювався дорожнечею утримання учнів (50-60 к. щомісяця протягом 5 місяців), нездійсненністю їх надій на безплатне навчання і повне забезпечення гуртожитком вихідців із незаможних сімей, слабкими знаннями за народну 6-річну школу [23, с. 40-41]. Крім того, чимала частина учнів була записана неімущими батьками – сільськими поденниками і халупниками в надії на те, що школа буде годувати їх протягом зими або що по закінченні першого чи другого курсів вони зможуть влаштуватися листоношами, прибиральниками вулиць, оглядачами залізничної колії тощо. Заможні ж селяни здебільшого взагалі вважали це навчання зайвим, хіба що за винятком деяких, зокрема німецьких колоністів. У 1911-1913 рр. серед 18 учнів німецького відділення у 5 учнів батьки мали від 3 до 5 га землі, у 3 учнів – 6-8 га, у 10 учнів – 10-25 га і оренду; серед 17 учнів румунського відділення лише у двох батьки мали

до 2 га землі, у 4 – по 3-5 га, у 4 по 6-8 га, у 6 – по 14-27 га і оренду; серед 9 учнів українського відділення батьки 3 учнів мали по 4-5 га, у 6 – по 6-8 га. Особливо скорочувався контингент учнів у неврожайні, голодні роки. Негативно впливали на стан навчання у цих школах відсутність кваліфікованих учителів зі знанням крайових мов, брак підручників та фахової літератури українською і румунською мовами [26, – Арк. 5-33].

У 1911/12 н.р. працювало тільки німецьке відділення, яке закінчило 12 учнів. У 1912/13 н.р. власті вирішили наблизити цю «зимову школу» до української і румунської сільської молоді. Українське відділення було переведено в Заставну (записалося 14 учнів, закінчило 9), румунське – у Боссанчу (Пд. Буковина) (записалося 28 учнів, закінчило 16), а німецьке відділення залишилося у Чернівцях (записалося 18, закінчило 6), але в іншому приміщенні, бо у аудиторіях крайової середньої сільськогосподарської школи розташувалися пологовий будинок і акушерська школа (пологовий заклад тут і понині, вул. Головна, 129). До 2/3 «курсантів» закінчували навчання на «відмінно» і «добре», 1/5 – «посередньо» і до 1/5 – «незадовільно».

Отже, контингент «зимових шкіл» був нечисельним. І хоч потреба елементарних знань з сільськогосподарської галузі на селі була значною, перспективи «зимових шкіл» були невідрадними. Перша світова війна взагалі припинила їх існування [26, – Арк. 3-4, 22, 23, 27, 30].

Крім середньої, крайовий сейм у 1896 р. вирішив відкрити ще дві нижчі сільськогосподарські школи у Кіцмані і Радівцях з викладанням предметів рідною мовою (відповідно українською і румунською), виділивши на це 80,9 тис. фл. [З. – 1898. – 6 бер.].

Школа в Кіцмані була збудована за проектом місцевого архітектора Косинського, досить гарна, цілком відповідала своєму призначенню, відкрита 13 жовтня 1897 р. у присутності крайового президента Гоеса, представника міністерства землеробства Шварц-Майлера, депутатів крайового сейму І.Тимінського (ініціатора заснування школи), С.Смаль-Стоцького, барона І.Мустаці, новопризначеного директора школи Є.Жуковського, урядників, духовенства та ін. [З. – 1897. – 19 жовт.]. У ці 2-річні школи приймали сільських юнаків 14-16-річного віку (у Кіцмані – 24 чол., у Радівцях – 20), які закінчили

народні школи. Навчання тривало по 12 місяців у рік. Тут вивчали основи агротехніки, зооветеринарії, рослинництво, тваринництво, лісове господарство, економіку, бухгалтерський облік, аграрне законодавство, сільськогосподарські машини і знаряддя, городництво, садівництво, стельмахську, кошикарську справи, зберігання і переробку сільськогосподарської продукції, а також релігію, рідну і німецьку мови, арифметику, геометрію, креслення, історію Австрії і Буковини, музику і співи [З. – 1897. – 9 лип.]. Школа у Кіцмані мала добру навчально-виробничу базу: бібліотеку, 30 моргів поля (1 морг = 0,57 га), город, ферму (13-15 голів високопородної великої рогатої худоби), пару коней, вівчарню, пташник, стодолу, криницю, набір сільськогосподарських знарядь. Були тут також бурса (гуртожиток) для учнів, житлові будинки для директора і вчителів [З. – 1897. – 23 вер.]. Директор школи Є.Жуковський підготував і видав у 1903 р. для учнів досить ґрунтовний підручник на 360 сторінок, де містився навчальний матеріал з усіх розділів навчальної програми [З. – 1904. – 1 квіт.].

Метою навчання була підготовка з числа селянських синів добрих освічених господарів, які б раціонально вели своє господарство. Однак через малоземелля батьків випускники нижчих сільськогосподарських шкіл не могли розраховувати на кваліфіковане господарювання у власній господі й мусили шукати роботу на стороні. Відгукуючись на наступне відкриття школи у Кіцмані, газета „Буковина” завбачливо попереджувала, що „вихованці рільничих шкіл вчать не на те, щоби вернути на батьківський кавалок ґрунту, бо він замалий, або родина зачисленна, але на то, щоби уступитися з него та зробити місце своїм братам і сестрам. Школа рільнича, звичайно, витворює економів, ад’юнктів і т.п. для двора (поміщицького. – Авт.), але не правдивих (справжніх. – Авт.) самостійних господарів” [З. – 1897. – 10 лип.].

Реальність виявилася ще більш сумною. Через безнадію на поліпшення економічного стану свого господарства при допомозі агрошколи, високої плати за навчання (120 фл. в рік), традиційного селянського консерватизму сільська молодь дуже слабо зреагувала на відкриття цих шкіл. Замість 24 учнів щорічного набору у Кіцманській школі у 1897/98 н.р. навчалось 7

учнів, 1898/99 н.р. – 10, 1899/1900 – 15 (і працювало 10 учителів), 1906/07 н.р. – 9 (і 9 учителів); у Радівцях у 1898/99 н.р. – 7, 1906/07 н.р. – 14 учнів [З. – 1897. – 25 жовт.; 1899. – 3 бер., 17 жовт.; 1900. – № 18]. Адміністрація пішла на ряд пільг, щоб збільшити контингент учнів. Найбільше їх було у 3 крайових школах у 1900 р. – 153 [13, с. 98].

Певне загальне уявлення про контингент Чернівецької середньої і Кіцманської та Радівецької нижчих сільськогосподарських шкіл можна мати на основі даних за 1901/02 н.р. З усіх 129 учнів буковинці становили 75,5%, вихідці з Галичини – 12,9 %, Сілезії – 1,4 %, Чехії – 2%, Моравії – 0,7%, Угорщини – 0,7%, Румунії – 4,8%, Росії – 2%. Щодо національності, то німці і євреї становили 55,1%, румуни – 19,7%, поляки – 16,3%, українці – 6,8%, росіяни – 1,4%, чехи – 0,7%. Більшість з них були повнолітніми: 16-річні становили 2%, 17-річні – 6,1%, 18-річні – 17%, 19-річні – 20,9%, 20-річні – 22,9%, зверх 20-річні – 31,1%. За соціальним походженням 10,8% з них були синами поміщиків і великих орендарів маєтків, 25,5% – сини власників чи співвласників дрібної земельної власності (в основному на передмістях), 24,3% – сини торговців і підприємців, 6,1 % – із сімей приватних службовців у сільському та лісовому господарствах, 7,6% – із державних службовців, духовенства і офіцерів, 25,1% – вихідці з інших верств населення [18, с. 181-182].

Отже, вихідці із сімей, пов'язаних з сільським господарством, становили лише до 2/5 складу слухачів, а вихідці з українських селянських сімей – до 5%, дещо більше – з румунських. Це означало, що в школи поступала значна частина юнаків, які не збиралися працювати в майбутньому за обраним фахом. У Чернівецьку середню школу українська сільська молодь майже не поступала через її німецькомовність і практичну неможливість витримати конкурсні змагання з випускниками місцевих німецькомовних шкіл, порівняно високу для незаможних селян плату за навчання, віддаленість від Чернівців і утримання сина в місті протягом 3 років, а також невпевненість у практичному застосуванні одержаних знань у майбутньому, почасти - нерозуміння значення фахової освіти.

Особливу групу розповсюджувачів сільськогосподарських знань становили т.зв. „мандрівні учителі”. З початку 70-х років XIX ст. з Буковини у Відень за розпорядженням міністерства землеробства в канікулярний період направлялися окремі учителі народних шкіл на сільськогосподарські курси, щоб одержані знання поширювати серед селян своїх і навколишніх сіл. З 1872 р. такі курси діяли в Чернівцях [9, с. 24]. Спочатку райони їх діяльності були незначними. З 1882 р., коли міністерство землеробства і крайовий сейм почали виділяти Товариству крайової агрокультури відповідні субвенції (500 фл. – міністерство землеробства і 800 фл. – крайовий сейм) [1, с. 13] на оплату „мандрівним” учителям (спочатку їх було 2, потім – 5, згодом – 6), вони охоплювали своїми бесідами і лекціями 180-200 сіл; розповідали селянам про кращі методи обробітку ґрунту, удобрення, сільськогосподарські машини і знаряддя, вирощення і збір урожаю сільськогосподарських культур, ведення луків і пасовиськ, боротьбу з шкідниками і бур’янами, утримання худоби, її лікування, про аграрні закони, створення кооперативних спілок на селі та ін. У 90-ті роки цими вчителями проводилося щороку до 200 бесід при участі 27 тисяч слухачів [1, с. 10-11], про що склалися детальні звіти. Спочатку селяни ставилися до цих бесід з недовірою, байдужістю. Згодом частина переконувалася у корисності деяких порад щодо раціонального ведення господарства. Однак із скороченням фінансування з початку XX ст. ця робота згортається. У 1903 р. діяло, наприклад, тільки 3 „мандрівних” учителі, які виступили у 25 селах з 33 доповідями, які прослухало 3534 чол. (1106 німців, 2268 румунів і 160 українців) [20, с. 26-27], у 1904 р. вони виступили у 47 селах з 50 доповідями при участі 5444 чол. і т.д. [21, с. 28-29].

Щоб майбутні учителі народних шкіл могли дати пораду селянам із сфери новітніх досягнень в агротехніці, зооветеринарії, в учительських семінаріях у Чернівцях на III-IV курсах навчання було введено предмет про сільське господарство [8, с. 25].

Отже спроба влади поліпшити стан справ у сільському господарстві краю шляхом підготовки кадрів агрономів, інженерів-механізаторів, ветеринарів, зоотехніків, поширення

серед сільськогосподарського населення фахових знань була, безумовно виправданою і потрібною. Однак необхідно було враховувати також умови і можливості реалізації таких спроб.

На практиці великих приватних землевласників підготовлені кадри не цікавили, а для малоземельних („грядкових”) і безземельних господарів наймання таких кадрів взагалі втрачало сенс.

1. Berichte über die Thätigkeit des Centralausschusses des Vereins für Landeskultur im Herzogtume Bukowina vom 1. Juli 1899 bis 31. Juni 1898. - Czernowitz, 1892.

2. Bukowina (Чернівці). – 1862.

3. Буковина (Чернівці). – 1897 – 1904.

4. Bukowinaer landwirtschaftliche Blätter (Чернівці). – 1897, 1908.

5. Bukowinaer Rundschau (Чернівці). – 1896.

6. Czernowitzer Zeitung (Чернівці). – 1868, 1883.

7. Дмитрів Є. Ілюстрована історія Руської Бесіди в Чернівцях / Є. Дмитрів. - Чернівці, 1909.

8. Die Entwicklung der Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrie im Herzogtum Bukowina seit dem Jahre 1848. - Wien, 1901.

9. Ficker A. Hundert Jahre (1775-1875) / A. Ficker. - Wien, 1875.

10. Hauptbericht und Statistik über das Herzogtum Bukowina für das Periode vom Jahre 1862-1871. – Lemberg, 1872.

11. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. - Czernowitz, 1910. - Heft XIV.

12. Mitteilungen des Vereines für Landeskultur im Herzogtume Bukowina.

13. Österreichisches statistisches Handbuch 1900. - Wien, 1902.

14. Österreichisches statistisches Handbuch 1910. - Wien, 1912.

15. Österreichische Statistik. Neue Folge. -Wien, 1916. - Band 3. - Heft 10.

16. Sammlung der Landes-Gesetze für das Herzogtume Bukowina. - Czernowitz, 1872. - Band II.

17. Sonntagsblatt der Bukowina. - № 1. (Чернівці). – 1862.

18. Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages der fünften Session der neunten Wahlperiode 1903. Anhang. - Czernowitz, 1903.

19. Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages der ersten Session der zehnten Wahlperiode 1904. - Czernowitz, 1904.

20. Tätigkeitsbericht des Landeskulturrates im Herzogtume Bukowina für das Jahr 1903. – Czernowitz, 1904.

21. Tätigkeitsbericht... für das Jahr 1904. – Czernowitz, 1905.

22. Tätigkeitsbericht... für das Jahr 1909-1910. – Czernowitz, 1912.

23. Tätigkeitsbericht... für das Jahr 1911. – Czernowitz, 1912.

24. Хлібороб.

25. Wassilko N. Rechenschaftsbericht des Abgeordneten Nikolai v. Wassilko über seine Tätigkeit im Reichsrat und Landtage im Jahre 1898 bis incl. 1900 / N. Wassilko. - Czernowitz, 1901.

26. Österreichische Staatsarchiv. AVA. Ackerbau-Ministerium. 1868-1918. Landeskultur. 1913 Jahr. Fasz. 1800. Sing. 862.

З історії розвитку музичної освіти на Буковині (1911 – 1913 рр.)

Працюючи у свій час в архівах Відня, натрапив у фондах міністерства освіти і віросповідань Австрії на цікавий матеріал стосовно розвитку музичної освіти на Буковині, зокрема у Чернівцях у 1911-1913 рр.

Йдеться про неодноразові прохання субвенцій (грошової допомоги) у цього міністерства з боку „Товариства для розвою української пісні, музики та драматичної штуки в Чернівцях” за підписами голови товариства Модеста Левицького і секретаря Юрія Сербинюка. Причому цікаво, що члени товариства принципово зверталися у цю цитадель німецькості українською мовою.

Отже, у одному із звернень товариства до згаданого міністерства у 1911 р. наводився витяг з протоколу звітних зборів товариства від 19 лютого 1911 р. із зазначенням присутніх: Модест Левицький, Юрій Сербинюк, Роман Ясеницький, Юрій Кушнірюк, Іван Коржньовський, Василь Сімович, д-р Клавдій Білинський, Євген Вацик, Софрон Добрянський, Гриць Ганкевич, Остап Луцький. У цьому витягу з протоколу зафіксовано, що у музичній школі, яку утримує товариство, троє учнів звільнені від плати за навчання, четверо звільнені наполовину, що у школі навчається 40 учнів, в основному добре; що товариство за минулий (1910 р.) мало 2030 крон прибутку, але лише на утримання музичної школи витратило 1922 к. Далі зазначено: Сімович вніс пропозицію висловити Модесту Левицькому довір'я і знову обрати його головою товариства, що і було зроблено.

У проханні від 10 жовтня 1911 р. повідомлялося, що тих коштів, які виділяє міністерство, не вистачає. А товариство ж хоче піднятися на належний йому рівень музичної культури. „...А впливає се головно із стремління Товариства стати огнищем плекання правдивої (справжньої. – Авт.) української музики. Бо до сего потрібна поїздка на Україну і вишукання відповідних сил (учителів. – Авт.) до науки при бандурі та теорбані” (теорба – струнний щипковий музичний інструмент, басовий різновид лютні. – ВТС, с. 1239). Потрібні також кошти на утримання учителів. І далі: „Число учеників збільшується, але

межи ними зголошуються часто незасібні (нездібні. – Авт.), а талановиті ученики з народу, яких просьби, однак, устають (залишаються. – Авт.) неузгляднені (незадоволені. – Авт.) задля браку матеріальних средств, через що не один визначний вроджений талан змарнувався”. Потрібне і більше приміщення, „бо досі локаль (приміщення. – Авт.) нашої школи міститься в „Народнім домі” в Чернівцях, який з патріотичних зглядів не жадає великого чиншу” (орендної плати. – Авт.), а у новому приватному приміщенні потрібно багато грошей. Учителі української музичної школи зажили такої слави, що до них почали проситися і представники інших націй, і зараз у школі близько 30 відсотків учнів „чужої, неукраїнської нації, що чейже найліпше свідчить о солідности школи”. В кінці прохання до міністерства: підвищити субвенцію з 1000 к. до 1500 к.

10 жовтня 1911 р. „Товариство для розвою української пісні, музики та драматичної штуки в Чернівцях. Модест Левицький голова (комісія залізниць, управа Руху)”. (Печатка товариства у вигляді ліри).

У проханні від 11 травня 1912 р. М.Левицький і Ю.Сербинюк від імені товариства у черговому проханні традиційно у вступній частині наводили витяг з протоколу зборів за 2 лютого 1912 р. У ньому зазначалося, що у музичній школі навчається 37 учнів (22 – фортепіано, 15 – скрипка). Звільнено від плати за навчання повністю 3 учнів, наполовину – 6 учнів. Від Міністерства освіти і віросповідань товариство отримує субвенцію 1 тис. крон на рік, від крайового сейму – 2 тис. к., від громади Чернівців – 100 к., від Чернівецької ошадної каси – 50 к., 1911 р. від сейму нічого не отримали.

Згодом у 1912 р. таке прохання було направлено повторно „До Високого ц. к. Міністерства Віросповідань і Просвіти (насправді – освіти. – Авт.) у Відни”, у якому пояснювалося: Товариство уже 7 років утримує музичну школу ім. Миколи Лисенка. Школа з перших років завоювала визнання. Є допомога від крайового сейму, але не повністю, у минулому році сейм не скликали і допомоги не виділено. Кошти потрібні на видання музичної літератури, інші потреби. Просили 5 тис. к. Такі ж прохання направлялися в міністерство і в 1913 р.

Як можна судити із вищенаведеного, українська музична освіта у зазначений період, хоч і з певними труднощами, мала деяку підтримку на Буковині з боку центральної і крайової влади та окремих комерційних структур.

1. Staatsarchiv der Österreich. K.-K. Ministerium für Kultus und Unterricht. Verein zur Pflege des ukrainischen Gesanges, der Musik und der dramatischen Kunst in Czernowitz. 3410/15; 44274/XVIII.

Буковинські студенти у вищих навчальних закладах Австрії у другій половині XIX ст.

Розвиток економіки і культури буковинського краю у пореформений (після 1848 р.) період потребував все більше людей з фаховою вищою освітою. Тривалий час на Буковині не було вищих навчальних закладів. Тому буковинці, що бажали одержати вищу освіту, направлялися у центри вищої освіти Австрії, насамперед у Відень. За розпорядженням цісаря у т.зв. Терезіанській академії („Терезіанумі”) і у військових училищах Відня щороку для Буковини, як і інших провінцій, виділялася певна кількість місць. Так, на 1863 р. в Терезіанумі їх було виділено 2 (в т.ч. 1 з стипендією 107 гульденів в рік, 1 з стипендією 50,5 гульдена), у вищих військових училищах - 4 місця, середніх – 1. Зокрема, у „Терезіанумі” одержав блискучу освіту один з найбільш відомих політичних лідерів буковинських українців початку XX ст., депутат австрійського парламенту і крайового сейму, згодом дипломат ЗУНР і УНР Микола Василько.

Про кількість буковинських студентів у Відні у 50-70-ті роки можна судити лише посередньо. Так, у 1868 р. у Відні було засновано студентське товариство „Буковина”, переіменоване у 1872 р. в „Буковинський студентський союз”, у якому нараховувалося 60 чол. У березні 1872 р. „Буковинський студентський союз” влаштував, наприклад, вечір, на який запросив буковинських депутатів австрійського парламенту, в т.ч. крайового президента Буковини, студентів інших товариств - всього 350 чол. На вечорі лунали хвилюючі промови про значення Відня у підготовці кадрів, у піднесенні культури Буковини.

Коли у 1875 р. було засновано університет у Чернівцях, до нього на навчання перебралося того року з інших університетів Австрії: з Віденського – 25, Львівського – 14, інших – 2.

Хоч у Чернівцях було засновано університет, певна частина студентів (особливо із заможних сімей) продовжувала навчатися у ВНЗ Відня та інших міст Австрії. Так, у 1880/81 н.р. вихідці з Буковини навчалися: у Чернівецькому університеті – 178 чол. (або 65,7% усього складу студентів цього університету), у

Віденському 58 (1,3 %), Грацькому – 3 (0,4%), Празькому – 3 (0,1%), Львівському – 5 (0,5%); у вищих технічних навчальних закладах Відня – 25 (1,9%), Львова – 1 (0,5%); у вищих сільськогосподарських школах Відня – 7, Трієста – 2; у вищій художній школі Відня – 4. Отже, у ВНЗ Відня і Граца навчалося 112 буковинців. А з усіх 301 буковинських студентів 1880/81 н.р. в Чернівецькому університеті навчалося 59%, Віденському і Грацькому – 37%, інших ВНЗ імперії – 4%.

Через те, що у Чернівецькому університеті не вдалося відкрити медичний факультет (діяло тільки невелике фармацевтичне відділення), більшість буковинських студентів-медиків навчалося у Відні. Так, протягом 1893-1895 рр. у медичних закладах Відня навчалося щороку в середньому 79 буковинських студентів.

Щодо одержуваних буковинськими студентами спеціальностей, крім зазначених, можна вказати, що із 142 студентів Буковини, які навчалися у 1891/92 н.р. у Віденському університеті, 24 здобували освіту на юридичному факультеті, 5 – на філософському, 3 – на фармацевтичному, 110 – на медичному; в Академії образотворчого мистецтва – 1 (із 288). За тодішніми відгуками віденських викладачів, «буковинські студенти належать до одних з найбільш старанних».

І хоч не всі ці буковинські випускники віденських та інших австрійських ВНЗ прибували для роботи в рідний край, все ж можна констатувати, що вищі навчальні заклади Відня, Граца, Інсбрука, Зальцбурга відігравали у вказаний період помітну роль у справі одержання буковинцями вищої освіти.

1. Чернівецький університет. Сторінки історії. - Чернівці: Рута, 1995.
2. Bukowina. - 1863. – 10. Apr.
3. Bukowinaer Rundschau. - 1892. – 2. Juni, 23. Aug.
4. Czernowitzer Zeitung. - 1872. – 2. Febr., 12. Mai; 1873. – 18. März; 1896. – 2. Febr.
5. Österreichisches statistisches Handbuch. 1882. - Wien.- 1883. - S. 46-65.

Костянтин Томащук – перший ректор Чернівецького університету

У заснуванні Чернівецького університету 1875 р. важливу роль відіграв Костянтин Томащук – визначний політичний, громадський і педагогічний діяч Буковини.

Він народився 13 березня 1840 року у Чернівцях у родині православного священика - українця, консисторського писаря Партемія Томащука і матері-румунки. По закінченні Чернівецької німецької гімназії він навчався у Львівському німецькомовному ще тоді університеті на юридичному факультеті, який з відмінними успіхами закінчив у 1864 році і одержав диплом доктора правознавства. У 1865 році став службовцем фінансової прокуратури Львова, а незабаром перейшов на таку ж посаду у м. Германштадт (нині м. Сібіу, Румунія). Згодом повертається у Чернівці. У 1870 році стає радником крайового суду. Через кілька місяців його обирають депутатом Чернівецької міської ради, ще через кілька місяців у 1871 році – депутатом Буковинського крайового сейму від Кимпулунзько-Дорнаватрського, а згодом – Радівецького виборчих округів, а ще через пару місяців того ж 1871 року – депутатом австрійського парламенту (у подальшому обирався ним до кінця свого життя).

Хоч він заявляв про свою прихильність до румунізму, але не пристав до тодішніх румунських політичних угруповань, очолюваних централістами братами Гурмузакі та федералістом Петріно, а вважав себе насамперед буковинцем, австрійцем, гарячим прихильником німецької науки, культури, мови, діяв разом з ліберальними політиками краю А. Кохановським, Г. Вагнером, Н. Тітінгером, Г. Поппером та іншими і вступив у загальноавстрійську ліберальну партію. У парламенті К. Томащук проявляв велику активність: виступав з блискучими промовами, доповідями про законопроекти від імені ліберальної фракції, що дало підставу активістам цієї партії обрати його своїм лідером. Своєю політичною активністю, яскравими переконливими виступами, ерудицією цей молодий парламентарій висунувся швидко у політики першого рангу.

Та він не забував і про потреби рідного краю. Найбільш показовим доказом цього була підтримка ним неодноразових

домагань Буковинського крайового сейму відкриття університету у Чернівцях. К. Томащук виступив гарячим поборником цієї ідеї, і, користуючись своїм авторитетом, взявся за просування її у вищих сферах влади у Відні.

Так, 12 березня 1872 р. він вніс у парламенті пропозицію про заснування університету у Чернівцях. Враховуючи, що перед ним переважно депутати – німецькомовні австрійці і прагнучи заручитися їх підтримкою, він постійно доводив необхідність створення на далекому сході монархії німецькомовного університету – „форпосту німецької культури”, центру підготовки державних службовців, що повинно піднести авторитет і самої Австрії. Адже цим самим вона доведе свою культурну місію, покаже, що дбає про освіту своїх народів, а це буде показово і для суміжних з Буковиною країв та держав, звідки молодь потягнеться до цього культурного центру, що посилить їх симпатії до австрійської держави. До того ж наближається 100-річчя приєднання Буковини до Австрії, і заснування тут університету було б гідною відзнакою цієї дати. Так аргументував К.Томащук, і з тими, чи іншими доповненнями ці аргументи фігурували у всіх його подальших виступах у парламенті і крайовому сеймі, пресі.

Зокрема, він як депутат крайового сейму 23 листопада 1872 р. вніс на його сесії пропозицію, підписану 19 депутатами, про заснування у Чернівцях університету, а 28 листопада при її обговоренні, крім вищезгаданих доказів, доводив, що університет повинен бути німецькомовним, він буде готувати потрібних для краю службовців. Після переведення з 1870 р. Львівського і Краківського університетів на польську викладову мову буковинські випускники німецької гімназії не зможуть в них навчатися, мусять їхати в університети Відня, Праги, Граца, Інсбрука та інших міст за 800 – 1000 кілометрів. На такі витрати можуть собі дозволити лише заможні батьки, а маса здібної, але нерідко бідної молоді буде позбавлена такої можливості. А краєві потрібні юристи, службовці державних адміністративних органів, викладачі середніх шкіл. До того ж центральний уряд на освіту на Буковині взагалі витрачає мізерні кошти – дві третіх процента від усіх видатків Австрії на цю галузь.

У цьому дусі сейм 9 грудня 1872 року прийняв відповідну резолюцію і направив уряду. Через те, що відповіді не поступило, крайовий сейм повторив цю вимогу у грудні 1873 року.

Це питання знову стало предметом обговорення у парламенті 26 березня 1874 року. Деякі депутати висловлювалися в тому дусі, що «нам не слід засновувати університети в чужих краях („in Ausland”), а дбати про свої, власне австрійські. І знову депутат К.Томащук кидається в гарячі парламентські дебати, присоромлює шовіністів, підкреслює, що університет у Чернівцях повинен послужити подоланню дотеперішнього значного розриву у рівні освіти Буковини і західних провінцій і цим самим він сприятиме консолідації різнонаціонального населення Буковини з громадянами усієї Австрії. Аргументи К.Томащука виявилися переконливішими, його підтримало у своїх виступах ще кілька депутатів – німців і українців Галичини. Парламент у своїх рішеннях почав схилитися на користь Чернівців. (Відкриття університетів домагалось ще кілька провінцій, але національних, а не німецькомовних). У травні 1874 р. з цим погодилося міністерство віросповідань та освіти, 16 листопада того ж року – рада міністрів, 7 грудня – імператор, 31 березня 1875 р. – парламент, який прийняв відповідний закон, підписаний цісарем. Останній призначив відкриття університету в Чернівцях на 4 жовтня 1875 р.

Напередодні його відкриття 22 вересня було обрано сенат університету і першого його ректора. Ним став на 1875 – 1876 навчальний рік 35-річний енергійний ініціатор – професор Костянтин Томащук, який доклав найбільше зусиль для його відкриття. (Тоді ректори обиралися на один навчальний рік).

Він очолив всю роботу щодо урочистого відкриття університету, виступив на ньому з блискучою промовою, закликаючи студентів різних національностей (німців, євреїв, румунів, українців, поляків та ін.) до старанного навчання, опанування основ європейської науки, особливо німецької. Перший ректор вніс помітний вклад у формування колективу викладачів і студентів, у становлення молодого університету, перетворення його у визначний центр освіти, науки і культури краю.

Не будучи у майбутньому уже ректором через значну зайнятість у парламенті і крайовому сеймі, проф. К.Томашук до кінця свого життя продовжував педагогічну діяльність, з великою майстерністю постійно читав студентам курси лекцій на кафедрі цивільного, торгового і вексельного права юридичного факультету з австрійського цивільного процесу, торгового і вексельного права, філософії права з історичним вступом, вів семінар з цивільного процесу (безплатно) – всього 10 – 11 годин на тиждень, був постійним членом державної юридичної екзаменаційної комісії, засновником читального товариства університету, а також членом Буковинської торгово-промислової палати, членом комітету ощадної каси, почесним громадянином міст Чернівці і Радівці. Постійно проживав по вул. Турецькій, 800 з дружиною Йозефиною і сином Стефаном.

У своїй подальшій політичній діяльності К.Томашук залишався послідовним прибічником збереження Австро-Угорщини. З моральної точки зору був діячем принциповим, безкомпромісним, дещо запальним, рішуче відмітав безпідставні звинувачення на свою адресу у антисемітизмі, як демократ виступав проти міжнаціональної, расової, міжрелігійної ворожнечі, за міжнаціональне порозуміння і співпрацю, особливо серед молоді. Він був людиною порядною, чесною, безкорисливою, політика не принесла йому якихось багатств, бо помер він у бідності.

У 1889 році К.Томашука спіткала важка хвороба – онкозахворювання. Він відправився у Відень на операцію, де його друзі по партії найняли найкращих лікарів. Але їх старання не увінчалися успіхом. 19 грудня того ж 1889 року він помер у віці 49 років.

Передчасна смерть цієї шанованої і популярної людини боляче вразила його рідних, друзів, колег-політиків, громадських діячів, вчених, студентську молодь Буковини і всієї Австрії. Наступного дня у Чернівцях над ратушею, приміщеннями університету, крайового сейму, ощадної каси вивішено траурні чорні прапори. У міськраді відбулося траурне зібрання, на якому із зворушливою промовою виступив бургомістр А. Кохановський, підкреслюючи, що цей визначний буковинець

гідно представляв у Відні усі верстви населення Буковини і послідовно обстоював їх інтереси.

Того ж 20 грудня зібрався сенат університету. Ректор університету О.Калужняцький у своїй промові відзначив заслуги покійного перед університетом як першого ректора, підкреслив, що для студентів К. Томащук залишився уособленням всього найкращого і чесного у служінні вітчизні, науці, освіті, у вихованні молоді у дусі любові до свободи і науки.

На зібранні у міськраді 20 грудня було вирішено перевезти тіло покійного у Чернівці і поховати на міському цвинтарі. Так хотіла і вдова. Однак цього не сталося. 21 грудня у Відні у православної церкви на М'ясному ринку відбулося поховальне богослужіння по К.Томащуку. Відспівували прибулий з Чернівців консисторський архімандрит і єпископський генеральний вікарій М.Чуперкович та два місцевих архімандрити. При цьому були присутні міністр освіти Австрії Гавч, президент верховного суду Австрії Штремайєр, ще кілька міністрів, член палати панів парламенту Думба, віце-голова палати депутатів парламенту Клумецький, багато депутатів парламенту, депутація від Віденського університету. Від Буковини була депутація студентів і викладачів Чернівецького університету, голова виконавчого комітету крайового сейму барон О.Василько, директор ощадної каси Вацек, представники Буковинської православної консисторії. Поряд з іншими прощальне слово про покійного виголосили від імені буковинців О.Василько і д-р Аурел Ончул.

Потім труну покійного поклали на катафалк, запряжений шестіркою коней, і повезли на Центральне кладовище Відня, де і поховали. 22 грудня у православному кафедральному соборі в Чернівцях відбулося жалобне заупокійне богослужіння по померлому, яке здійснив сам буковинський митрополит Сільвестр Мораріу-Андрієвич румунською мовою у присутності представників крайового сейму, Крайового управління, університету, міськради, адвокатів, лікарів, багатьох городян, особливо жінок. У прощальній проповіді йшлося про К. Томащука як про гордість Буковини, визначного її сина, якого країни ніколи не забудуть. У наступні дні деякі університетські

та інші товариства провели свої жалобні зібрання по вшануванню пам'яті К.Томащука.

Ряд газет вмістили про нього некрологи, а місцева „Czernowitzer Zeitung” з 20 грудня 1889 р. і до кінця місяця подавала матеріали про смерть і похорони К.Томащука, зібрання по вшануванню його пам'яті.

Через те, що К.Томащук не залишив після себе якихось капіталів, його друзі по партії намагалися організувати матеріальну допомогу його сину студенту Стефану для продовження його навчання. Однак той незабаром захворів на важку невиліковну тоді легеневу хворобу і помер через три місяці після смерті батька. Вдова ж К.Томащука Йозефина пережила його на чверть століття і померла в Чернівцях 7 травня 1914 року.

Друзі К.Томащука по партії зібрали кошти, в 1892 році встановили на його могилі гарно виконаний надгробний пам'ятник. До Другої світової війни могила утримувалася у належному порядку. Однак під час і після війни вона заросла бур'янами, її сліди надовго загубилися. Лише у зв'язку з 75-річчям смерті К.Томащука (1969 року) та 100-річчям Чернівецького університету (1975 рік) земляки-буковинці віднайшли її, впорядкували і встановили гарний обеліск з бронзовим барельєфним портретом К.Томащука, австрійським і буковинським гербами і написом золотими літерами: «Великому оратору і патріоту».

З метою увічнення пам'яті К.Томащука в рідних Чернівцях його друзі у жовтні 1895 року почали збір коштів на пам'ятник біля університету, створили відповідний комітет. За виготовлення пам'ятника в бронзі вартістю 3800 флоринів взявся скульптор Антон Бранек. Спочатку планувалося встановити пам'ятник біля корпусу університету. Характерно, що місцеві москвофіли виступали проти цього: „Дай, Боже, – писали вони в день відкриття цього пам'ятника у свої газеті „Буковински Вѣдомости”, – щоби і більше томащуків і більше пам'ятників того рода людям на руской землі не було”. Все ж пам'ятник 17 жовтня 1897 р. було відкрито у вигляді бронзового погруддя у міському саду (нині — парк ім. Т. Шевченка). Там він стояв приблизно півстоліття, поки не був знесений радянською владою (отже, збулася мрія колишніх москвофілів).

Цим самим нові володарі краю намагалися витравити з пам'яті краян ім'я цієї визначної, заслуженої людини. У наш час національно-державного і культурного відродження краю, як і всієї України, необхідно віддати належне всім його колишнім духовним сівачам. У цьому плані багато робиться у Чернівцях. Ім'я К.Томащука викарбувано першим на виготовленій меморіальній дошці ректорів Чернівецького університету. Зроблено копію надмогильного пам'ятника. В університетській бібліотеці влаштовуються виставки його праць з портретом. На всіх урочистостях в університеті першим згадується його ім'я як найактивнішого учасника заснування цього навчального закладу. А 3 жовтня 2015 р. на тому самому місці, де стояв перший пам'ятник, за ініціативою Чернівецького університету і співучасті Чернівецьких обласної і міської рад, студентства, громадськості, з нагоди 140-річчя заснування університету і 175-річчя від дня народження його засновника у присутності високої урядової делегації і зарубіжних гостей відкрито новий пам'ятник К. Томащуку – бронзове погруддя (ск. В. Цісарик) [14].

А найкращим його пошануванням є повернення його доброго імені у ряди визначних культурних діячів Буковинського краю, щира незгасна пам'ять про нього.

1. Буковина. – 1895. – 22 жовт.; 1896. – 9 трав.
2. Буковински Вѣдомости. – 1895. – 27 окт.; 1897. – 17 окт.
3. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників. – К.: Світ успіху, 2005. – С.14-16, 36.
4. Чернівецький університет. 1875 – 1995. Сторінки історії. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 8-15.
5. Alma mater Francisco Josephina. – München. – 1875. – 428 S.
6. Bukowiner Rundschau. – 1892. – 16. Juni.; 1894. – 4. März.
7. Czernowitzer Tagblatt. – 1914. – 6. Mai.
8. Czernowitzer Zeitung. 1871. – 10. Dez.; 1878. – 14. Nov.; 1884. – 30. Aug.; 1885. – 18. Dez.; 1889. – 15, 21, 22, 24. Dez.
9. Deneschczuk W. Rechtliche Stellund der Ukrainer (Ruthenen) in der Bukowina von 1774 – 1918 / W. Deneschczuk. – Innsbruk, 1972. – S. 63.
- 10.Gronich I. Album von Czernowitz / I. Gronich. – Cernăuți, 1925. – P. 51-52.
11. Norst A. Alma mater Francisco-Josephina: Festschrift zu deren 25 – jährigen Bestande / A. Norst. – Czernowitz. – 1900. – 133 S.

12. Turtschinski E. Die Universität in Czernowitz. Die Entwicklung bis zum ersten Weltkrieg / E. Turtschinski // Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina. – München, 1961. – S. 313-327.

13. Wagner R. Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina / R. Wagner. – München, 1984. – S. 38, 44, 88.

14. Молодий буковинець. – 2015. – 1 жовт.; Урядовий кур'єр. – 2015. – 6 жовт.; Чернівці. – 2015. – 8 жовт.

Чернівецький університет у роки Першої світової війни

В історичній науці певне значення мають ювілеї, які влаштовуються через певні «круглі» дати, щоб згадати і по-різному відзначити річниці важливих подій, діяльність визначних особистостей тощо.

Ювілеї сприяють посиленню інтересу до минулого, активізують наукові дослідження тих чи інших проблем з висоти минулих літ, наслідків і ніби уже усталених оцінок.

2014-2018 роки можна вважати «ювілейними», але дуже сумного, трагічного 100-літнього «ювілею» Першої світової війни, яка забрала мільйони людських життів. Але якщо для більшості країн, народів світу це тільки гіркий спомин про трагічне минуле, то для українського народу – це ще й ніби драматичне повторення тих же подій через сто років. Практично вживана лексика нині в Україні у значній мірі така, як і 100 років тому: війна, військо, вбиті, поранені, заручники, зброя, боєприпаси, обстріли, окопи, бліндажі, ворог. До речі, ворог і його мета, особливо щодо українських земель, практично той же – Росія, але не царська, а путінська, що прагне загарбати побільше українських територій, ліквідувати українську державність і поневолити український народ.

Перша світова війна особливо руйнівною і жертвовною була щодо Галичини, Буковини, по яких по кілька раз прокотився вогняний смерч і завдав великих людських втрат і збитків господарству, різним економічним і культурним об'єктам. Зокрема, на Буковині – Чернівецькому університету.

Як відомо, Чернівецький університет – один з класичних університетів України, заснований австрійським імператором Францом Йосифом I у 1875 р. Хоч з певними труднощами, він розвивався, зміцнювався у кількісному і якісному відношенні. Якщо у рік заснування у ньому навчався 191 студент, то у 1914 р. – 1198, а число викладачів зросло до 59 [25. – S. 122-123]. Хоч університет був німецькомовним, але у ньому діяли українські і румунські кафедри, серед студентів українці становили четверту частину.

Перша світова війна внесла в його діяльність кардинальні зміни – як при перебуванні під австрійською, так і під російською (окупаційною) адміністраціями.

Слід зазначити, що початок Першої світової війни чиновництво, частина місцевого населення, зокрема німецькомовного, українська свідомо інтелігенція, зустріли з тривогою, але, на диво, і з певним оптимізмом, сподіваючись, що Австро-Угорщина разом з таким могутнім союзником, як Німеччина, переможе відсталу Росію. Українська еліта, крім того, ще мала надію, що з перемогою царату буде створено Українську державу. В Чернівцях влаштовувалися демонстрації, мітинги на підтримку цісаря і Австрії. У них брали участь і представники Чернівецького університету. Так, 30 липня 1914 р. на численному мітингу в Чернівцях біля т.зв. військового пам'ятника з палкою промовою на підтримку цісаря, Австрії і політики війни проти Сербії виступив професор університету, автор праць з історії Чернівецького університету Антон Норст [20. – 1914. – 28, 29, 30, 31 Juli].

У зв'язку з мобілізацією чоловічого населення краю до австро-угорських збройних сил і нестачею робочої сили на збиранні урожаю проректор університету, відомий історик Чернівців, Буковини Раймунд Фрідріх Кайндль закликав студентів і співробітників університету записуватися до війська, а також у добровольчі загони, щоб допомогти у збиральних роботах, у т.ч. для забезпечення армії продовольством. І студенти відгукнулися. Станом на 5 серпня 71 студент і студентка записалися санітарами, а 4 – у діючу армію.

Згодом проректор Р.Ф. Кайндль уточнив своє звернення до студентів, щоб вони записувалися у добровольчі загони на збирання врожаю за національністю: українці – в українські загони, які поїдуть в українські села, румуни – в румунські і поїдуть в румунські села, німці – в німецькі загони і поїдуть у німецькі села. Станом на 9 серпня записалося на заклик Р.Ф. Кайндля у загони на збирання врожаю 130 студентів і студенток, добровольцями до війська – 8 студентів.

21 серпня Р.Ф. Кайндль закликав молодь створити один загін для бойових дій в армії, другий для караульної служби, а третій з числа дорослих (42 і більше років) нестройових – для

спеціальних завдань. Один із загонів справді почав працювати на збиральних роботах безоплатно, власник маєтку забезпечував лише транспорт і харчування.

З частини студентів і учнів старших класів гімназій у місті створено ополчення у складі 100 чол. Це послужило прикладом для сільської молоді. Після створення у Чернівцях загону «Українська Січ» у складі 140 чол., які навчалися військовій справі, у селах Буковини виявили бажання вступити у такий загін до 2 тис. чол. [20. – 1914. – 4, 5, 9, 21, 27 Aug.].

Однак з наступом російських військ (23.08 – 1.09.1914 р.) всі ці заходи припинилися. Студентські формування, створені як військові, відійшли разом з відступаючою австро-угорською армією, яка 31 серпня підірвала мости через р. Прут. За 10 днів втекло з міста до 10 тис. городян.

2 вересня на вимогу командування російських військ, що підійшли до міста, представники Чернівецького магістрату з білим прапором прибули до росіян і здали ключі від міста (символічно) і на їх вимоги зобов'язалися закликати городян до покори новій владі. З цим і звернулися з балкона міської ратуші до численно зібраних жителів віце-бургомістр міста Дорі Попович румунською і німецькою мовами, колишній радник вищого крайового суду Володимир Ясеницький – українською, а згадуваний професор А.Норст – польською.

Після окупації Чернівців росіянами при бургомістрі Соломоні Вайсельбергу діяли три радники: д-р Франк, Я. Готліб і д-р А. Норст, а також три перекладачі, у т.ч. д-р Зенон Кузеля, університетський бібліотекар [24. – S. 9-13.]. 15 вересня всі вони побували на прийомі у губернатора С. Євреїнова і обіцяли виконувати його розпорядження [6, с. 67, 70].

Р.Ф.Кайндль, відчуваючи небезпеку депортації в Сибір, відбув з Буковини в Румунію (яка ще не вступила у війну на боці Антанти), а звідти – у Відень, де організував допомогу біженцям з Карпатського регіону [12, с 18].

Слід, однак, зазначити, що бойові дії на Буковині, як і на всіх фронтах Першої світової війни, велися з перемінними успіхами. Уже 20 жовтня 1914 р. російські окупаційні війська під натиском австро-угорських мусили залишити Чернівці. Було сподівання у багатьох, що назавжди. Частина населення

повернулася. Міську управу тимчасово очолив університетський професор А. Норст як урядовий комісар і два його заступники [24. – S. 49]. Однак 27 листопада російські війська знову вступили у Чернівці.

Тимчасову управу міста перебрало 11 осіб у т.ч. проф. Рафаїл Кайндль і проф. д-р теології Тарнавські від університету [6, с. 81.]. Хоча університет у цей час не працював. Професори здебільшого виїхали на Захід (крім румунів). Частково на Захід була вивезена й бібліотека. Але більшість книг залишилася й оберігалася працівниками, інколи бібліотека була навіть відкрита для читачів [21. – 1915. – 5. Sept.].

Російське керівництво, твердо вірячи, що Буковина, як і Галичина будуть приєднані до Російської імперії, виношувало різні асиміляторські плани щодо населення цих земель, особливо у галузі освіти. У одному з проектів царського чиновника Д. Чихачова за грудень 1914 р. пропонувалося: «Черновицкий же университет, немецкий в настоящее время, надлежало бы в будущем преобразовать в русское высшее учебное заведение» [13. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 1073. – Арк. 4].

Однак внаслідок наступу австро-угорських і німецьких військ росіяни 17 лютого 1915 р. мусили знову покинути Чернівці, хоч бої на північному сході продовжувалися: місто обстрілювала артилерія, бомбували аероплани, йшла окопна війна. Австрійська влада продовжувала мобілізацію до війська, у т.ч. було мобілізовано 19 професорів і доцентів Чернівецького університету [20. – 1915. – 22. Okt.].

А Р.Ф. Кайндля у серпні 1915 було запрошено на роботу в університет у м. Грац на посаду професора австрійської історії, на що він дав згоду і працював там до кінця свого життя. Місцева преса, оцінюючи його попередню тривалу роботу в Чернівецькому університеті, писала, що він багато зробив для вивчення історії Буковини, для поширення тут німецької ідеї, характеризувала його як вченого, історика, письменника, оратора, організатора, що йому 49 років і всього 2 роки тому в університеті відзначали 25-річчя його ювілею як вченого і письменника, голови «Товариства карпатських німців» і голови «Союзу християнських німців» Буковини [20. – 1915. – 11, 16. Aug.].

Голова Чернівецького магістрату Максиміліан Краль у своєму листі висловив вдячність Р.Ф. Кайндлю за попередню його роботу на благо університету, Чернівців і Буковини, а той, у свою чергу, відписав у листі подяку за високу оцінку своєї діяльності [20. – 1915. – 21. Sept.]. Щоправда, поки що залишився у Чернівцях його брат Рафаель, який пожертвував на потреби австро-угорської армії 10 тис. крон [20. – 1915. – 28. Okt.; 12, с. 10].

У Граці Р.Ф. Кайндль під час війни був членом комітету з надання допомоги біженцям з Буковини [5. – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 5906. – Арк. 1].

На початку вересня 1915 р. австрійські власті вирішили відновити навчання на теологічному факультеті Чернівецького університету. У жовтні справді теологічний факультет запрацював у складі 80 студентів: 9 чоловік – I курсу, 24 – II, 29 – III, 18 – IV. Адміністрація на чолі з прибулим з евакуації ректором Цезарем Померанцем обговорювала питання відкриття навчання і на інших факультетах [20. – 1915. – 15. Sept, 20, 27. Okt.].

Але складність полягала у відсутності багатьох викладачів, як мобілізованих до війська, так і добровольців, як приміром С.Смаль-Стоцький, депутат австрійського парламенту, який спочатку служив у Чернівцях, згодом у Кракові в одній військовій бригаді перекладачем з російської і української мов у званні гауптмана-аудита при військово-польовому суді. Пізніше – у таборі військовополонених українців російської армії у Фрайштадті (Горішня Австрія) та інших таборах з метою перевиховання «російських українців» у свідомих українців, які у складі австро-угорської армії воювали б за визволення України з-під Росії, за створення незалежної Української держави. Був головою Бойової управи Українських січових стрільців [20. – 1915. – 22. Okt; 4, с. 137; 6, с. 13]. До речі, таку ж просвітню роботу серед українських військовополонених у таборі біля Зальцведеля (Німеччина) проводив й інший працівник Чернівецького університету, завідувач слов'янського відділу бібліотеки, лектор української філології університету Зенон Кузеля [9, с. 447].

Тож початок занять відкладався. Студенти відвідували різні публічні заходи, що влаштовувалися у місті при австрійській владі. Так, у середині листопада 1915 р. студенти університету, зокрема українці, зібралися в українському Народному домі в Чернівцях на посвяту герба українського гуцульського легіону, створеного на початку війни у 1914 р. (до 2,5 тис. чол.) за ініціативою депутата австрійського парламенту М. Василька. Легіон вів у Карпатах на перевалах бої проти наступаючої російської армії. Крім студентів, на цей захід прибули, як повідомлялося в пресі, бургомістр Чернівців М. Краль, депутати крайового сейму Є. Пігуляк і О. Попович, крайовий інспектор українських шкіл А. Клим, проф. Бриндзан, фрау Калужняцька, фрау Ганкевич, фрейліна українська письменниця Кобилянська, багато офіцерів. Пояснення щодо організованого заходу подавала пані Струтинська [20. – 1915. – 17. Nov.].

Після певних відновлювальних і організаційних робіт на початку квітня 1916 р. було вирішено розпочати заняття на всіх факультетах університету «після пасхи». І справді, у середині травня 1916 р. навчання здійснювалося уже на всіх факультетах [20. – 1916. – 16. Apr., 19. Mai]. Щоправда, початок навчання був присвячений відзначенню воєначальників, які відіграли важливу роль при вигнанні російських окупаційних військ з Чернівців і Буковини у лютому 1915 р. Вчена рада університету 19 травня 1916 р. ухвалила: присвоїти почесні звання докторів юридичних наук начальнику генерального штабу австро-угорських збройних сил Конраду фон Гецендорфу, командуючому 7-ю австро-угорською армією генерал-полковнику Пфланцер-Балтіну, а також крайовому президенту Буковини Рудольфу фон Мерану і начальнику крайової жандармерії генерал-майору Едуарду Фішеру (останній віддав до військово-польових судів десятки буковинців, зокрема українців ніби «за зраду Австрії») [20. – 1916. – 20. Mai]. 26 травня 1916 р. Е. Фішер особисто прибув в університет за дипломом. Його гаряче поздоровив ректор університету Ц. Померанц, викладачі як «визволителя Буковини» [20. – 1916. – 27. Mai].

Українські студенти університету з глибоким сумом сприйняли звістку про смерть видатного українського письменника і громадського діяча Івана Франка, яка настала 28

травня 1916 р. Через кілька днів українські студентські товариства «Союз», «Січ», «Православна академія» у цьому зв'язку видали некрологи [7, с. 53.].

Але заняття в університеті відбувалися недовго. Внаслідок т.зв. «брусиловського прориву» на початку червня 1916 р., захоплення росіянами 18 червня Чернівців, а до кінця серпня цього ж року – майже всієї Буковини, університет у Чернівцях припинив свою діяльність, працював частково у Зальцбурзі, частково – у Празі [18. – 1918. – 1. Mai].

Російські окупаційні власті у своїх намірах реформи освіти на Буковині ставили за завдання «создание в ближайшие годы русской школы – низшей, средней и высшей», але без використання української мови, цього «искусственно созданного украинского жаргона» [13. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 1073. – Арк. 3-4]. «В русской школе, – писала петербурзька газета «Новое время» за 16 (29) листопада 1916 р., – не должно быть места ни для какой искусственной «мовы» австрийского изобретения...» [11. – 1916. – 16 (29) нояб.]. В одному з приміщень університету 12 грудня 1916 р. з дозволу російської влади було відкрито школу, в якій навчалося 20 учнів і працювало два учителі [5. – Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 211. – Арк. 152]. Університет і далі не працював.

У зв'язку зі вступом Румунії у війну на боці Росії (Антанти) російські окупаційні власті на Буковині всіляко сприяли румунській знаті, чиновникам, духовенству, зокрема університетському професору д-ру теології С. Сагіну. Його за наполяганням російської влади було обрано головою Буковинської православної консисторії. Як затятий румунізатор, він займав антиукраїнські позиції, вважав українців подібними до чорносотенців – росіян, до одіозного ватажка москвофілів О. Геровського [7, с.88, 89; 6, с. 107].

Під час третьої російської окупації Чернівців приміщення Чернівецького університету не зазнали значних пошкоджень, зате наукові, навчальні інститути (кабінети) були пограбовані, особливо геологічний і хімічний. Останній разом з фаховою бібліотекою перебазовано до Києва для відкриття там політехніки (очевидно, за прикладом заснування Київського університету за

рахунок перевезеного туди у 1833 р. польського Кременецького ліцею).

Приміщення університету перетворено у свого роду готель-ресторан, де жили, харчувалися, відпочивали медсестри російського Червоного Хреста, інші жінки на військовій службі, влаштовувалися танці тощо. Завдяки старанням нечисленних працівників бібліотеки збережено в основному книжкові фонди [7, с. 87].

Під час російської окупації Буковини у 1916-1917 рр. один з професорів Чернівецького університету історик Володимир Мількович, який ще у довоєнний час виступив проти створення в університеті кафедри історії України, з огляду на свої москвофільські погляди контактував у час війни з верховодою буковинських москвофілів, високим чиновником російської губернської адміністрації Олексієм Геровським. Більше того, коли вибухнула Лютнева (Березнева) російська революція у 1917 р., В. Мількович опинився на чолі міського монархічного комітету, створеного О. Геровським. Комітет займав консервативні промонархічні позиції. Тож крайовий комісар Д.І. Дорошенко, призначений на цю посаду Тимчасовим урядом Росії за рекомендацією Української центральної ради, заборонив О. Геровському з'являтися в Чернівцях [8, с. 410-415; 1, с. 258.].

Пом'якшення російського окупаційного режиму на Буковині після Лютневої (Березневої) 1917 р. демократичної революції не привело до суттєвих позитивних змін у галузі освіти, зокрема вищої, університет у Чернівцях, як і абсолютна більшість шкіл, так і не був відкритий для занять.

Внаслідок поразок і розкладу російська армія на початку серпня 1917 р. майже повністю покинула Буковину. З поверненням австрійської адміністрації знову заговорили про відкриття університету, але після певних відновлювальних робіт, повернення більшої кількості викладачів і студентів, зокрема українських із Києва, де вони після укладення 9 лютого 1918 р. миру між УНР і Австро-Угорщиною перебували досить численно, а деякі належали до Галицько-Буковинського українського комітету [7, с. 159]. Розраховували, що це станеться навесні 1918 р., називалася навіть дата – 13 травня [18. – 1918. – 24. Apr.]. Але заняття розпочалися тільки на юридичному

факультеті. Міністр культів і освіти розпорядився розпочати роботу університету в повному обсязі як завжди, тільки з 1 жовтня 1918 р., бо не все ще було повернуте в університет. Зокрема, ректор Ц. Померанц вів перемовини з Київським університетом (тоді у Києві стояли австро-угорські і німецькі окупаційні війська) про повернення звідти обладнання вивезеного хімічного інституту Чернівецького університету [18. – 1918. – 1. Juni].

Ніби «вибаченням» за це пограбування була «Українська грамати́ка» професора Чернівецького університету С. Смаль-Стоцького, яка широко використовувалася у 1918 – на поч. 1920-х рр. у новостворених українських школах на Наддніпрянщині [3, с. 59].

Поскільки війна на Заході і Південному Заході для Австро-Угорщини продовжувалася, причому було ясно, що безперспективно, дехто з чернівецьких професорів та й віденських політиків, журналістів вважали, що німецькомовний університет у Чернівцях не має майбутнього, а тому його слід перевести вглиб Австрії. Приміром, у тижневику «Der Friede» («Мир») один з авторів Ріхард А. Бергман у 7-у номері за березень 1918 р. писав, що у зв'язку з війною багато студентів зі Сходу, зокрема пролетарського слов'янського походження опинилося у Віденському університеті і вони погано впливають на німецькомовних студентів. Бажано було б для них заснувати окремий університет або перевести університет з Чернівців у Зальцбург [22. – 1918. – №7. – März], і проблема буде вирішена. Деякі професори навіть подали заяви про перевід їх у Зальцбург. Але оскільки заняття мали початися як завжди, з 1 жовтня, а у Чернівцях уже була мінімальна кількість викладачів і 1040 студентів, вирішили розпочати навчання тут [6, с. 1091].

27 червня 1918 р. сенат університету зібрався на засідання під головуванням проректора д-ра Ганса Фріша і обговорив насувні питання відновлення навчання на всіх факультетах. Визнали за необхідне звернутися по допомогу до високих інстанцій. Вдалися до такої форми. Надіслали молодому імператору Карлу I Габсбургу подяку за визволення Буковини, Чернівців від окупації. Згадали, що університет заснований Францом Йосифом Габсбургом і носить його ім'я. А тому

сподіваються і від спадкоємця Карла I Габсбурга підтримки у відновленні діяльності дітища свого попередника.

Телеграму підписали: обраний на 1918/19 навчальний рік ректор, проф., д-р теології Василь Гарнавський, декани проф., д-р теології Стефан Сагін, проф., д-р правознавства Ганс Фріш і проф., д-р англійської філології Леон Келльнер [21. – 1918. – 9. Juli]. Згодом, 8 вересня проведено чергове засідання сенату з метою підготовки до початку занять в університеті [18. – 1918. – 8. Sept.]. Заняття почалися 1 жовтня 1918 р.

Але з наближенням поразки Австро-Угорської імперії у війні великі зміни чекали й на університет. У зв'язку зі спробою модернізації Габсбурзької монархії у федерацію народів постало питання про поділ за національною ознакою деяких провінцій, у т.ч. й Буковини на північно-західну (українську) і південну (румунську) й об'єднання їх відповідно з іншими українськими чи румунськими землями. Якщо українці виступали за справедливий поділ краю за національною ознакою на українську і на румунську частини, то румунські провідні кола оголосили, що вся Буковина – це «румунська земля» [19. – 1918. – 24. Okt; 2. – 1918. – 18 жовт.]. Таке ж рішення прийняли 28 жовтня 1918 р. на своїх зборах у Чернівцях і румунські студенти Чернівецького університету «про створення самостійної румунської національної держави, яка охоплювала б всі області, заселені румунами, та ті, що історично належать румунам» (тобто Молдавському князівству. – Авт.) [6, с. 212.].

Українські студенти категорично були проти. На своєму вічі 28 жовтня 1918 р. у Народному домі вони підтримали зусилля українців щодо об'єднання всіх західноукраїнських земель в одну державу і гнівно засудили рішення Румунської національної ради про виключну «румунськість» Буковини. „Українська академічна молодіж Чернівецького університету...п'ятнує з найбільшим обуренєм рішенє ромунської конституанти з дня 27 жовтня с. р. у Чернівцях, яка простягає свої заборчі руки на цілу Буковину, вважаючи цілком несправедливо сей край за ромунську землю... щоб безправно віддати більшість українського населення на поталу самовільній владі ромунського боярства...”. Студенти заявили, що чужої землі не бажають, а своєї – ні п'яді нікому не віддадуть [10, с. 107-108]. Ця ухвала українських студентів

увійшла згодом 5-м пунктом у відоме рішення Буковинського народного віча 3-го листопада 1918 р. [10, с. 117]. На його підставі українці перебравши владу у північній частині краю, у Чернівцях, а отже, і над Чернівецьким університетом.

Однак ненадовго. 11 листопада 1918 р. королівська Румунія окупувала всю Буковину, ігноруючи волю українців та інших етносів краю.

Того, 1918/19 навч. року Чернівецький університет працював ще як німецькомовний, а 1 жовтня 1919 р. декретом румунського короля Фердинанда I перетворено в румуномовний [15, с. 19]. Більшість німецькомовних професорів виїхала в Республіку Австрія, у т.ч. у Відень – 31 особа [15, с. 19]. Лише 5 німецьких докторів, професорів побажали залишитися у Чернівецькому румуномовному університеті: філософ Карл Зігль, романіст Євген Герцог, палеонтолог Карл Ренеке, фармаколог Фріц Нетоліцки і судовий медик Фрідріх Майер та всі професори (румуні) теологічного факультету [6, с. 1093]. З Першою світовою війною закінчився і німецький університет у Чернівцях.

Отже, Перша світова війна негативно позначилася на діяльності Чернівецького університету. Він у Чернівцях здебільшого не працював. Короткий час діяв теологічний факультет, ще менше – юридичний. Деяка частина студентів вчилася у Зальцбурзі і Празі. Усі факультети запрацювали при австрійській владі тільки у травні 1916 р. і у кінці війни (жовтень 1918 р.).

Мусувалася навіть ідея перебазування Чернівецького університету у Зальцбург чи інше місто на Заході. Але окупація Буковини Румунією відбулася досить швидко, тож університет залишився там, де він був заснований.

Окупація краю з часом мала своїм наслідком румунізацію університету, обмеження доступу українців до вищої освіти. Разом з тим сам факт залишення університету на території Буковини, Чернівців можна розглядати як позитивний момент, бо більш, ніж ймовірно, що у майбутньому ні королівська Румунія, ні СРСР не відкрили б університет у Чернівцях.

1. Буковина в роки Першої світової війни 1914 – 1918 рр. Документи / Упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В.М. Ботушанського. – Чернівці: Технодрук, 2014.
2. Буковина. – 1918.
3. Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917-1922) / Є. Грицак // Л.Н.В. – Кн. ІХ. – 1923.
4. Даниленко В. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність / В. Даниленко, О. Добржанський. – Київ – Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. – 232 с.
5. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО).
6. Добржанський О. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914-1921 рр.) / О. Добржанський, В. Старик. – Одеса: Маяк, 2008. – 1168 с.
7. Добржанський О. Змагання за українську державність на Буковині (1914 –1921 рр.). Документи і матеріали / О. Добржанський, В. Старик. – Чернівці: Чернівецька обл. друкарня, 2009. – 512 с.
8. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле / Д. Дорошенко // Добржанський О., Старик В. Бажаємо...
9. Енциклопедія історії України. – К., 2008. – Т. 5.
10. Народне віче Буковини 1918-1993. Документи і матеріали обласної наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю Буковинського народного віча 3 листопада 1918 р. – Чернівці: «Прут», 1994.
11. Новое время [Петербург]. – 1916. – 16 (29) ноября.
12. Раймунд Фрідріх Кайндль. Розвідки з нагоди 150-ліття від дня народження / упорядкування Сергія Осачука та Олександра Добржанського; за ред. С. Осачука. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2015. – С. 18.
13. Центральний державний історичний архів у м. Києві (ЦДА у м. Києві).
14. Чернівецький державний університет / Ред. кол.: К.О. Червінський (голова), С.С. Костишин (заступник), В.К. Боролюк (відп. ред.) та ін. – Львів: Вища шк., 1975. – 192 с.
15. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників / Ред. кол.: С.В. Мельничук (голова). чл. ред. кол. Т.В. Марусик, О.Г. Ушенко, В.М. Ботушанський та ін. – К.: Світ Успіху, 2005. – 281 с.
16. Чернівецький університет (1875-2000): Бібліографічний покажчик / Укл.: Т.К. Погодіна, Н.Є. Беляєва, Т.І. Чебан та ін. Вступ. стаття В.М. Ботушанського. – Чернівці, 2000. – 170 с.
17. Чернівецький університет. 1875 - 1995. Сторінки історії / Ред. рада: С.С. Костишин (голова), О.Е. Панчук (заст. голови), В.М. Ботушанський (відп. ред.) та ін. – Чернівці: Рута, 1995. – 208 с.
18. Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1918.
19. Czernowitzer Morgenblatt. – 1918.

20. Czernowitzer Tagblatt. – 1914. – 1916.
21. Czernowitzer Zeitung. – 1915, 1918.
22. Der Friede [Wien]. – 1918.
23. Norst A. Alma-mater Francisco-Josephina: Festschrift zu deren 25 – jährigen Bestande / A. Norst. – Cernowitz, 1900. – 133 S.
24. Weber. J. Die Russentage in Czernowitz. Die Ereignisse der ersten und zweiten russischen Invasion / Julius Weber. – Czernowitz, 1915. – S. 9-13.
25. Wagner R. Fakulteten, Lehkörper und Rektoren der Francisco-Josephina / R. Wagner // Alma Mater Francisco Josephina: Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. – München, 1979. – S. 122-123.

Ректори Чернівецького університету 50-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. на сторінках буковинської преси

Здобуття студентами вищої освіти – процес керований, оскільки підготовка спеціалістів – вирішальної сили суспільного процесу – справа державної ваги. Відповідно держава кожен ділянку цієї важливої справи доручає на місцях функціонування того чи іншого вищого навчального закладу (ВНЗ) мудрим, досвідченим державним людям – ректорам. Не був винятком у цьому відношенні і Чернівецький державний університет – нині національний імені Юрія Федьковича.

Найбільш відомим, талановитим керівником Чернівецького державного університету (ЧДУ), видатним вченим-біологом 50 – 60-х рр. ХХ ст. був професор, заслужений діяч науки УРСР Корній Леутський, який прибув із Львівського університету і очолював ЧДУ в 1949 – 1968 рр. (При ньому мав нагоду навчатися і автор цих рядків).

Особисто його публікацій чи про нього було у пресі примірно 23, звичайно у традиційному тоді радянському дусі. Так, у його розлогі статті „Світлий палац науки” [6. – 1965. – 17 лист.], присвяченій 90 – річчю від дня заснування Чернівецького університету, як то було властиво, висловив спочатку критику на адресу колишнього керівництва Австрії і Румунії за використання ними університету як засобу германізації і румунізації українського населення Буковини. Далі навів приклади позитивних зрушень в університеті за 20 останніх років: зміцнення навчальної бази, зростання чисельності кадрів (400 викладачів, у т.ч. 8 професорів, 180 доцентів), відзначив кращу роботу кафедр і їх завідувачів математиків С. Д. Івасишина, К. М. Фішмана, фізиків І. К. Верещагіна, А. Т. Самойловича, хіміків А. В. Памфілова, Г. Т. Пилюгіна, біолога Г. Х. Молотковського, філолога Ю. О. Карпенка. Згадано про дослідження науковцями історії, народної творчості, природних ресурсів, економіки Буковини. Визначено завдання на майбутнє, звичайно, у „світлі” відомих рішень відомого „плєнуму” щодо вдосконалення методів керівництва після усунення головного „волютариста”.

„Міцним” керівником був тоді Корній Матвійович і як адміністратор, і як господарник, і як організатор науки. Дисципліну тримав сувору і серед викладачів, і серед студентів. Він був для нас, студентів, ніби грізним Зевсом на Олімпі з сивою гривною на голові і пронизливим поглядом, далеким і недоступним для більшості студентів. Особисто я за 5 років наблизився до тіла цього університетського божества лише раз. коли у його кабінеті отримував з його рук диплом про закінчення університету.

Звичайно, дисципліна – це порядок, послух, виконання. Однак зі своєю суворістю, навіть до певної міри диктатом після розвінчання відомого „культу” К. Леутський дещо не зорієнтувався у зміні обстановки, що підвело його у кінці кар’єри на 19-му році керівництва. Більш молоді, сміливіші не хотіли миритися, як вони казали, з диктатурою, вимагали змін, у т. ч. й зміни ректора. Пригадую, був на таких бурхливих зборах, здається, у колишньому Будинку вчителя (нині ляльковий театр), мабуть, десь у листопаді 1967 р., де виступаючи, особливо фізик В.М. Кондратенко, гостро критикували ректора за стиль керівництва, вимагали його відставки. І справді, така дочасна зміна керівництва відбулася у 1968 р.

Однак всі ті пертурбації не затерли добрі справи К. Леутського. Про це гарно сказано навіть через 34 роки після його відставки у статті проф. Б. І. Мельничука „За добро треба віддячувати” [1. – 2003. – 18 січ.]. В основу статті покладено перебіг засідання вченої ради університету 27 грудня 2002 р., присвячену 100-річчю від дня народження К. Леутського. На ній промовці високо оцінили його внесок у розвиток університету. „Все, те, що маємо нині, – сказав його спадкоємець, ректор на пенсії К. Червінський, – стоїть на фундаменті, який заклав К. М. Леутський”.

Стільки ж (19 років) очолював університет наступник К. Леутського – хімік, проф. Костянтин Олександрович Червінський (з 1968 по 1987 рр.). Він прибув з Дніпропетровська.

На сторінках періодики, переважно буковинської, зафіксовано не менше 30 публікацій, авторами яких були журналісти про нього чи він сам був автором у вигляді статей, виступів, інформацій про діяльність університету. Зупинимось на

окремих з них у хронологічному порядку. У великому (на двох газетних смугах) інформаційному матеріалі „Орден на прапорі Чернівецького університету” [б. – 1975. – 14 жовт.] з нагоди 100 – річчя його заснування і нагородження університету орденом Трудового Червоного Прапора, крім промов керівних осіб республіканського і обласного рівнів вміщено і промову ректора К. Червінського. Він подякував радянській владі за нагороду, покритикував колишню австрійську і румунську окупаційну владу за політику германізації й румунізації через університет (так вимагала тоді партія), а далі – про успіхи університету при радянській владі. Зокрема, про допомогу ЧДУ інших ВНЗ СРСР, підготовку кадрів (кожний другий вчитель області – випускник ЧДУ), про розширення університету: діяло 11 факультетів, 49 кафедр, працювало понад 500 викладачів, у т. ч. 25 докторів наук і 260 кандидатів, наукова бібліотека містила 1,7 млн. книг, йшло будівництво навчальних корпусів і гуртожитків, згадано, звичайно, і про „керівну” та „спрямовуючу”, і про „гідну зустріч XXV”, як було прийнято.

У статті „На передовій життя” [б. – 1979. – 2 чер.] у зв’язку з 60 – річчям К. Червінського подано коротку його біографію: злиденне життя у дитинстві на Вінниччині, навчання у вечірній школі, у ВНЗ, відправлення добровольцем на фронт у 1941 р., важкі бої, капітан, командир батареї. По війні – навчання у ВНЗ, захист кандидатської дисертації з хімії, вихід у світ праць з нафто-хімічного синтезу, захист докторської дисертації з проблем рідинно-фазного окислення вуглеводів. Робота у Дніпропетровському хіміко-технологічному інституті проректором з наукової роботи, з 1968 р. – ректор ЧДУ. Йдеться про новачі у використанні дослідного обладнання в університеті, підвищення якості підготовки спеціалістів. Згадано про три його урядові нагороди і відрадні перспективи майбутньої діяльності.

У пресі не раз з’являлися короткі інформаційні повідомлення стосовно робочих зустрічей, виступів, поїздок ректора тощо. У матеріалі „Дружба народилася у Чернівцях” [б. – 1980. – 30 лист.] повідомлялося, що ректор К. Червінський у дев’ятий раз відкрив черговий щорічний зліт членів студентських клубів інтернаціональної дружби СРСР у Чернівецькому університеті, підкресливши важливу роль студентської молоді у

боротьбі за мир. (Радянське керівництво лякало війною весь світ і рядилося у тогу миротворця). Сама по собі ідея дружби між студентами різних республік була цікавою, але це був також засіб русифікації молоді.

В інформації „Посвячення у студенти” [6. – 1981. – 2 вер.] зазначено, що 31 серпня 1981 р. ректор К. Червінський відкрив урочисті збори студентів першого курсу з добрими побажаннями, а в кінці студенти поклялися на вірність... керівництву КПРС (кому ж іще тоді клялися?).

Зі статтею „Найвища зоря” [6. – 1984. – 1 чер.] ректор виступив у зв'язку з Днем захисту дітей, молоді, говорив про необхідність збереження миру, про „агресивні наміри” капіталістичних країн і „миролюбиву” зовнішню політику СРСР. А далі – про успіхи вчених університету, впровадження їх у виробництво. Тепло говорив про студентську молодь. „Нерідко мені... доводиться бувати у студентських гуртожитках, вести з нашою молоддю бесіди. Цікаво слухати наших вихованців, перейматися їхніми турботами...” Згадував також про співробітництво з Саскачеванським університетом у Канаді.

Цікаво, що й після відходу К. Червінського від університетського керма преса не обходила його мовчанням. Зокрема, у зв'язку з його 80 – річчям газета „Молодий буковинець” [3. – 1999. – 4 чер.] повідомила про урочисті збори з цієї нагоди в університеті, схвальні промови на адресу ювіляра. Інша газета [2. – 1999. – 5 чер.] на другий день теж інформувала про цей же ювілей, про колишні здобутки К. Червінського. Подано і виступ ювіляра. Ще через чотири дні газета „Буковина” [1. – 2002. – 4 жовт.], долучившись до висвітлення тих же урочистостей і поздоровлень, повідала ще про такі добрі справи при ньому: відкрито нові факультети, розширено навчальну базу, розвивалася наука, ювіляр мав 265 наукових праць, 2 монографії, підручник, 16 винаходів; під його керівництвом захищено 2 докторських і 27 кандидатських дисертацій. Автор цієї статті (В. Мацерук) також згадала, що було колись у житті ювіляра всього: „вдячних людських слів та шани, але й анонімок на замовлення, пояснювальних записок у відповідні органи...”

Через два роки у статті В. Крупка [1. – 2002. – 4 жовт.] згадується, що колишнім ректором К. Червінським першою була

підписана угода у 1977 р. про співробітництво радянського ВНЗ (ЧДУ) з університетом у капіталістичній країні (Саскачеванський у Канаді), про перешкоди, про заборону Москвою поїздки Чернівецького в Канаду в 1985 р.

У серпні 2002 р. К. Чернівського не стало, але ім'я його у буковинській пресі не забуто. У статті „Назавжди з нами” [2. – 2004. – 2 чер.] у зв'язку з його 85 – річчям від дня народження науковці ЧНУ М. Л. Свердан, О. С. Лявинець, А. Ф. Чобан ще раз подали розгорнуту картину життя і діяльності колишнього ректора. Крім уже згадуваного раніше, зазначено, що під час війни К. Червінський був представлений до присвоєння звання Героя Радянського Союзу, але не отримав його. Поряд з визнанням його зусиль у навчальній і науковій роботі автори називають його „будівником”, бо при ньому побудовано 5 гуртожитків на 2,5 тис. студентів і навчальний фізичний корпус. Ним засновано наукову школу з дослідження проблем рідинно-фазного окислення вуглеводів, опубліковано 270 наукових праць.

Згадано про К. Червінського і через 7 років після його смерті у статті декана хімфаку проф. О. Лявинця і доц. А. Чобан „Місія на півстоліття” [1. – 2009. – 9 чер.] з тією ж інформацією, але й деякими новими штрихами: К. Червінський не підписав горезвісного листа проти акад. Сахарова, через що не був призначений міністром освіти УРСР; К. Червінський докладав багато зусиль для збереження архітектурної пам'ятки – резиденції буковинських митрополитів – нині об'єкта культурної спадщини ЮНЕСКО.

Отже, К. О. Червінський залишився у пам'яті колишніх і почасти нинішніх працівників університету як високопрофесійний, обдарований, вмілий адміністратор і водночас чуйний гуманний керівник з широким державним підходом до кермування такої складної сфери людського буття, як підготовка кадрів у вищій школі.

Чимало газетних статей, виступів перед різними зібраннями, повідомлень, коротких інформацій (всього не менше 50) знаходимо на сторінках буковинської преси про наступного ректора – Степана Степановича Костишина, вихідця із Тернопілля, випускника біофаку ЧДУ, який очолював

університет у 1987 – 2001 рр. Він керував ВНЗ 14 років на зламі двох епох: радянської і пострадянської.

Зупинимося на окремих з них. В одному з його інтерв'ю 1989 р. йдеться про роль підготовчих відділень у ВНЗ, яким він загалом дає негативну оцінку [6. – 1989. – 22 вер.]. Незабаром в інтерв'ю він інформував громадськість про підписання угод з 5 ВНЗ США про наміри співпраці [6. – 1989. – 7 жовт.].

На початку 1991 р., досить бурхливого, коли уже відбувалися певні зміни, письменниця М. Матіос поставила двом чернівецьким ректорам по кілька однакових питань, зокрема чи потрібно щось міняти у їхніх ВНЗ. Якщо ректор медінституту В. К. Патратій відповів, що студентам загалом не слід встрявати у політику, а отже не варто щось кардинально міняти, то С. Костишин відповів, що уже багато чого змінено в ЧДУ і буде далі мінятися [6. – 1991. – 19 січ.].

Були й матеріали полемічного характеру. Костишина звинувачували в тому, що він на 70% поповнює ЧДУ галицькими студентами і викладачами. На конкретних цифрах спростовано таке твердження [3. – 1991. – № 1].

У щорічному зверненні до першокурсників С. Костишин наголосив 31 серпня 1991 р., що вони починають навчання у зовсім новій політичній обстановці, тиждень тому проголошено незалежність України. Цій державі необхідні кваліфіковані спеціалісти, у тому числі і майбутні випускники ЧДУ.

У зв'язку з 60-річчям С. Костишина окремі газети [1. – 1992. – 6 лют.; 2. – 1992. – 6 лют.] привітали його з ювілеєм, взяли інтерв'ю у його дружини Міри Василівни, письменників М. Івасюка і М. Матіос, проф. Р. Волкова, депутата облради Г. Філіпчука, які тепло відгукнулися про ювіляра. М. Матіос: хоч С. Костишин людина із колишньої Системи, але у переломний момент „скористався шансом очиститися од самообману, нерідко ходячи по лезу бритви... Його не раз викликали „на килим”... Система була нещадною... Він людина слова і справи”. При ньому відкрито педагогічний, відновлено юридичний факультети, на черзі теологічний, Центр буковинознавства.

У інтерв'ю „Україні потрібні спеціалісти” [1. – 1992. – 18 чер.] С. Костишин інформував батьківську громадськість про правила прийому у ВНЗ, про закриття вечірньої форми навчання.

Велика кількість газетних публікацій з'явилася у вересні – жовтні 1995 р. про ректора Костишина у зв'язку з відзначенням (на прохання колишніх випускників Чернівецького університету, що проживали у Німеччині й Австрії) 120-річчя університету. Ректор в інтерв'ю повідав, хто що дарує університету, хто звідки і скільки приїде на урочистості [3. – 1995. – № 1; 4. – 1995. – 29 вер.].

У статті „Науковий і культурний центр краю [1. – 1995. – 4 жовт.] ректор С. Костишин подав коротку історію ВНЗ за 120 років, вказав, що діють 13 факультетів, 56 кафедр, навчається понад 10 тис. студентів, працює зверх 700 викладачів, у т. ч. 70 докт. наук і 480 канд. наук. У наступних номерах газет [3. – 1995. – 6 жовт.; 2. – 1995. – 7 жовт.] широко представлено інформацію про 120 – річний ювілей ЧДУ, у центрі якого був ректор: про відкриття ним меморіальної дошки ректорам, вченої ради з коротким його вступним словом і наданням ним слова багатьом гостям, оголошення ним про присвоєння почесних звань докторів і професорів ЧДУ групі вітчизняних і зарубіжних науковців.

Щоправда, знайшлися й критики ректора і його команди з уїдливими заголовками в газетах: „На позичені гроші іменини не справляють...” [1. – 1995. – 20 груд.; 3. – 10 груд.], „Нариси бурси”. Колишні випускники ЧДУ, зокрема А. Дуда (нині доц. Могилянки), ганили ректора за низькопоклонство перед Австрією та інші вади. Можливо, у Дуди збереглася дріб'язкова зла пам'ять через те, що його критикували за порушення внутрішнього розпорядку в гуртожитку, коли був студентом.

Ректору у березні 1996 р. доводилося залагоджувати студентський страйк, що виник через невиплату стипендій [2. – 2000. – 12 квіт.].

У грудні 1996 р. ім'я ректора С. Костишина попало на сторінки кількох газет у зв'язку зі звільненням з роботи молодого науковця, викладача біофаку Юрія Масікевича, до речі, вихованця ректора. Були звернення громадських організацій, політичних партій з пропозицією перевиборів ректора. У інтерв'ю газеті ректор пояснив, що при об'єднанні двох кафедр на біофаці завідувачем об'єднаної кафедри став 60-річний доктор наук (К. Термена), а не молодий доцент (Ю. Масікевич), що і породило конфлікт, а згодом і звільнення. Дехто з кореспондентів

дивився глибше і вважав, що претензії до ректора через згадане звільнення це лише зачіпка, зв'язана з початком передвиборчої кампанії, бо контракт С. Костишина мав закінчуватися у 1997 р., і „багатьом хотілося б зайняти цю посаду. А. Ю. Масікевич – лише розмінна монета у боротьбі за «вищі цілі»”. Або ж таке твердження газети: комусь прагнеться сьогодні чиймись руками звільнити ректорське крісло [3. – 1996. – 13, 20 груд.; 1. – 1996. – 21 груд.; 5. – 1996. – 18 груд.].

Для С. Костишина ця колотнеча закінчилася підтримкою колективу і новим призначенням на посаду ректора 1998 р. Інформація про його діяльність продовжувала з'являтися у пресі. Наприклад, у газеті „Час” [7. – 1999. – 12 бер.] С. Костишин спростував чутки про можливе перетворення Чернівецького університету в полікультурний ВНЗ з німецькою, румунською та єврейською мовами викладання.

Особливо багатим на „газетний урожай” про ректора С. Костишина був 2000-й рік, зокрема у зв'язку з визнанням ректора „Людиною 2000 – 2001 року” в номінації „Науковець”. З цієї нагоди він дав широкі інтерв'ю про свої наукові здобутки, про співпрацю ЧНУ з 12 зарубіжними ВНЗ, про присвоєння йому Почесного доктора права Саскачеванського університету, почесного громадянина м. Лок-Хейвен (США), про кадрове зростання ЧНУ (працює 90 докторів і 470 канд. наук), під його керівництвом захищено 2 докторських і 15 канд. дисертацій. Номінант стверджував, що він добре знає життя університету, а тому легко керується цим освітнім закладом [3. – 1999. – 31 груд.; 2000. – 6 січ.; 1. – 2000. – 12 січ.].

У квітні 2000 р. ректор С. Костишин підписав угоду про співпрацю з ректором Аугсбурзького університету Р. Блюмом [1. – 2000. – 28 чер.].

У червні 2000 р. ректор дав велике інтерв'ю для газети „Буковина”, звернувши увагу на актуальні питання розвитку вищої школи: необхідність чіткого державного визначення освітньо-кваліфікаційних рівнів „бакалавр”, „спеціаліст”, „магістр”, потребу подальшого введення нових спеціальностей і навіть факультетів, прищеплення студентській молоді національних ідеалів і культури, етики вихованої людини,

заохочення до участі в наукових дослідженнях [1. – 2000. – 28 чер.].

У вересні – жовтні 2000 р. шпальти крайових газет зарясніли матеріалами про 125 – річчя Чернівецького уже національного університету, ректор одне за одним давав газетам інтерв'ю з приводу нового статусу. Пояснював, що для цього професорсько-викладацький склад мав досягти у своєму складі не менше 12 % докторів наук і 75 % канд. наук (це було досягнуто), усі кафедри повинні очолювати доктори наук (інакше кафедра не може випускати магістрів) і працювати ефективно. Університет дістає ширші права, зокрема у використанні зароблених коштів [3. – 2000. – 15 – 21 вер.].

На прохання газети „Час” [7. – 2000. – 29 вер.] і „Буковинське віче” [2. – 2000. – 4 жовт.] ректор подав коротку історію університету, згадав, зокрема, що українські студенти у часи Австрії і Румунії боролися за національні права в освіті, проти румунізації, а в часи горбачовської перебудови – проти русифікації, у наш час університет підтримує дружні зв'язки і співпрацює з багатьма вишами світу.

Про саме урочисте засідання вченої ради, яке відкрив і вів ректор С. Костишин 4 жовтня 2000 р., подала репортажі більшість газет краю [1. – 2000. – 6 жовт.; 3. – 2000. – 6 жовт.; 2. – 2000. – 14 жовт.]. Повідомлено також, що у зв'язку з цим ювілеєм університету ректора нагороджено орденом „За заслуги” II ступеня і орденом святого князя Володимира I ступеня.

Надалі преса повідомляла про участь ректора у різних заходах: у кінці травня 2001 р. відкрив в університеті міжнародну конференцію „Охорона історичних місць, досвід і перспективи” [8. – 2001. – 1 чер.]; у липні 2001 р. дав інтерв'ю газеті „Буковинське віче” [2. – 2001. – 21 лип.] про новації у наступній вступній кампанії, про те, що статус національного дав університету можливість підвищити зарплату викладачів на 40 %, як також і стипендії. Відповів ректор і на питання про перспективи майбутнього його перебування на посаді. „Думаю, що колектив оцінив належно роботу ректорату і ректора, безумовно, прийняв відповідне рішення. Тож будемо працювати разом” [2. – 2001. – 21 лип.]. Із цих слів випливає, що ректор був упевнений у наступному перебуванні й призначенні на посаду на

певний термін. Така надійна підтримка була і від вченої ради, яка проголосувала за те, щоб рекомендувати міністру призначити С. Костишина ректором на наступний термін. Міністр прийняв політичне рішення.

Тож уже в одному з наступних номерів молодіжки [З. – 2002. – 13 лют.] уже колишній ректор С. Костишин у зв'язку зі своїм 70-річчям відповів під час інтерв'ю: „Переконаний, що нове керівництво буде йти саме... шляхом зміцнення авторитету університету... посилення його ролі як науково-освітнього і культурного центру нашого краю... Почуваю себе добре... Керую новою кафедрою... Я член ректорату... член вченої ради... У мене немає ні на кого образ. Тим більше, що мій учень, з яким я пропрацював 14 років, пішов на моє місце”. Можливо, й так. Але така відповідь була продиктована, мабуть, уже іншими обставинами.

Незважаючи на відхід від керівництва університетом (так чи інакше це мало відбутися), крайова преса не забувала про ректора С. Костишина і час від часу подавала ту чи іншу інформацію про його життя і діяльність.

Отже, понад 60 років Чернівецьким університетом керували три ректори. Як це відбито на сторінках преси, працюючих в різних умовах, були досить відмінними один від одного за характером, стилем керівництва, навіть за ідеологією. Та будучи людьми, глибоко відданими благородній справі підготовки науково-педагогічних кадрів, багато зробили для зростання, зміцнення і розвитку університету, піднесення його престижу.

1. Буковина. – 1992, 1995, 1996, 2000, 2002, 2003, 2009.
2. Буковинське віче. – 1992, 1995, 1999, 2000, 2001, 2004.
3. Молодий буковинець. – 1991, 1995, 1996, 1999, 2000, 2002.
4. Нова буковинська газета. – 1995. – 29 вересня.
5. Посеред тижня. – 1996.
6. Радянська Буковина. – 1965, 1975, 1979, 1980, 1981, 1984, 1989, 1989, 1991.
7. Час. – 1999, 2000.
8. Чернівці. – 2001.

**Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**
(*В. Ботушанський, Т. Марусик*)

Серед історичних праць, присвячених навчальним закладам, найбільше написано про університети. Це й не дивно. Адже це ті науково-педагогічні інституції, через які щороку нестримним потоком вливається вчорашня шкільна юнь, а з них (і теж щороку) рине потужною рікою інтелектуальний потенціал нації, збагачений фаховими знаннями, готовий до здійснення великих справ, що стоять перед Вітчизною.

Не є винятком й історія Чернівецького університету. Принаймні станом на 2000 рік у бібліографічному покажчику „Чернівецький університет (1875 – 2000)” значаться 2562 публікації, що з’явилися за час його існування – як монографії, так і наукові та науково-популярні статті, замітки [12].

У цьому морі різнопланових публікацій примітною особливістю, чи навіть закономірністю є те, що справжні глибокі, солідні праці з’явилися в ювілейні роки університету: до його 25-річчя [16; 17], 85-ти і 90-річчя [4; 5; 6], 100-річчя [9; 10; 11; 18], 120-річчя [13], 125-річчя [1]. Не став винятком і 130-й ювілей університету [14].

Оскільки університет весь час динамічно розвивався, з’являлися нові підрозділи, нові форми роботи, відбувалося поповнення, ротація кадрів і т.п., це потребує і нового висвітлення життя університету, що і є завданням даної публікації. Спираючись на досягнення своїх попередників, використовуючи матеріали поточного архіву Чернівецького університету [7], інформацію преси [2, 8, 15] та інші джерела, автори прагнуть „освіжити” новітню історію цього ВНЗ, доповнити інформацією за останні роки.

Чернівецький університет – один з найстаріших класичних університетів України. За час свого існування він пройшов складний шлях свого становлення і розвитку, став значним осередком освіти, науки, культури Буковинського краю, західного регіону України.

Шлях до його відкриття був непростим і тривалим. Як відомо, після демократичної революції 1848 р. в Австрії, до

складу якої входила й Буковина, і ліквідації феодальних відносин створилися більш сприятливі умови для розвитку промисловості, транспорту, сільського господарства, різних сфер духовного життя. А для цього потрібні були спеціалісти, фахівці різних сфер людської діяльності, які забезпечували б і спрямовували її розвиток.

Після неодноразового обговорення спочатку в Буковинському сеймі, а потім у парламенті у Відні питання про університет у Чернівцях проект закону про його відкриття було схвалено обома палатами австрійського парламенту 14 і 20 березня 1875 р. як закон під №40, 31 березня того ж 1875 р. його санкціонував імператор Франц Йосиф I.

Мовою викладання і діловодства в університеті на трьох його факультетах – теологічному, юридичному і філософському – законом визначалася німецька. Урочисте відкриття університету призначалося на 4 жовтня 1875 р. – день сторіччя приєднання Буковини до Австрії і день іменин цісаря Франца Йосифа. 30 вересня 1875 р. університету присвоєно офіційну назву „Чернівецький імператорський і королівський імені Франца Йосифа університет”.

Урочисте відкриття університету відбулося 4 жовтня 1875 р. у приміщенні вчительської семінарії (нині корпус №1 по вул. Університетській, 28) на честь 100-річчя приєднання Буковини до Австрії за участі міністра віросповідань і освіти Штремайера, багатьох делегацій від університетів Австрії і країн Європи, воно супроводжувалося численними привітаннями, зачитуванням телеграм, врученням святкових адрес, вишуканими промовами гостей і особливо палкою промовою новообраного ректора К.Томашука. Останній підкреслив, що сам він не німець, але серцем і душею належить до німецької культури, тому й закликав студентів різних націй засвоювати основи німецької та європейської науки.

На викладацьку роботу в Чернівецький університет прибули професори з різних міст Австро-Угорщини, Європи, частково професорсько-викладацький склад поповнили чернівчани (теологи). Усього його склад налічував спочатку 28 осіб, у передвоєнному 1912/1913 навчальному році – 59. За

національним складом переважали німці і євреї, були також румуни, поляки, українці.

Викладачі поділялися на ординарних (штатних) і екстраординарних (позаштатних) професорів, приват-доцентів, доцентів, асистентів, лекторів. Усі були державними службовцями і належали до певного рангу. Із 134 викладачів, які працювали впродовж 44 років існування німецького університету в Чернівцях, 48 були з Віденського університету, 14 – з Грацького, 8 – з Празького, 7 – з Інсбруцького, 10 – з університетів Німеччини, 3 – з університетів Швейцарії, 1 – з Російської імперії (Риги), 30 – вихідці з Буковини (переважно з Чернівців). Національний склад викладачів був приблизно таким: німці – 83 особи, румуни – 20, євреї – 16, українці – 5, словени – 2, чехи – 1, поляки – 1.

Стосовно вчених звань: 16 прибули зі званням професорів, 12 дістали доцентуру в Чернівецькому університеті, 82 дістали звання професорів і доцентів у інших університетах імперії. За 1875 – 1900 рр. в університеті викладало в різний час 93 доценти. Грошове утримання у них було нижчим, ніж у інших університетах імперії. Загалом викладачі були сумлінними, пунктуальними, вимогливими, за політичними переконаннями – глибоко відданими Габсбурзькій династії і Австрії.

В університеті працювали такі визначні вчені, як юристи Євген Ерліх і Ганс Гросс, економіст Йозеф Шумпетер, історик Раймунд Фрідріх Кайндль, філологи Степан Смаль-Стоцький, Омелян Калужняцький, Іон Сбієра, математик Леопольд Гегенбауер, біолог Едуард Тангль, хімік Ріхард Прібрам та ін.

Склад кафедр був невеликим – 1-2 викладачі. Число кафедр поступово зростало. У 1875/76 н.р. їх було 23 (на філософському – 16, юридичному – 4, теологічному – 3), у 1918/19 н.р. – 53 (28 – на філософському, який включав усі природничі й гуманітарні сфери знань, 15 – на юридичному і 10 – на теологічному). Хоч університет був німецькомовним, але існувало й кілька кафедр з українською та румунською мовами викладання.

З числа викладачів обиралося й керівництво університету – сенат у складі 11 осіб: ректор, проректор, декани й продекани факультетів, три сенатори (по одному від факультету). Ректор обирався на рік (без виборів він автоматично ставав депутатом

крайового сейму). Ректор був обмежений у фінансових правах, все мусив узгоджувати з Крайовим управлінням і міністерством. За австрійських часів було обрано 44 ректори університету, з них 22 були німцями, 11 – румунами, 9 – євреями, 2 – українцями. Факультетом керувала професорсько-викладацька колегія, очолювана деканом, який обирався на рік.

Навчальний процес здійснювався впродовж двох семестрів на рік: зимовий з 1 жовтня по 28-29 лютого, літній – з 1 березня по 31 липня. Основними формами навчання були лекція і семінар. Студенти навчалися 4 роки.

Студентів в університеті спочатку було небагато. У перший рік навчання їх число коливалося у межах 158-166. Частина з них (буковинців) вернулася з Відня, частина зі Львова, інших навчальних закладів, частина – з вищого теологічного закладу, який існував у Чернівцях. У наступні роки число студентів помітно зростало: у 1885/86 н.р. – 260, 1895/96 н.р. – 369, 1905/06 н.р. – 679, 1913/14 н.р. – 1198 осіб. В основному навчалися студенти з Буковини. Приміром, у 1897/98 н.р. вони становили 72%, з Галичини – 18%, з інших провінцій Австро-Угорщини – 8%, з Румунії – 2%. В окремі роки навчалися й студенти з Російської імперії, балканських країн. Склад студентів був багатонаціональним. Приміром, у 1913/14 н.р. серед 1198 студентів євреї становили 36%, румуни – 26%, українці – 25%, поляки – 7%, німці – 2%, інші національності – 4%. За віросповіданням переважали іудеї. Наприклад, у 1897/98 н.р. серед 385 студентів іудеї становили 41%, православні – 32%, римо-католики – 18%, греко-католики – 5%, євангелісти – 3%, вірмено-католики – 1%.

Хоч українці в краї становили у різні роки 42-38%, питома вага студентів-українців завжди була нижчою. Так, у 1906/07 н.р. число студентів-буковинців становило 621, а українців серед них було тільки 165 (26%).

Спочатку в Чернівецькому, як і в інших університетах Австрії, навчалися тільки хлопці. Лише коли у 1879 р. на філософському факультеті було відкрито фармацевтичне відділення, туди записалося троє дівчат. З 1897 р. дівчат почали приймати й на інші факультети (крім теологічного). Але їх число було порівняно незначним: у 1899/1900 н.р. із 381 студента 4

студентки, у 1905/06 н.р. із 698 студентів – 54, у 1907/08 н.р. із 834 студентів – 49 і майже всі – на філософському факультеті. Більшість студентів навчалися на юридичному факультеті, менше на теологічному і філософському.

Навчання в університеті було платним. Також платним було складання і перескладання іспитів, кандидатських екзаменів, присудження наукового ступеня, користування книгами бібліотеки (з 1906 р.). Студенти з бідних сімей за відповідними довідками („про убожество”) звільнялися від плати за навчання повністю або частково. Приміром, у 1885/86 н.р. серед усіх 265 студентів звільнених повністю від плати було 57 (21%), наполовину – 20 (7%), тобто дещо більше чверті студентів.

Незначна частина бідних, але здібних студентів одержувала державні чи меценатські стипендії (105 гульденів на рік, в університетах західних провінцій – 210 гульд.). Так, у 1884/85 н.р. стипендії одержувало 10% студентів, 1912/13 н.р. – 4%.

Навчання студентів здійснювалося у приміщенні вчительської семінарії (з 1888 р. повністю перейшло у власність університету, нині корпус № 1), з 1883 р. – ще й у новозбудованому навпроти корпусі (нині корпус № 2), а також у приміщеннях Буковинської православної митрополії (теологічний факультет), частково – в орендованих приміщеннях. Університет мав добру як на той час бібліотеку (у 1875 р. – 31306 томів, 1918 р. – 229320 томів), друкарню, у якій в значній кількості друкувалася навчальна, методична, наукова та інша література.

У Чернівецькому університеті навчалися студенти, які згодом стали визначними громадськими, політичними, культурними діячами, науковцями, зокрема: Степан Смаль-Стоцький, Іван Франко, Лесь Мартович, Василь Сімович, Юліан Кобилянський, Сергій Шпойнаровський, Денис Лукіянович, Олександр Колесса та ін.

В університеті існувало чимало студентських товариств (загалом в різний час до 25), засновуваних в основному за національною приналежністю студентів.

Студенти брали активну участь у громадському житті краю. Під час Першої світової війни росіяни після окупації краю мали намір перетворити його у російськомовний заклад, а австрійські власті після повернення в край – планували перемістити його на

захід у Зальцбург, але не встигли через розпад Габсбурзької імперії і захоплення краю Румунією.

Загалом за 44 роки існування німецькомовного університету в Чернівцях з його стін вийшли тисячі висококваліфікованих спеціалістів, які працювали як на Буковині, так і в Галичині, інших провінціях Австро-Угорщини, в різних країнах Європи і Америки, гідно представляючи свою *alma mater*. З їхнього середовища вийшли відомі діячі німецької, української, румунської культури, які зробили також помітний внесок у вивчення природних ресурсів Буковини, її історії, етнографії, народної творчості. Університет підтримував зв'язки з навчальними закладами Австро-Угорщини, Німеччини, інших країн Європи. Хоч у духовному житті університету переважала німецька культура, він у певній мірі сприяв також розвитку культури представників інших національностей, зокрема українців, румунів, вихованню серед студентів відносин міжнаціональної і міжконфесійної толерантності, утвердженню загальнолюдських цінностей. Через університет Буковина прилучалася до здобутків вищої на той час європейської науки та культури.

Після окупації Північної Буковини, у т.ч. й Чернівців, восени 1918 р. військами Румунії Чернівецький університет декретом короля Фердинанда I від 1 жовтня 1919 р. було оголошено румуномовним, офіційна інаугурація його як румунського вищого навчального закладу відбулося 20 жовтня 1920 р. Більшість професорів колишнього німецькомовного університету виїхала в Австрію (у т.ч. у Відень – 31 особа). Університет був названий іменем короля Фердинанда I, а з 25 травня 1933 р. – іменем Кароля II. Першим ректором румуномовного університету міністерством народної освіти було призначено історика, колишнього професора Чернівецького німецькомовного університету за австрійських часів Йона Ністора. А всього за 20-30-ті рр. ХХ ст. відбулося 9 призначень ректора університету 7 осіб (2 повторно).

Спочатку університет діяв у складі тих же трьох факультетів, а з 1923 р. на базі філософського факультету створено філософсько-філологічний і науково-природничий факультети. Кафедру україністики ліквідовано. Професорсько-

викладацький склад університету в 1923-1939 рр. становив в середньому 70 осіб, які розподілялися по кафедрах: 1923 р. – 50, 1939 р. – 49 кафедр.

У 20-30-х рр. ХХ ст. в університеті працювали відомі вчені математики Сімеон Стоїлов, Георге Вринчану, Мирон Ніколеску, фізик Єуджен Бедереу, хімік Ніколає Костяну, ботанік Михаїл Гушуляк (буковинець), зоолог Єуджен Ботезат (буковинець), історики Александру Тзігара-Самуркаш, Іон Ністор (буковинець), Васіле Греку, Теофіл Саучук-Севяну, Теодор Балан (буковинець), географ Константін Бретеску, філологи Лека Мораріу (чернівчанин), Васіле Герасім, Раду Сбієра (чернівчанин), Алексе Прокопович (буковинець), Думітру Мармелюк (буковинець) та ін.

Забезпечуючи навчальний процес, вони водночас розвивали в університеті й відповідні галузі наук, друкували свої праці не тільки в Румунії, але і в інших країнах. Навчання в університеті починалося 1 жовтня і закінчувалося 1 липня з 2-тижневими зимовими канікулами і невеликими весняними (після „вербної” неділі). Вчилися студенти 4 роки. Навчання було платним, у т.ч. за складання іспитів для одержання диплома. Кількість стипендій для студентів (розміром 1000, 600 і 300 лей) була незначною. Приміром, у 1923/24 н.р. на 1500 студентів припадало 125 стипендій (8,3%). Число студентів хоч і зростало, але через неуспішність і відповідно через виключення сильно коливалося. Так, у 1920/21 н.р. в університеті навчалось 1523 студенти, а через 4 роки – 1165, у 1933/34 н.р. – 3207 студентів, а у 1938/39 н.р. – 1959 осіб (серед останніх 1702 – хлопці, 257 – дівчат). На відміну від австрійського періоду найбільше студентів навчалось на теологічному, а не юридичному факультеті. Приміром, у 1937/38 н.р. із 2630 студентів на теологічному факультеті навчалось 1244 студенти (47%), на юридичному – 936 (36%), на філософсько-філологічному – 274 (10%), на природничому – 176 (7%).

Унаслідок здійснення урядової політики румунізації постійно зростало число студентів-румунів і скорочувалося число студентів інших національностей, зокрема українців (частина останніх вимушено записувалася румунами, щоб потрапити в університет). У 1933/34 н.р. серед 3207 студентів румуни

становили 66,4%, євреї – 20,9%, німці – 6,1%, українці – 4,8%, поляки – 1,7%, решта – 0,1% – росіяни, угорці та ін. А через три роки це співвідношення ще більше змінилося на користь панівної нації. У 1938/39 н.р. серед 2630 студентів румуни склали вже 83,4%, євреї – 7,2%, німці – 3,9%, українці – 2,9%, інші національності – 2,6%. Зрозуміло, що чимало з них були „румунами” лише на папері.

В університеті існували студентські товариства, але в кінці 30-х років у зв'язку з встановленням в країні диктаторського режиму всі вони були закриті, створено властями лише одне товариство для виховання студентів у дусі відданості королю, монархії, „великій Румунії”.

Навчання студентів відбувалося у тих же корпусах, що й за Австрії. Але у зв'язку із збільшенням числа студентів була потреба у розширенні аудиторного фонду. Тому в 1930-1935 рр. споруджено у Чернівцях неподалік від корпусу №2 нове приміщення для природничого факультету (нині корпус №3).

Значно збільшився і книжковий фонд бібліотеки університету – з 258140 примірників у 1923 р. до 495121 у 1939 р. Постала потреба у спорудженні нового приміщення бібліотеки. За проектом архітектора Леона Сіліона з 24 жовтня 1938 р. по 2 вересня 1939 р. було зведено 3-поверхове приміщення і 7-поверхове книгосховище бібліотеки на 1 млн. книг. Але введено в дію бібліотеку лише після війни (у 1956 р.).

Отже, за міжвоєнне 20-річчя румуномовний університет в Чернівцях підготував значне число спеціалістів для різних сфер людської діяльності. Тут працювали відомі вчені, які розробляли важливі наукові проблеми. Однак він втратив колишній поліетнічний характер, оскільки було взято (як і скрізь) послідовний курс на румунізацію усіх сфер його діяльності.

Після приєднання Північної Буковини, у т.ч. й м. Чернівці, до УРСР в складі СРСР Чернівецький університет постановою Раднаркому УРСР від 13 серпня 1940 р. перетворено у державний університет радянського типу з українською мовою викладання. До його складу ввійшли факультети: біологічний, геолого-географічний, історичний, фізико-математичний, філологічний, хімічний, де діяло 23 кафедри, 16 навчальних і науково-дослідних кабінетів, 12 лабораторій. Оскільки абсолютна більшість

викладачів виїхала у 1940 р. в Румунію, професорсько-викладацький склад формувався із фахівців, які прибули зі Східної України та інших республік СРСР і складав восени 1940 р. 59 осіб, з них лише 16 кандидатів наук, доцентів. Заняття почалися 1 жовтня 1940 р. при 605 студентах, з них на перший курс прийнято 477. Більшість з них становили українці, переважно із Східної України.

Під час війни у 1941-1944 рр. викладачів і студентів, університет евакуйовано в Росію, у м. Куйбишев (Самару). В корпусах університету в Чернівцях діяв політехнікум.

Свою діяльність у Чернівцях університет відновив 10 жовтня 1944 р. у складі 6 довоєнних факультетів і одного нового – геолого-грунтознавчого та 23 кафедр. Контингент студентів у 1944/45 н.р. був незначним – на перший курс прийнято 300 осіб, згодом прибуло ще 458 юнаків та дівчат. Але буковинців серед них – лише 17 (бо мало було молоді з середньою освітою).

Матеріальне становище студентів у перші повоєнні роки було дуже важким через загальну злиденність робітничих і особливо колгоспних сімей, через мізерну стипендію, плату за навчання (до 1956 р.), примусові державні позики. Стипендії призначалися лише тим студентам, які вчилися на „добре” і „відмінно”. Тому чимало молоді змушена була вчитися на заочному відділі, відкритому в 1945 р. (352 чол.).

У перші повоєнні роки університет відчував гостру потребу в кваліфікованих кадрах. У 1944/45 н.р. тут працювало всього 2 доктори і 24 кандидати наук, 32 викладачі без наукових ступенів. Кадрова проблема розв’язувалася як прибуттям фахівців з інших республік, так і підготовкою їх у ВНЗ. У 1947/48 н.р. серед 160 викладачів уже було 6 докторів і 46 кандидатів наук. У 1946 р. на фізико-математичному, хімічному та філологічному факультетах відкрито аспірантури з 3 спеціальностей, 1959 р. – з 9, 1964 р. – з 22. Відповідно зросло й число аспірантів: з 4 у 1946 р. до 16 у 1950 р., 30 у 1964 р. Загалом за 1945-1980 рр. працівниками університету захищено 400 докторських і кандидатських дисертацій. Все це давало можливість й далі поповнювати професорсько-викладацький склад висококваліфікованими кадрами. Якщо у 1953/54 н.р. науково-педагогічну роботу вели 10 професорів, докторів наук і 91 доцент, кандидат наук, то у

1974/75 н.р. – відповідно 27 і 255, 1990/91 н.р. – 60 і 400 чол. З кожним роком професорсько-викладацький склад університету все більше поповнювався вихідцями із західних областей України, у першу чергу – з Чернівецької області. Так, на кінець 1990 р. серед викладачів уродженцями Чернівецької області були 203 чол. (34%), Івано-Франківської – 77 (13%). Тернопільської – 55 (9%), Львівської – 10 (2%), Закарпатської – 5 (1%), Рівненської – 3 і Волинської 2 (разом 1%) – всього 357 (59%). Працювали й вихідці з інших областей України: з Хмельницької – 24, Вінницької – 22, Київської – 11, Черкаської – 13, Чернігівської – 12, Житомирської – 11, Сумської – 10, Одеської – 8, Полтавської – 7, Донецької – 7, Дніпропетровської – 5, Кіровоградської – 5, Запорізької – 4, Миколаївської – 3, Херсонської – 3, Харківської – 3, Луганської – 3, разом – 155 чол. (26%), а з інших республік СРСР – 91 чол. (15%).

Діяльність професорсько-викладацького колективу університету спрямовували ректори, які призначалися Міністерством вищої освіти (згодом Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти, Міністерством освіти) Зокрема, у 1940/41 н.р. університет очолював к.е.н., доц. З.П.Шульга, у 1944-49 рр. – д. геол. н., проф. П.М.Каніболоцький, 1949-1968 рр. – д.б.н., проф. К.М.Леутський, 1968-1987 рр. – д.х.н., проф. К.О.Червінський, 1987-2001 рр. – д.б.н., проф. С.С.Костишин. Кожен з них залишив добрий слід у розвитку університету.

Їхніми найпершими помічниками, організаторами навчально-методичної, наукової і виховної роботи зі студентами були проректори, зокрема професори В.М.Лесин, М.Т.Шепета, І.І.Кравченко, Р.М.Волков, М.В.Ляхович, М.В.Ткач, доценти К.Г.Мигаль, Д.О.Кочерга, М.Г.Беляєв, І.І.Кобиляцький, В.М.Курило, П.І.Лопушанський, В.П.Рубаник, С.С.Костишин, В.І.Ващенко.

Завдяки зусиллям керівництва університету розширювалася мережа факультетів: у 1954 р. відкрито факультет романо-германської філології, у 1960 р. – загальнотехнічний (існував до 1987 р.), підвищення кваліфікації (1967-1990 рр.), фізичний (з 1968 р.) економічний (з 1971 р., з 1989 р. – стаціонар), інженерно-оптичний (з 1980 р., з 1988 р. – інженерно-технічний). Удосконалювалася й мережа кафедр. Їх кількість зросла з 23 у

1944/45 н.р. до 50 у 1990 н.р. Поліпшувалася матеріальна база університету: збільшився аудиторний і лабораторний фонд, відбувалося технічне оснащення кафедр, поповнювалися літературою книжкові фонди наукової бібліотеки. (У різний час її очолювали М. Салтикова, М. Ільїна, А. Єфименко, М. Перліна, А. Зверев, М. Ніколаєв, М. Дереворіз, А. Волощук, І. Жалоба).

Зростало й число студентів. Якщо в кінці 50-х рр. ХХ ст. річний набір на перший курс становив 987 осіб, у кінці 60-х рр. – 1289, то у 70-х рр. – у межах 1926-2150, у 80-ті рр. 1550-1900 чол. Відповідно серед першокурсників зростала питома вага студентів-українців: з 50% у 1947/48 н.р. до 83% у середньому в 1952-1959 рр. Якщо у перші повоєнні роки серед студентів переважали вихідці із східних областей України (94,4% у 1944/45 н.р.), то згодом – із західних (60,2% у 1957/58 н.р.).

Помітно зростав і загальний контингент студентів. Якщо у 1945/46 н.р. число студентів становило приблизно 1,5 тис. чол., то у кінці 50-х рр. – 4,8 тис., у кінці 60-х рр. – 6,6 тис., у 70-80-х рр. – в середньому 10 тис. Збільшення числа студентів у другій половині 80-х рр. було наслідком запровадження з 1987 р. підготовки спеціалістів на контрактній (платній) основі. У 1990 р. за такими угодами в університеті навчалося уже 2,4 тис. студентів. Вступала в університет в основному молодь із західних областей України. Так, 1990 р. серед 1227 першокурсників стаціонару з Чернівецької області було 753 (61%), із інших західних областей – 299 (24%), решта – із східних областей України і союзних республік.

Відповідно збільшувалося й число випускників – з 60 чол. у 1946 р. до 991 чол. за 1947-1950 рр., 4 тис. за 50-ті рр., 8,2 тис. за 60-ті рр., 11,9 тис. за 70-ті рр., 15,1 тис. у 80-ті рр. спеціалістів, які направлялися на роботу не тільки в Чернівецьку, але й у багато інших областей України і навіть за її межі, в тодішні союзні республіки. Всього за 1946-1990 рр. університет підготував майже 44 тис. спеціалістів.

Поряд з навчальною роботою в університеті з початку 50-х рр. ХХ ст. розгорнуто масштабні наукові дослідження у різних напрямках наукових знань. Тут дістали потужний науковий розвиток ряд напрямів у галузі фізики (особливо напівпровідникове матеріалознавство), хімії, біології,

математики, географії, гуманітарних наук, склалися наукові школи. Ефективність наукових розробок була досить значною. Наприклад, за 1981-1985 рр. для різних галузей народного господарства виконано 230 наукових досліджень на 33,7 млн. крб., у практику впроваджено 235 наукових розробок з економічним ефектом 26,3 млн. крб.

Університет мав широкі зв'язки з навчальними і науковими закладами, виробничими об'єднаннями, колгоспами і радгоспами Чернівецької області України та інших республік – всього у 1985 р. більше як з 40 інтелектуальними і виробничими колективами.

Учені університету публікували результати своїх досліджень як в університетських, так і в інших виданнях. Усього за 1944-1990 рр. ними опубліковано 158 монографій, 228 підручників, 8,5 тис. наукових статей.

В університеті в радянський період його існування працювали (дехто працює і нині) такі відомі науковці і педагоги, як: фізики М.М.Боголюбов, А.Г.Самойлович, К.Д.Товстюк, В.М.Ніцович, І.М.Раренко, М.П.Гавалешко, Л.І.Анатичук, М.Д.Раранський, Р.Д.Венгринович, Б.М.Ніцович, О.В.Ангельський, М.В.Ткач, Л.А.Косяченко, В.П.Михальченко та ін.; біологи: Г.Х.Молотковський, К.М.Леутський, І.Д.Шнарович, Я.В.Ганіткевич, І.М.Павлюк, С.С.Костишин, Г.В.Попов, П.Д.Рудько, Б.К.Термена, І.І.Назаренко та ін.; хіміки: Д.П.Білоцький, Г.Т.Пілюгін, А.В.Памфілов, А.В.Домбровський, В.П.Кравець, О.О.Морозов, П.К.Мигаль, М.І.Шевчук, О.І.Лопушанська, К.О.Червінський, В.П.Денисенко, Я.С.Мазуркевич, О.Е.Панчук, В.В.Нечипорук; математики: М.М.Боголюбов, Б.В.Гнеденко, С.Д.Ейдельман, М.К.Фаге, М.І.Матійчук, М.П.Ленюк, В.П.Рубаник, В.І.Фодчук, М.Ф.Кириченко, С.Д.Івасишин, Р.І.Петришин, В.К.Ясинський, М.Л.Свердан та ін.; географи: А.С.Синявський, М.П.Каніболоцький, В.М.Робінсон, Г.А.Амурський, І.В.Лучицький, П.О.Кучинський, М.П.Крачило, С.С.Ковалевський, С.С.Круглов, М.І.Кирилюк, Я.І.Жупанський, Б.М.Вишневський, М.Г.Ігнатенко, В.П.Руденко та ін.; економісти: С.М.Зуєв, Г.С.Іванушко, В.А.Бутковський, Ю.К.Зайцев, І.Ф.Комарницький, В.О.Ластовецький, І.М.Школа та ін.; філологи: М.П.Гуля, М.М.Фатов, Р.М.Волков, В.М.Лесин,

І.Г.Чередниченко, Ю.О.Карпенко, І.І.Слинько, Д.М.Білецький, Ф.П.Погребенник, О.С.Романець, А.Р.Волков, М.Г.Івасюк, Г.І.Сінченко, А.Д.Зверєв, О.С.Пулинець, Ф.С.Арват, К.М.Лук'янюк, А.П.Коржупова, С.І.Дігтяр, А.М.Добрянський, В.Т.Косяченко, Б.І.Мельничук, Н.Д.Бабич, І.Л.Турчин, Н.П.Щербань, В.С.Бабенко, Н.Ф.Пелевіна, Р.В.Вацеба, Р.С.Турчин, О.Д.Огуй, В.В.Михайленко, М.І.Юрійчук, Н.В.Гуйванюк, Б.І.Бунчук, В.С.Сорбале, Г.К.Бостан, В.В.Левицький та ін.; історики О.Д.Дмітрієв, В.О.Голобуцький, Є.В.Черезов, І.І.Кравченко, К.Г.Ципко, І.А.Гриценко, М.О.Ліщенко, М.М.Кравець, П.В.Михайлина, Є.С.Приходько, М.В.Ляхович, Ф.А.Редько, О.М.Пономарьов, В.М.Холєвчук, З.М.Гершов, М.А.Алекберлі, К.С.Мусієнко, Б.О.Тимощук, М.М.Межевич, І.М.Теодорович, В.В.Шаповалов, Ю.І.Макар, В.М.Ботушанський, І.М.Гойло, Є.В.Сахновський, В.П.Фісанов, О.І.Сич, С.С.Троян, О.В.Добржанський та ін.

До наукової роботи залучалися і студенти, засновано Студентське наукове товариство. Якщо у 1950 р. в науковій роботі брало участь понад 300 студентів, то у середині 70-х років – понад 2 тис.

У 1975 р. широко було відзначено 100-річчя заснування університету, він був удостоєний урядової нагороди.

Чернівецький університет був одним з небагатьох в Україні, в якому значна частина занять велася українською мовою.

Відзначаючи незаперечні успіхи університету у 40-80-ті рр. ХХ ст., не слід замовчувати й ті складності, обмеження і втрати, які виникали на його шляху. Радянська влада, виділяючи на його розвиток значні кошти, формально оголосивши про україномовне викладання навчальних дисциплін, послідовно намагалася перетворити його у слухняне знаряддя свого зміцнення і панування в регіоні. Вся навчальна, виховна, наукова робота була просякнута марксистсько-ленінськими комуністичними догмами, які сковували свободу наукової думки, вільний прояв оригінальних ідей, не раз ламали долі молодих талантів. Університет розвивався у суворо регламентованих рамках, визначених тоталітарною системою. Природничі науки, особливо фізика, у значній мірі були мілітаризовані, підпорядковані потребам військово-промислового комплексу СРСР, зміцненню

військової потуги останнього. Гуманітарні науки зобов'язані були науково обґрунтовувати, що радянський лад, соціалістична система господарювання, монопольна комуністична ідеологія є вічними і непорушними, що це єдиний, правильний, прогресивний шлях розвитку людства, а т.зв. „капіталістична система” приречена на загнивання і занепад. У цьому дусі класової ненависті мусила вестися вся навчальна і виховна робота зі студентами, на що виділялася чимала кількість лекційних і семінарських занять.

За навчально-виховним процесом здійснювався суворий контроль як з боку компартійних органів, так і спецслужб. Будь-які відхилення від визначених настанов, натяки на хиби існуючої системи, прояви незгоди з офіційними поглядами і оцінками мали своїми наслідками сувору компартійну критику, адміністративне, а то й кримінальне переслідування. Особливо це мало місце у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст., коли багато студентів за вільнодумні ідеї чи зв'язки з українським національно-визвольним рухом було ув'язнено в сталінські концтабори. Серед них: Володимир Андрушко, Онуфрій Аронець, Пантелеймон Василевський, Оріся Запаринюк, Ярослав Кіцул, Єлизавета Бучинська, Ярослав Микитюк, Михайло Войченко, Зіновій Попенюк, Василь Фащук, Дарія Барановська, Іван Кейван, Іван Кічак, Тарас Лобода, Дмитро Семенюк, Василь Дідух, Орест Кухта, Микола Лепкалюк, Петро Москалик, Ігор Салій, Василь Попович, Ілля Столярський, Катерина Тумак (Григорійчук), Кузьма Хобзей, Мирослав Нижник, Іван Криворук, Онуфрій Перун, Зіновій Підкова, та ін. Дехто з ув'язнених там і помер. Хоч у післясталінські часи режим став ліберальнішим, але за ідеологічні „відхилення” піддавалися суворій критиці як студенти, так і викладачі (М.М. Будзанівський, І.П. Чорний, І.П. Проценко, В. Олійник, І. Міцканюк, К. Бондаренко та ін.).

З ідеологічних міркувань університет з середини 60-х років був позбавлений видавати „Наукові щорічники” та „Наукові записки”, що різко обмежило публікацію результатів наукових досліджень. Хоч серед студентів переважали українці, багато дисциплін було переведено на російську мову викладання, чим прищеплювався молоді національний нігілізм, почуття

меншовартості й безперспективності всього українського. Усе це не могло не позначатися негативно на формуванні національної свідомості значної частини молодих спеціалістів, сковувало їх творчі поривання, оригінальні думки обдарованих студентів (як і викладачів), мало своїм наслідком пригнічення і згасання певної частини молодих талантів.

Більш свідомо критично мисляча частина студентів і викладачів все більше, особливо з середини 80-х рр. ХХ ст., усвідомлювала абсурдність і приреченість тоталітарної системи і в умовах „перебудови” виступила активним поборником національно-державного відродження України, демократизації діяльності й самого університету. Окремі викладачі, студенти виступають ініціаторами створення осередків Товариства української мови, згодом „Просвіти” (проф. М.П.Гавалешко, проф. Т.Р.Кияк, доц. В.Т.Косяченко), Зеленого руху Буковини (проф. Л.І.Сандуляк, асист. В.О.Фреліх), Народного руху України (проф. О.Е.Панчук), заснування студентських товариств. За клопотанням викладачів і студентів університету надано у квітні 1989 р. ім'я видатного українського буковинського письменника і громадського діяча Юрія Федьковича. Клопотання про надання ВНЗ цього імені порушувалося університетом перед урядом УРСР ще у 1944 р., але безуспішно.

В умовах гострої критики існуючої системи припинили своє існування кафедри історії КПРС, наукового комунізму, марксистсько-ленінської філософії, перестала існувати компартійна та комсомольська організації університету. Активісти національно-державного відродження при підтримці ректора університету проф. С.С.Костишина добилися встановлення 3 листопада 1990 р. над головним корпусом університету національного синьо-жовтого прапора, виступили ініціаторами відзначення на державному рівні 3 листопада як регіонального свята злуки північної частини Буковини з Україною, а 22 січня – як дня Злуки Західноукраїнської Народної Республіки з УНР.

З 16 листопада 1990 р. змінено назву університетської газети з „Радянський студент” на „Університетський вісник”.

Студенти університету взяли участь у страйку солідарності з голодуючими київськими студентами у жовтні 1990 р., які

домагалися зміни голови уряду, повернення військовослужбовців України з „гарячих точок”, визнання воїнів УПА борцями за незалежність України та ін.

В умовах кризи тоталітарної системи, зменшення з її боку ідеологічного тиску керівництво університету розпочало певні структурні зміни у ВНЗ. Закриваючи підрозділи суто ідеологічного плану, яких потребувала тоталітарна система, керівництво взяло курс на відкриття нових чи відновлення колишніх факультетів, кафедр. Зокрема, 23 квітня 1991 р. створено педагогічний факультет, через тиждень 30 квітня того ж 1991 р. відновлено юридичний факультет. У лютому 1990 р. на історичному факультеті відновлено кафедру історії України, у червні 1991 р. на юридичному факультеті створено кафедру теорії та історії держави й права, на географічному – кафедру географії та картографії України, на біологічному – лабораторію генетичної екології і радіології та ін.

Колектив університету з радістю зустрів прийняття 24 серпня 1991 р. Верховною Радою Акта проголошення незалежності України і дружно підтримав його на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р.

Із здобуттям Україною незалежності Чернівецький університет, як і інші ВНЗ України, вступив у нову смугу свого розвитку. Перед ним відкрились значно ширші можливості і свобода в навчальній, виховній, науковій і громадській діяльності: відкриття нових спеціальностей, кафедр, факультетів, наукових центрів, інших необхідних підрозділів, розширення співробітництва з вітчизняними і зарубіжними навчальними і академічними закладами, установами.

Зберігаючи усі цінні попередні набутки з основ наукових знань, накопиченого фактичного матеріалу, але звільнившись від жорстких шор комуністичних догм, професорсько-викладацький склад університету, особливо представники гуманітарних дисциплін, за короткий час переглянули і докорінно змінили методологічні і концептуальні засади навчання і виховання студентів. Розроблено нові навчальні програми, плани семінарських занять і методичні рекомендації, навчальні посібники і підручники, змінено орієнтири при визначенні тематики курсових, дипломних і магістерських робіт студентів. В

основу навчального процесу (5 років) покладено принцип педагогічної співпраці викладача і студента, виклад і, відповідно, засвоєння об'єктивних, сучасних наукових знань того чи іншого фаху, що базуються на передових здобутках вітчизняної і зарубіжної науки.

У виховній роботі за основу взято „прищеплення” студентам загальнолюдських моральних і культурних цінностей, виховання у них гуманістичних національно-патріотичних почуттів, любові і шани до свого народу, його традицій, до своєї Вітчизни України.

У науковій діяльності, з огляду на цілковиту свободу наукової думки, взято за орієнтири актуальність проблематики, добросовісність, сумлінність, неупередженість наукового пошуку, критичний, але зважений підхід до набутих своїх попередників і доходження власних оригінальних висновків на основі глибокого самостійного аналізу досліджуваної проблеми.

Уся діяльність університету базувалася на відповідних нових законодавчих актах держави, зокрема Конституції України, Законів України „Про освіту”, „Про вищу освіту”, Державної національної програми „Освіта” (Україна ХХІ ст.), Концептуальних засад гуманітарної освіти в Україні (вища школа), відповідних наказів, розпоряджень, інструктивно-методичних листів Міністерства освіти і науки України, а також власного Статуту. У процесі практичного виконання визначених завдань вони конкретизувалися у відповідних рішеннях Вченої ради університету, науково-технічної ради, ректорату, у наказах ректора, а також у рішеннях вчених рад факультетів, кафедр та інших підрозділів.

Провідна роль у забезпеченні прийнятих рішень належала ректору. В період функціонування університету в умовах незалежності України ректорами були: д.б.н., проф. С.С.Костишин (1987-2001 рр.), д.ф.-м.н, проф. М.В.Ткач (2001-2005 рр.), з 23 березня 2005 р. – д.ф.-м.н., проф. С.В.Мельничук. Їхніми найпершими помічниками були (чи є й нині) проректори доц. В.І.Ващенко, професори М.В.Ткач, М.Л.Свердан, М.М.Попович, С.В.Мельничук, О.Г.Ушенко, Т.В.Марусик, Р.І.Петришин, а також декани, заступники деканів, завідувачі кафедр.

Було взято курс на вдосконалення, розширення і оптимізацію мережі факультетів, кафедри, нових навчальних і науково-дослідних підрозділів. З 1992 р. припинено набір студентів на вечірню форму навчання. У березні 1992 р. створено науково-дослідний центр буковинознавства. Особливо багатими на новачі у цьому плані став 1993 рік. У лютому на філологічному факультеті створено кафедру сучасної української мови та кафедру історії і культури української мови, а на економічному – Буковинський інститут бізнесу і кафедру фінансів (у березні), у вересні – кафедру музики на педагогічному факультеті (кафедру очолив лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка композитор і диригент Андрій Кушніренко). У жовтні 1994 р. на юридичному факультеті створено кафедру кримінального права і процесу. У цьому ж році, нарешті, після тривалих обговорень і узгоджень створено (чи відновлено) перший в Україні у світському ВНЗ філософсько-теологічний факультет з відповідними двома відділеннями. Виникли також наукові центри археологічних досліджень, європейських студій, політології, канадських студій та ін.

Відкрилися нові популярні спеціальності: „Правознавство”, „Країнознавство”, „Політологія”, „Музика”, „Дошкільна педагогіка і психологія”, „Економіка управління виробництвом”, „Економічна кібернетика”, „Фізична електроніка”, „Комп’ютерні системи і мережі”, „Комп’ютерні технології у фізиці”, „Статистика”, „Соціальна інформатика”, „Захист інформації та автоматизація її обробки”, „Медична психологія”, „Фармацевтична хімія”, „Міжнародна інформація”, „Менеджмент туристичної індустрії” та ін.

З метою поліпшення якості набору студентів, зокрема на педагогічний факультет, на підставі відповідного рішення в систему університету в 1997 р. включено колишнє Чернівецьке педучилище як педагогічний коледж. Кількість факультетів (13) на 11 років стабілізувалася. Але з початку 2004 р. створено три нові факультети: комп’ютерних наук, образотворчого та прикладного мистецтва (у Вижниці) та довузівської підготовки. У 2002 р. в м. Новодністровськ створено філіали (навчально-консультаційний центр) економічного і біологічного факультетів. Окремі факультети відповідно до нововідкритих спеціальностей

дещо поміняли свої назви: математичний – на факультет прикладної математики, а історичний – на факультет історії, політології та міжнародних відносин.

Все це внесло суттєві кількісні зміни в структуру навчальних підрозділів університету. Якщо у 1995 р. у його складі було 13 факультетів і 56 кафедр, то у 2005 р. факультетів – 16, кафедр 72. Зросла й кількість спеціальностей: з 53 у 2000 р. до 74 у 2005 р., спеціалізацій – відповідно з 81 до 84. Причому це кількісне зростання не було даниною моді чи надуманими забаганками, а викликано практичними потребами життя.

Зрослі масштаби діяльності університету, підвищені вимоги до якості підготовки спеціалістів в умовах ринкових відносин, зрештою, природна ротація кадрів потребували подальшої підготовки й перепідготовки кадрів, зокрема через аспірантуру і докторантуру, номенклатура спеціальностей яких поступово розширювалася. Лише за 2003 р. з'явилося 14 нових спеціальностей в аспірантурі і 13 – в докторантурі. На кінець 2005 року в докторантурі підготовка велася за 18 спеціальностями, в аспірантурі – за 37. За 2000-2005 рр. прийнято до докторантури університету 27 чол., до аспірантури – 219 чол., ефективність аспірантури – в межах 42,8-55% (один з кращих показників в Україні). За ці роки захищено 28 докторських і 174 кандидатських дисертацій. А всього за період з 1946 р. по 1.06.2005 р. аспірантами, здобувачами, докторантами університету захищено 166 докторських і 1155 кандидатських дисертацій. Якщо у 1991 р. в університеті працювало 607 викладачів (у т.ч. 60 докторів і 400 кандидатів наук), то у 2005 р. – відповідно 908 викладачів, у т.ч. 113 докторів наук і 498 кандидатів наук.

За роки незалежності України чисельність професорсько-викладацького складу ЧНУ зросла у півтора рази, у т.ч. докторів наук, професорів – майже у два рази, кандидатів наук, доцентів – на 25%. У 2004 р. середній вік викладачів університету склав 42,5 роки – один з кращих показників у сучасних класичних університетах України.

Кадровий, науковий і організаційно-структурний ріст університету був тісно пов'язаний зі збільшенням числа студентів. Про це засвідчують такі дані: якщо у 1995 р. в

університеті навчалось понад 10 тис. студентів, то у 2005 р. – 16328 (у т.ч. стаціонарно – 8522, або 52,2%). Отже, за 10 років число студентів зросло в 1,6% раза, у т.ч. денної форми навчання – у 1,2 раза, заочної – в 1,3 раза. Зростали щорічні набори студентів. Так, якщо у 1992 р. на перший курс було набрано в університет 1941 чол. (у т.ч. на денну форму навчання 1376, заочну – 565), то у 2002 р. – 4109 чол. (стаціонар – 2175 чол., заочна форма – 1934). Половину набору становила сільська молодь. Набір значно випереджав число випускників: у тому ж 2002 р. випуск становив 2396 чол., у т.ч. 175 магістрів. У 2004 р. в університеті навчалось 83 студенти з інших країн.

За 1991-1999 рр. університет підготував понад 10800 спеціалістів, за 2000-2005 – 15120. 112 випускників різних періодів стали лауреатами національних і державних премій, членами національних спілок, заслуженими діячами та керівниками інших ВНЗ, працівниками органів влади.

Та це не означає, що проблеми з випускниками немає, найгостріша з них (як і скрізь) – працевлаштування. Потребує підвищення і якості знань студентів, впровадження технічних засобів навчання. В університеті здійснюється перехід на Болонський процес навчання, що має своєю метою поліпшення якості підготовки спеціалістів, підвищення їх конкурентоздатності на ринку праці.

Діставши в умовах незалежності України повну свободу наукової думки, колектив університету, особливо гуманітарний сектор, долаючи безгрошів'я, все ж досяг значних успіхів у наукових дослідженнях. Вони велися практично всіма підрозділами за участі, приміром, у 2004 р. 888 викладачів і 124 наукових співробітників. Вони розробляли 98 актуальних науково-дослідних тем на суму 1,5 млн. грн. Результат цих досліджень – видання досить значної кількості різнопланових публікацій, зокрема у “Науковому віснику Чернівецького університету”, у багатьох кафедральних збірниках, а також у виданнях інших ВНЗ, у вітчизняних і зарубіжних академічних журналах. Наприклад, за 2000-2003 рр. науковцями університету видруковано 127 монографій, 460 підручників і навчальних посібників, 6038 наукових статей. Університет – володар 15

патентів, поставлених на бухгалтерський облік як нематеріальні активи (інтелектуальна власність).

В університеті щороку проводиться 10-14 великих наукових конференцій, у т.ч. й міжнародних за участі кількох сотень викладачів, докторантів, аспірантів університету.

У 2000-2004 роках університет брав участь у виконанні ряду державних та міжнародних програм: у державній науково-технічній програмі „Наноелектроніка – стратегічний шлях розвитку високих технологій України у 21 столітті”, державній міжгалузевій науково-технічній програмі „Програма розвитку найбільш конкурентоспроможних напрямків мікроелектроніки в Україні”, державній науково-технічній програмі „Нетрадиційні і відновлювальні джерела енергії та ефективні системи їх використання”, міжнародній програмі „Нові напівмагнітні напівпровідники: технологія, фізика пристрої”, спільному проєкту Національного космічного агентства України та Національного космічного агентства США „Розробка космічної технології одержання матеріалів методом спрямованої кристалізації та інших програмах. Щорічно науковці університету виконують 24-27 робіт за пріоритетними напрямками розвитку науки в Україні, а за обласними програмами – проводять дослідження з екології.

Серед найбільш ефективних розробок фізиків за ці роки можна відзначити наступні: розроблена методика, за якою створено принципово новий прилад для визначення параметрів шліфованих та полірованих поверхонь. Аналогів приладу у світі нема. Він може бути використаний у машинобудуванні та при виробництві оптичних приладів; вдосконалена розроблена авторами раніше експериментальна установка інтерферометру для контролю слабошорстких поверхонь, вона має високу чутливість, швидкодію, віброзахищеність, контролює параметри поверхні з h_{\max} більшим за довжину хвилі, а також має значно ширші функціональні можливості; виявлено та обґрунтовано геометрооптичний механізм формування оптичних зображень. Відкриття цього механізму має дуже великі перспективи і може використовуватись в дистанційному, супутниковому, локаційному зв'язку, а також при побудові зображуючих систем, коли використання лінзової або дзеркальної оптики небажане, або не ефективне, іншим дуже важливим і перспективним

застосуванням цієї розробки є прихована передача оптичних сигналів (проф. О.В.Ангельський).

Розроблено конструкцію та виготовлено лабораторний макет сонячної батареї з кремнієвих елементів з коефіцієнтом корисної дії 12 %. У порівнянні зі світовими аналогами у технологічному процесі виготовлення сонячної батареї зведено до мінімуму високотемпературні операції. Сонячні елементи мають порівняно низьку собівартість. Батарея у тандемі з перетворювачем напруги може використовуватись для автономного живлення радіоелектронної апаратури різного призначення (ноутбуки, переносні телевізори, радіоприймачі тощо) або аварійного освітлення. Термін експлуатації батареї понад 20 років. Компоненти сонячних елементів виготовлені за оригінальною тонкоплівковою технологією. Це дозволило без застосування високовартісної технології отримати фотоперетворювачі з експлуатаційними даними, що не поступаються параметрам класичних приладів, а їх низька собівартість дозволяє бути конкурентоздатними на ринку. Налагоджена технологія виготовлення, функціонують дослідні варіанти сонячної батареї.

На кафедрі фізичної й аналітичної хімії та екології хімічних виробництв розроблена методика дослідження нерівноважних фізико-хімічних процесів, запропонована для впровадження на дослідному виробництві Інституту хімії поверхні НАНУ (м.Калуш).

Розроблено та біомеханічно обґрунтовано металеві та металополімерні інтрамедулярні фіксуючі конструкції та системи для якісного та інтрамедулярного остеосинтезу переломів довгих кісток людини. Запропоновані конструкції та системи не мають аналогів у світовій інженерно-медичній та лікувальній практиці. Пристрої, що пропонуються, повертають хворих до активного способу життя у порівнянні з існуючими методами лікування у 5-10 разів швидше. Розробка може використовуватись у лікувальних закладах, які надають травматологічну допомогу, на промислових підприємствах, що випускають медичну техніку, інструментарій та обладнання, в медичних і технічних навчальних закладах при вивченні курсів травматології, ортопедії, біомеханіки. Розробка готова до

впровадження: розроблена конструкторська документація, окремі конструкції пройшли сертифікацію (проф. О.Г.Шайко-Шайковський).

Розроблено спосіб освітлення солевих суспензій, що використовуються при виробництві гранульованих калійних добрив. Запропонований спосіб в 1,5-2,3 рази ефективніший, ніж інші відомі способи своєю швидкістю та високим ступенем чистоти розчинів. Проведені дослідно-промислові випробовування на фабриці калійного виробництва концерну "Оріана" м.Калуш Івано-Франківської обл. Розробка може бути використана на підприємствах вугільної, гірничорудної промисловості, на підприємствах з виробництва гранульованих калійних добрив (проф. В.В.Нечипорук).

Фізики університету разом з Інститутом фізики НАНУ досліджували вплив високоенергетичного опромінення електронами на структурні зміни в кристалах; з Інститутом надтвердих матеріалів НАНУ проводились дослідження матеріалів методами електронно-растрової мікроскопії; спільно з Інститутом фізики напівпровідників НАНУ створено міжгалузеву лабораторію подвійного підпорядкування: Академії наук України та Міністерства освіти і науки України. Лабораторія займається теоретичними і експериментальними дослідженнями у сфері розсіяння рентгенівських променів.

Розроблені оптимальні склади якісно нових тампонажних розчинів та сухих тампонажних сумішей на основі газових тампонажних портландцементів з доданням ряду глинистих та кремнистих порід родовищ України, а саме: мергелю, трепелу родовищ Кіровоградської обл., опоки, спонголіту, алуніту і перліту. Розробка може бути використана в процесі організації виробництва тампонажних матеріалів для цементування нафтових і газових свердловин в Україні та країнах СНД. Вона дозволяє вирішити на загальнодержавному рівні проблему забезпечення нафтогазовидобувної галузі високоякісними і відносно дешевими вітчизняними тампонажними матеріалами. Інвестиційна привабливість результатів роботи зумовлена тим, що виробництво розроблених сухих тампонажних сумішей та тампонажних спецементів може бути налагоджене на

вітчизняних цементних заводах з вітчизняної сировини (проф. В.М.Гуцуляк, доц. В.Ф.Горський).

Географами проведено математичне моделювання процесів утворення дощових паводків на території Українських Карпат; досліджені руслові процеси річок, деградації річкових русел. Вперше розроблені картографічні моделі оцінки мінерального, водного, земельного, лісового, фауністичного, природно-рекреаційного, інтегрального природно-ресурсного потенціалу природних регіонів України на рівні фізико-географічних країн, зон, підзон, провінцій, областей, районів, картографічно оцінені компонентна структура, економічна та територіальна продуктивність природно-ресурсного потенціалу природних регіонів України. Виявлені та обґрунтовані основні критерії оцінки природно-рекреаційних ресурсів, зокрема мінеральних вод та лікувальних грязей регіону; обґрунтовані основні напрями рекреаційного лісокористування; розроблені теоретико-методологічні основи екологічного туризму; виявлені та обґрунтовані основні напрями рекреаційного природокористування для потреб екологічного туризму (проф. В.П.Руденко, доц. Ю.С.Ющенко).

Кафедральна наукова тематика університету координується проблемними радами установ НАН України. Проводяться спільні наукові дослідження, експедиційні виїзди, конференції, семінари; здійснюється обмін науковою інформацією, колекційними матеріалами тощо; використовується унікальне обладнання академічних установ; спільно готуються кадри вищої кваліфікації, наукові публікації; ряд професорів університету є членами спеціалізованих рад академічних інститутів, членами редколегій академічних видань.

Університет тісно співпрацює з Інститутом геофізики ім. С.І.Субботіна НАНУ щодо вивчення сейсмічності Чернівецької обл. на базі сейсмічної станції обсерваторії.

Кафедра педагогіки та методики початкового навчання успішно співпрацює з Інститутом проблем виховання АПН України та Інститутом педагогіки АПН України з питань виховання молодших школярів у процесі інтегрованого навчання і навчання української мови як державної у школах національних меншин і в діаспорі.

Факультет історії, політології та міжнародних відносин співпрацює з Інститутом історії України НАНУ, створюючи Енциклопедію історії України, з Інститутом української археології та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ, Інститутом світової економіки та міжнародних відносин НАНУ, Інститутом українознавства ім. І Крип'якевича НАНУ, проводить дослідження з питань соціально-політичної історії та міжнародних відносин у сучасному світі.

Університет є центром багатьох наукових форумів. Найбільш значущими за цей час були: V Міжнародний конгрес українців (2002 р.), який зібрав близько 750 учених з 25 країн світу. Було заслухано доповіді й повідомлення з проблем українознавства, історії, літератури, мови, фольклору, етнології, політології, соціології, культури, освіти, релігієзнавства. В рамках конгресу проведено кілька десятків круглих столів, відбулися презентації нових видань. Видано 7 томів матеріалів конгресу.

Представницькою була Міжнародна конференція “Шості Боголюбівські читання”, яка прийняла представників з 11 зарубіжних країн. Оприлюднені на конференції доповіді відобразили сучасний стан наукових досліджень у галузі математики і сприяли встановленню нових наукових контактів. На позаплановій Міжнародній науково-практичній конференції „Євро регіони України як новий засіб формування демократичного поліетнічного суспільства” розглядалися проблеми гармонізації міжетнічних взаємин, ефективність та перспективи міжрегіональної співпраці в Європі, транскордонного співробітництва, забезпечення освітньо-культурних запитів національних меншин на території Євро регіону „Верхній Прут”.

Налагодження конструктивного діалогу українських, румунських і молдавських учених, забезпечення аналізу спільних проблем та пошук шляхів їх розв'язання обговорено на Міжнародній науковій конференції „Україна-Румунія-Молдова: історичні, політичні та культурні взаємини в контексті сучасних європейських процесів” (2001 р.).

На IX з'їзді Українського географічного товариства обговорені проблеми, пов'язані з питаннями дослідження

природи України, різноманіття регіонів, сталого розвитку в умовах глобалізації і географічного виміру, географії природних ресурсів, стихійних явищ і катастроф, географічної освіти й географічної культури у світовому контексті, картографічних, геоінформаційних систем і технологій.

Ввійшли у практику щорічні „Черезовські читання”, „Лесинівські читання”, „Чаргафські читання”, які охоплюють широке коло історичних, літературних, біологічних проблем. Університет активно пропагує свої наукові досягнення на всеукраїнських та міжнародних виставках. На виставці „Світ освіти 2003” були представлені монографії, підручники, навчальні посібники, видані науковцями університету. Отримано диплом I ступеня в номінації „За активну міжнародну діяльність”. На виставці в Хайдарабаді (Республіка Індія) „Матеріалознавство та суміжні проблеми” представлено зразки нових напівпровідникових матеріалів для оптоелектроніки, ІЧ-техніки, дозиметрії, сонячної енергетики, волоконно-оптичних ліній зв'язку. В рамках роботи виставки у сфері високих технологій у м. Цзинань (провінція Шальден, Китай) взяли участь ректор університету проф. М.В. Ткач та завідувач кафедри фізичної електроніки і нетрадиційної енергетики проф. П.М. Горлей. Університет представив досягнення в галузі нанотехнологій, мікроелектроніки, інформаційних технологій, волоконно-оптичних систем.

У 2004 р. науковці університету узяли участь у виставках високих і новітніх технологій, присвячених Дням української науки і техніки в КНР (червень 2004 р., м.Цзинань; вересень 2004 р., м. Чанчунь), Дням науки і техніки України в Республіці Індія (грудень 2004 р.) та у Сьомій міжнародній спеціалізованій виставці „Паливо. Ресурси. Енергетика – 2004”, в Експоцентрі України (жовтень 2004 р.). На виставках були представлені експонати з матеріалознавства напівпровідникових сполук і твердих розчинів на їх основі та лабораторні макети електронних пристроїв, у т.ч. в галузі сонячної енергетики. Між університетом і китайськими науковими інститутами, навчальними закладами та фірмами підписано загалом 17 протоколів про наміри й угод про співпрацю, між ЧНУ та індійськими партнерами – 18 протоколів-намірів про співпрацю.

Продовжувалося й розширювалося міжнародне науково-технічне співробітництво – участь у наукових конференціях, виставках та спільних наукових дослідженнях. Зокрема, у 2004 р. за програмами міжнародного співробітництва університет виконував три фінансованих НДР на договірних умовах – з науковими установами Італії (кер. д.ф.-м.н., проф. А.Й.Савчук), КНР (кер. д.ф.-м.н., П.М.Горлей) та Росії (кер. д.ф.-м.н., М.В.Ткач). Відповідно до укладених чотиристоронньої угоди про довготермінове співробітництво в галузі оптичних досліджень між ЧНУ, Бухарестським політехнічним університетом, лабораторією фізичного дослідницького центру м. Трієст (Італія) і Університетом штату Техас (США) та аналогічної угоди з Свінборським університетом (Австралія) відбулися поїздки науковців інженерно-технічного факультету на наукові конференції в Нідерланди, Румунію, США, Польщу. Досягнуто домовленостей про можливість наукового стажування, проведення спільних наукових досліджень з використанням матеріальної бази усіх сторін угоди, що істотно розширює можливості доступу науковців ЧНУ до передових технологій і сучасних методик експерименту. На інженерно-технічному факультеті ЧНУ, де постійно діє студентське відділення Міжнародної спілки інженерів-оптиків SPIE, у 2004 р. відкрито студентське відділення Американського оптичного товариства (OSA). До наукової роботи з студентами у цих відділеннях залучені молоді науковці факультету під загальним керівництвом досвідчених вчених (професори О.В.Ангельський, О.Г.Ушенко, П.В.Полянський, П.П.Максимяк, І.І.Мохунь), які читають лекції та здійснюють консультації з найсучасніших напрямків розвитку оптичних досліджень. Студенти-члени SPIE та OSA мають також можливість брати участь у міжнародних наукових школах та конференціях. У 2004 р. члени студентського відділення SPIE взяли участь у Міжнародному симпозиумі „Optical Science and Technology” (2-6 серпня 2004, м.Денвер, США), VIII Міжнародній конференції „Оптоелектронні та електронні сенсори” (27-30 червня 2004 р., м.Вроцлав, Польща), де зроблено дванадцять доповідей, дві з яких відзначено дипломами II і III ступенів, та Міжнародній конференції „Atom – N 2004” (24-26

листопада 2004 р., м.Бухарест, Румунія). Усі конференції проведені за фінансової підтримки спілки SPIE.

В останні роки чотири наукові об'єкти університету (дендрарій ботанічного саду, фонд рукописів, стародруків, рідкісних видань і фонд „Буковинензія” наукової бібліотеки, зоологічні колекції університету та гербарій університету) визнані національним надбанням і отримують фінансову підтримку Міністерства освіти і науки України, що дозволило покращити матеріальне забезпечення наукових підрозділів та підтримати розвиток відповідних наукових напрямків цих об'єктів.

У 2002 р. вперше в історії університету отриманий патент на ім'я студента. Автором винаходу „Вітродвигун” став студент 5 курсу кафедри електроніки і нетрадиційної енергетики Висоцький В. У запатентованій конструкції вітродвигуна більш ефективно використовується вітровий потік, що дозволяє у два рази збільшити ККД у порівнянні з відомими аналогами та покращити пускові характеристики. У 2004 р. Указом Президента України від 09.12.04 р. № 1451/2004 доценту кафедри математичного моделювання В.А.Літовченко присуджено премію Президента України для молодих учених.

Слід, однак, зазначити, що розвиток наукових досліджень в університеті міг би бути значно інтенсивнішим при належному фінансуванні дослідницьких робіт і виділення коштів на публікацію їх результатів. Із згаданих 98 розроблюваних у 2004 р. тем 60 становили традиційні кафедральні теми, які ведуться без спеціального фінансування. Хоч в останні роки фінансування по лінії Міністерства науки і освіти України, області, госпдоговорів дещо зросло (2000 р. – 869 тис. гр., 2001 р. – 1029 тис. гр., 2002 р. – 1027 тис. гр., 2003 р. – 1302 тис. гр.), воно було недостатнім. Кількість наукових тем істотно скоротилося: з 244 у 1995 р. до 98 у 2004 р. Не зросло і число науковців (1995 р. – 1023 чол., 2004 р. – 1012 чол.). Публікації здійснюються в основному за рахунок спонсорства і за кошти самих авторів.

Під керівництвом науковців-викладачів до наукової роботи залучалися і студенти. Крім виконання традиційних курсових, дипломних і магістерських робіт, студенти готували цікаві доповіді, інформації, повідомлення, з якими виступали на

щорічних студентських наукових конференціях, а також у наукових студентських гуртках, студіях, об'єднаннях, спілках, товариствах. У 2001-2004 рр. із щорічно виконуваних 1164 дипломних робіт впроваджувалося у навчальний процес загальноосвітніх шкіл 166 (14 %). В університеті діє щороку в середньому 236 студентських наукових об'єднань з числом студентів 3432 чол.

Корпус науковців університету поєднує в собі нині і сивочолих ветеранів наукової праці, і вироцнене ними середнє покоління, на якому, власне, тримається університет, і здібну молодь, яка сміливо береться за складні, перспективні розробки в різних галузях наук. Виділити когось із сотень старанних і сумлінних працівників університету як найбільш заслужених, гідних особливого пошанування – справа не проста, а, головне, вона не може бути вичерпною, бо ж усіх назвати практично неможливо. І все ж на підставі найбільш помітних досягнень в науково-педагогічній діяльності слід, відзначити ряд таких відомих висококваліфікованих фахівців, професорів і доцентів, як: фізики – О.В. Ангельський, обраний 2003 р. в США першим з України дійсним членом Міжнародного товариства інженерів-оптиків, а 1999 і 2005 р. – дійсним членом Інституту фізики Великої Британії (Fellow) (аналог нашого академіка НАНУ), О.Г. Ушенко, С.В. Мельничук, М.В. Ткач, Ф.О. Сопронюк, В.Й. Кушнірчук, І.М. Зушман, М.Д. Раранський, П.Д. Мар'янчук, І.І. Мохунь, П.В. Полянський та ін.; хіміки – О.Е. Панчук, Я.Ю. Тевтуль, В.В. Нечипорук, Л.П. Щербак, П.М. Фочук, О.М. Букачук, О.С. Лявинець та ін.; математики: Р.І. Петришин, С.Д. Івасишин, В.К. Маслюченко, М.І. Матійчук, В.К. Ясинський, В.В. Михайлюк, І.М. Черевко, Я.І. Бігун та ін.; географи: Я.І. Жупанський, В.М. Гуцуляк, М.І. Кирилюк, Ю.С. Ющенко, В.П. Руденко, В.О. Джаман та ін.; біологи: С.С. Костишин, С.С. Руденко, М.І. Виклюк, М.М. Марченко, І.І. Назаренко та ін.; юристи: А.А. Козловський, М.К. Якимчук, П.С. Пацурківський, Р.О. Гаврилюк, М.В. Никифорак, А.З. Георгіца та ін.; економісти: В.С. Григорків, М.В. Жук, І.Ф. Комарницький, І.В. Губатюк, Т.М. Ковальчук, В.К. Євдокименко та ін.; філологи: А.О. Волков, В.І. Антофійчук, Б.І. Бунчук, Б.І. Мельничук, Н.Д. Бабич, Н.В. Гуйванюк, М.С. Скаб, О.К. Червінська, А. Нямцу,

П.В. Рихло, К.М. Лук'янюк, М.І. Юрійчук, В.В. Левицький, О.Д. Огуй, В.В. Михайленко та ін.; педагоги, музикознавці, композитори: Д.І. Пенішкевич, А.М. Кушніренко, Ю.М. Гіна, А.В. Плішка, В.С. Костриж, М.Г. Іванчук, А.Н. Дмитренко, І.С. Руснак та ін.; історики: Ю.І. Макар, О.В. Добржанський, В.М. Ботушанський, О.І. Сич, Г.К. Кожолянко, П.П. Брицький, В.П. Фісанов, Т.В. Марусик, О.М. Масан та ін.; політологи: А.М. Круглашов, В.І. Бурдяк, І.М. Мельничук та ін.; філософи, соціологи: А.М. Маковецький, С.М. Вовк, Б.П. Починок та ін.

Університет налагодив широкі зв'язки з навчальними, науковими та іншими закладами зарубіжних країн. Офіційним днем започаткування міжнародних творчих стосунків Чернівецького університету із зарубіжними партнерами є 4 липня 1977 р., коли була підписана перша угода про наукову співпрацю між ЧДУ та Саскачеванським (Канада) університетом. Підписання Угоди тодішнім ректором Чернівецького університету проф. Костянтином Червінським та ректором Саскачеванського університету проф. Робертом Беггом стало подією державного (тодішнього Союзу РСР) значення, бо це була перша з „капіталістичним” ВНЗ угода про співпрацю у сфері суспільно-гуманітарних наук.

Початок цієї співпраці був нелегким. Тодішній Мінвуз СРСР категорично забороняв направляти до Канади наших студентів. Так, за 1977-1979 роки Чернівці відвідало 9 студентів і 6 викладачів, тоді як з нашого боку було направлено до Саскатуну тільки 8 викладачів. Справа навіть дійшла до того, що в 1985 р. Москвою було відмовлено у дозволі поїхати до Саскачевану ректору К.О.Червінському, який був запрошений канадською стороною для уточнення і підписання робочої програми на 2 роки.

Незважаючи на певні проблеми, які виникали на шляху співпраці, ці стосунки з кожним роком зміцнювалися і розширялися. За період з 1977 по 2005 р. Канаду відвідало 83 викладачі і аспіранти ЧНУ.

Творча партнерська діяльність сприяла зародженню нових форм співпраці. На зорі нашої незалежності з'явилися цікаві і корисні на той час літні студентські політичні школи, запрацювала магістерська програма з „Бізнес – адміністрації” та

ін. В 2005 р. у Чернівецькому національному університеті відкрито єдиний в Україні Центр канадських студій, що сприяє поглибленню співпраці між нашими ВНЗ. Найвищими досягненнями такої співпраці є те, що завдяки старанням керівництва обох ВНЗ партнерські стосунки переросли у вищу форму співробітництва – встановлення відносин міст-побратимів між Чернівцями і Саскатуном та підписання широкомасштабних угод між Буковиною й провінцією Саскачеван.

Творча співпраця з Саскачеванським університетом сприяла виходу ЧНУ на міжнародну арену і, звичайно, збагатила великим досвідом. Це дало можливість, використовуючи певні демократичні кроки у політиці Горбачовської „перестройки”, а з часом здобуття Україною незалежності значно розширити коло наукових партнерів. За короткий час підписано зверх 10 різних угод, більшість з яких були нетривалими або не витримали перевірки часом. Разом з тим ще тоді, напередодні проголошення незалежності України, партнерами ЧНУ стали далекий заокеанський університет м. Лок-Хейвен (Пенсільванія, США) та сусід з Південної Буковини – Сучавський університет „Штефан чел Маре” (Румунія).

Слід відзначити стабільну і плідну співпрацю з відомим у багатьох країнах світу університетом Лок-Хейвен, де стосункам з ЧНУ приділяли і приділяють серйозну і постійну увагу. За цей час в обміні взяло участь більше 80 студентів та викладачів. Студенти багатьох факультетів пройшли в США семестрове навчання.

Дружні й тісні стосунки з Сучавським університетом пояснюються не тільки підписаною угодою, а й спільним кордоном, у певній мірі спільною історією, культурою, народними традиціями та фольклором. З цим університетом найбагатша палітра форм і методів співпраці. Тут і вже відомі спільні наукові дослідження і конференції, написання наукових праць і підручників, обмін викладачами і літературою, робота в бібліотеках та архівах партнерів. На ниві нашого співробітництва появилися і нові форми – це географічні, археологічні і діалектологічні студентські експедиції, літні школи, де, крім мови, студенти знайомили з історією, культурою і політикою сусідньої країни. Спільно проводили тижні Міхая Емінеску в

Чернівцях і дні Тараса Шевченка в Сучаві та ін. Як і з Саскачеванським університетом, стосунки між університетами переросли у відносини міст-побратимів та плідного співробітництва між Чернівецькою областю й Сучавським повітом.

Помітно розширились і зміцніли зв'язки ЧНУ з багатьма організаціями, гуманітарними місіями – Проект „Громадянська освіта”, Програма Фулбрайт, ДААД, Айрекс, Французьким культурним центром.

З 1995 р. Чернівецький університет співпрацює з Інститутом Буковини в м. Аугсбург (Німеччина). Щорічно разом з Центром буковинознавства ЧНУ та відповідним науковим закладом в Радівцях (Румунія) проводилися спільні конференції з питань історії, літератури та мистецтва Буковини, матеріали яких друкувалися в німецькому збірнику „Архів Кайндля” та румунському „Аннали Буковини”. Дружні стосунки з цим інститутом сприяли підписанню угоди про співробітництво з Аугсбурзьким університетом, де, крім інших заходів, щорічно проходили літні німецькомовні курси.

З 1996 р. досить широкими є стосунки з Жешовським університетом (Польща). Туди щороку їздить група студентів-міжнародників на літню школу польської мови і культури. Йде жвавий обмін науковцями, спільне проведення наукових конференцій, виходять спільні публікації в галузі історичних наук. Продовжується співпраця з Варшавським університетом і Свентокшинською політехнікою (м. Кельце).

Виходячи з вимог державних програм інтеграції України до ЄС та транскордонного співробітництва в Єврорегіоні „Верхній Прут”, Чернівецький університет веде активну роботу з метою розширення партнерських стосунків з ВНЗ континенту і особливо сусідніх країн. Діє 34 угоди, з них з прикордонними країнами – 11. Завдяки існуючим угодам про співпрацю та активізації міжнародної діяльності Чернівецького національного університету за роки незалежності України постійно зростає кількість наукових відряджень за кордон. Так, у 2004 р. у зарубіжних країнах побувало біля 220 викладачів та студентів.

В ЧНУ постійно займаються викладацькою та науковою роботою представники з Австрії, Франції, Польщі, Румунії,

корпусу Миру та Проекту „Громадянська освіта” (США), німецької служби академічного обміну (ДААД). Відділ міжнародних зв'язків університету, факультети та кафедри багато зробили для налагодження міжнародного науково-технічного співробітництва, розширення участі ВНЗ у міжнародних наукових та освітніх програмах, фондах, конференціях, школах та ін.

За підтримки міжнародного фонду „Відродження” при відділі міжнародних зв'язків ЧНУ створено регіональний освітньо-консультативний центр „Альфа”, завдяки якому кожен рік значна кількість викладачів та студентів отримують змогу брати участь у конкурсах ACCELS, CEU, DAAD, IREX та інших міжнародних програмах, фондах тощо. Враховуючи значні здобутки в галузі міжнародної діяльності в 1999 році ЧНУ першим з України серед 20 іноземних університетів отримав дипломи про прийняття у члени „Національної організації вищих навчальних закладів США – „Phi Beta Delta”. З 2000 р. Чернівецький університет (єдиний в Україні) є членом Дунайської ректорської конференції, до складу якої входять 46 вищих навчальних закладів Європи. В 2003 р. Чернівецький національний університет був нагороджений дипломом Міністерства освіти і науки України за внесок у розвиток міжнародного співробітництва української вищої школи. Плідна співпраця триває.

Професорсько-викладацький колектив, студентські громадські організації приділяють значну увагу виховній роботі зі студентами, щоб поряд з одержанням якісних знань як майбутні фахівці студенти зростали й духовно. Їхні наставники прагнуть прищеплювати своїм вихованцям кращі гуманістичні риси характеру: людської доброти, чесності, порядності, відповідальності, самоповаги і поваги до інших, міжнаціональної і міжконфесійної толерантності, громадянської зрілості, національної гідності, патріотизму та інших загальнолюдських цінностей. З цією метою, звичайно, використовується якомога ширше програмовий навчальний матеріал, особливо на гуманітарних факультетах. Але не тільки.

Створено відповідні структури. По лінії ректорату виховну роботу організують проректор з виховної роботи, на

факультетах – заступники деканів з виховної роботи, ради кураторів, старші куратори, куратори академічних груп. Запроваджується своєрідний метод „діагностики” та проєктивних методик (біографічного спрямування і вивчення індивідуальних здібностей студентів та їх бачення організації дозвілля студентства) для всіх студентів університету та окремі анкети для студентів, які проживають в гуртожитках. Кожному куратору видається журнал обліку гуманітарно-виховної роботи в академгрупах, розрахований на роки навчання кожного студента.

Важливе значення має активізація гуманітарно-виховної позааудиторної діяльності, в якій першорядна роль належить куратору, керівникам культурологічних, спортивних та інших напрямків студентської самодіяльності як університетської, так і загальноміської (участь у різноманітних конкурсах, оглядах, гала-концертах, оглядах художньої самодіяльності, спортивних змаганнях, тематичних святах, екскурсіях, походах, у діяльності клубів за інтересами, у відвідуванні театрів, музеїв, різноманітних виставок та ін.).

При університеті діє система студентського самоврядування. На чолі стоїть студентський парламент, який обговорює актуальні питання життя студентства, ухвалює відповідні рішення і добивається від керівництва університету їх розв’язання. Одним із складних питань, вирішення якого він намагається досягти, це поселення студентів у гуртожитках. Адже останні були збудовані, коли набір студентів був у кілька разів меншим, і нині можуть вмістити лише 45-46 % студентів. Студентський парламент університету співпрацює із студентськими парламентами інших навчальних закладів міста, міським відділом у справах сім’ї і молоді, Всеукраїнською студентською спілкою. Справі виховання юнаків університету сприяє також їх навчання на військовій кафедрі з наступним присвоєнням офіцерських звань. За визначні успіхи в навчально-виховній та науковій роботі університету в 2000 р. надано статус національного.

Чернівецький університет робить вагомий внесок у всі сфери життя краю, західного регіону України: економіки, освіти, науки, культури, громадського, суспільно-політичного життя. Попри всі складності нинішнього буття колектив університету

наполегливо працює, бачить нагальні проблеми життя й перспективу, прагне до зростання та вдосконалення з тим, щоб своєю плідною працею належно прислужитися своїй Вітчизні й українському народу.

* *
*

Станом на вересень 2017 р. в університеті навчається понад 16 тисяч студентів, підготовку яких здійснюють 94 кафедри за 77 спеціальностями – I бакалаврський рівень, 70 – II магістерський рівень та 22 – III освітньо-науковий рівень – доктор філософії. В університеті навчається майже 50% студентства Чернівців.

Навчально-виховний процес і наукову роботу забезпечують понад 1200 викладачів, у т.ч. 125 докторів наук, професорів, майже 700 кандидатів наук, доцентів. Працює 10 лауреатів Державних премій України, 16 академіків НАН України і НАПН України та Академії наук вищої школи України, понад 40 – відзначено державними нагородами. Діють аспірантура і докторантура, 11 спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій.

ЧНУ має 18 навчальних корпусів, 9 гуртожитків, спорткомплекс, дослідне господарство, ботанічний сад, природничий та етнографічний музеї, історико-культурний центр, видавництво «Рута». Згідно з рейтингом ВНЗ за версією наукометричної бази даних SciVerse Scopus, університет посідає 6-е місце серед вищих навчальних закладів України.

Викладачі і студенти університету беруть участь у спільних наукових програмах, що здійснюються згідно з угодами про творчу співпрацю з провідними навчальними закладами та науковими інституціями США, Канади, Австрії, Німеччини, Польщі, Румунії, Китаю, Росії, Білорусі, Ізраїлю, Молдови та інших країн. Міжнародний авторитет університету зріс завдяки визнанню Міжнародним біографічним центром у Кембриджі двох професорів університету «Людиною року», присвоєнню провідним науковцям світу звань «Почесний доктор» Саскачеванського (Канада), Сучавського (Румунія), Ризького (Латвія), Варшавського, Ягеллонського, Жешувського (Польща), Карлового (Чехія) та Бельцького (Молдова) університетів,

отримання соросівських грантів 20 викладачами, аспірантами та студентами університету. Проф. О.Ангельський удостоєний премії Галілео Галілея, яка щорічно присуджується міжнародною оптичною комісією одному науковцю у світі.

У січні 2009 р. університет увійшов до Європейської асоціації університетів (European University Association), приєднався до Угоди про партнерство у створенні електронної бібліотеки України (ELibUkr) та Великої хартії університетів (Magna Charta Universitatum). Університет – колективний член Українського національного комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (УНК ІКОМОС).

Міжнародну діяльність університету доповнюють спеціалізовані науково-дослідні інститути та центри, а саме: науково-дослідний інститут європейської інтеграції та регіональних досліджень, Центри: канадських студій імені Рамона Гнатишина; американських студій; «Східна школа польських студій імені Антона Кохановського»; євроатлантичної інтеграції та безпеки; богемістики; німецькомовних студій «GEDANKENDACH»; порівняльної румунської філології ім. Григорія Бостана; славістичних студій; іудаїки; румунських студій. Партнерські стосунки з посольствами Канади, Польщі, Чехії, Румунії, Австрії, Німеччини в Україні сприяють розвитку міжнародної діяльності університету в освітній галузі, наближаючи її до європейського освітнього простору в рамках дії Болонського процесу.

28 червня 2011 р. для Чернівецького університету сталася подія світового значення – включення архітектурного ансамблю Резиденції митрополитів Буковини і Далмації, де розташований університет, до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це заслуга колективу університету, який усвідомлює, що його покликання - здійснення культурної місії, завдання - збереження духовних цінностей для нинішнього і майбутнього поколінь, що забезпечить тяглість процесу розвитку української культури.

1. Ботушанський В.М. Чернівецькому національному університету – 125 років: історія і сучасність / В.М. Ботушанський // Зелена Буковина. – 2000. – № 1-2. – С.7-17.

2. Буковина. – 1890-1908; 1991-2005.

3. Костишин С.С. Чернівецький національний університет – науковий і культурний центр Буковини / С.С. Костишин / Народне віче Буковини. 1918-1993. – Чернівці: Прут, 1994. – С. 82-97.
4. Леутський К.М. Вогнище науки і культури: [Про Чернівецький університет] / К.М. Леутський // Радянська Буковина: Альманах. – 1960. – С. 163-169.
5. Леутський К.М. Світлий палац науки [ЧДУ] / К.М. Леутський // Радянська Буковина. – 1965. – 17 листоп.
6. Леутський К.М. Чернівецький державний університет – центр наукової думки на Буковині / К.М. Леутський // Тези доп. міжвуз. ювілейної наук. конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Північної Буковини з УРСР, 21-25 верес. 1965 р. – Чернівці, 1965. – С. 6-10.
7. Поточний архів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Довідки відділів станом на травень-червень 2005 р.: навчального, наукового, міжнародних зв'язків, аспірантури; станом на серпень-вересень 2017 р.
8. Університетський вісник. – 1990-2005.
9. Червінський К.О. 100-річчя Чернівецького університету / К.О. Червінський // Укр. іст. журн. – 1975. – № 9. – С. 125-129.
10. Червинский К.А. Очаг образования и культуры: [К 100-летию Черновицкого университета] / К.А. Червинский // Вестник высшей школы. – 1975. – № 9. – С. 45-47.
11. Чернівецький державний університет. – Львів: Вища шк., 1975. – 191 с.
12. Чернівецький університет (1875-2000). Бібліографічний покажчик [Вступн. ст. В.М. Ботушанського]. – Чернівці: Рута, 2000. – 170 с.
13. Чернівецький університет. 1875-1995. Сторінки історії / Ред. рада: С.С. Костишин (голова), О.Е. Панчук (заст. голови), В.М. Ботушанський (відп. ред.) та ін. – Чернівці: Рута, 1995. – 208 с.
14. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Імена славних сучасників / Т.В. Марусик, С.В. Мельничук В.М. Ботушанський та ін. – К.: Світ Успіху, 2005. – 281 с.
15. Czernowitzer Zeitung. – 1875-1913.
16. Die к.к. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes: Festschrift. – Czernowitz, 1900. – 248 S.
17. Norst A. Alma-mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-jährigen Bestande / A. Norst. – Czernowitz, 1900. – 133 S.
18. Wagner R. Alma-mater Francisco-Josephina: Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875 / R. Wagner. – München, 1979. – 429 S.

Наукове видання

Василь Мефодійович Ботушанський

Нариси з історії освіти на Буковині
(XIX – початок XXI ст.)

Редактор: Яворська І.Т.
Комп'ютерний набір: Чайка Г.В.

Папір офсетний. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 10,23. Вид. № 17-19. Зам. № 22. Тираж 150 прим
Видавець та виготівник: ПВКФ «Технодрук»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1841 від 10.06.2004 р.
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. (0372) 55-05-85